

## Μακεδονικά

Vol 32, No 1 (2000)



Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Κιλκίς και την περιφέρεια του

Πασχάλης Βαλσαμίδης

doi: [10.12681/makedonika.172](https://doi.org/10.12681/makedonika.172)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

### To cite this article:

Βαλσαμίδης Π. (2000). Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Κιλκίς και την περιφέρεια του. *Μακεδονικά*, 32(1), 219-291. <https://doi.org/10.12681/makedonika.172>

## ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΚΙΛΙΚΙΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΟΥ

Στο Κιλίκις<sup>1</sup>, καθώς και στα γύρω χωριά του, πριν την απελευθέρωσή τους από τον ελληνικό στρατό το 1913<sup>2</sup>, κατοικούσαν πολλοί Βούλγαροι<sup>3</sup>. Ορισμένοι Έλληνες ήλθαν από τη Βουλγαρία στην περιφέρεια του Κιλίκις το 1906. Η μεγάλη μάζα του ελληνικού πληθυσμού εγκαταστάθηκε στην πόλη και την περιφέρεια μετά την απελευθέρωση της περιοχής από τον ελληνικό στρατό. Τότε οι Βούλγαροι κάτοικοι εγκατέλειψαν την πόλη και τα γύρω χωριά της. Με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913<sup>4</sup> καθορίζονταν τα σύνορα των βαλκανικών κρατών. Σύμφωνα με αυτήν χιλιάδες Έλληνες, Μουσουλμάνοι, Βούλγαροι και Σέρβοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους και να αναζητήσουν καταφύγιο στα μητροπολιτικά τους κέντρα. Στην παρούσα μελέτη θα αναφερθούμε στους Έλληνες που εγκατέλειψαν τα πατρώα εδάφη τους και ήλθαν πρόσφυγες στο Κιλίκις και την περιφέρειά του. Η περιφέρεια αυτή πολιτικά, κατά την περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αποτελούσε έδρα καζά (υποδιοίκηση) που έφερε την ονομασία Αβρέτ Χισιά

---

1. Για το Κιλίκις γενικότερα βλ. Σ. Σκληρός, *Η νέα Ελλάδα, τ. Α'*, εν 'Αλεξανδρεία 1913, σσ. 192-196· Α. Ριζάκης, «Στό Κιλίκις, τίς Θερμοπύλες τῆς Μακεδονίας», *Μακεδονική Ζωή* 18 (1967) 11-13· Α. Λευκιάδης, *Το Κιλίκις και η επαρχία του, Κιλίκις 1990*· Α. Σιδέρης, «Εκκλησίες και παρεκκλήσια της πόλεως Κιλίκις», *Κιλικισιακό Ημερολόγιο* 1 (1984) 63-72· T. Vlahov, *Kukis i negonito istorič'esko minalo* (Το Κιλίκις και το ιστορικό παρελθόν του), Sofija 1963· R. Grulich, *Die unierte Kirche in Mazedonien (1856-1919)*, Augustinus-Verlag Würzburg 1977, σσ. 43-48, 86-87· Π. Τσαμαντουρίδης, *Αξέχαστες μνήμες, Κιλίκις 1998*.

2. Για την απελευθέρωση του Κιλίκις και την περιφέρειά του από τον ελληνικό στρατό βλ. 'Αναμνηστικόν λεύκιωμα έορταστικόν ἐκδηλώσεων, ἐπί τῆ 50/έτηρίδι ἀπό τῆς ἱστορικῆς μάχης τοῦ Κιλίκις καί τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πόλεως 1913-1963, (ἐπιμέλεια Λ. 'Αριστιείδης), Θεσσαλονίκη 1964· Σ. Κωνσταντινίδης, 'Ο ἑλληνοβουλγαρικὸς πόλεμος. 'Η μάχη τοῦ Κιλίκις 1912-1913, 'Αθήναι 1923· Ι. Τοτός, *Τό ἡμερολόγιον τοῦ τραυματίου τῆς μάχης τοῦ Κιλίκις*, ἐν 'Αθήναις 1938· Θ. Βουδουλάρης, *Ἡ ἐποποιία Κιλίκις-Λαχανά (19-21 Ἰουνίου 1913)*, 'Αθήναι, χωρὶς χρόνον· Β. Ρούτας, *Ἡ μάχη του Κιλίκις ἀπὸ ἀφήγηση στη σύντροφὸ του Βούλα Δαμνανάκου, Κιλίκις 2000*· Χ. Ἴντος, «Τὰ οἰκεία κοσμεῖν καὶ σώζειν...». *Κείμενα για τη γενέθλια γη, Κιλίκις 1999*, σσ. 53-62 (στο εἶξῃ: *Τὰ οἰκεία κοσμεῖν*).

3. Για τη βουλγαρική δράση στον καζά Αβρέτ Χισιά βλ. Α. Αγγελόπουλος, *Αἱ ξένα προ-παγάνδα εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πολιανῆς κατὰ τὴν περίοδον 1870-1912*, Θεσσαλονίκη <sup>2</sup>1993, σσ. 49-62. Πρὸβλ. D. Brancoff, *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905, σσ. 89-99.

4. Για τη συνθήκη του Βουκουρεστίου βλ. Χ. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες-συμφωνίες και συμβάσεις ἀπὸ 1453 μέχρι σήμερα*, Αθήνα <sup>2</sup>1996, σσ. 222-227· *Η συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα. Συμπόσιο. (Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 16-18 Νοεμβρίου 1988)*, Θεσσαλονίκη 1990.

(Γυναϊκόκατρο)<sup>5</sup> και υπαγόταν στο σαντζάκι της Θεσσαλονίκης, το οποίο ανήκε στο βιλαέτι της Θεσσαλονίκης. Μετά την απευλευθέρωση της περιοχής το Κιλκίς και η περιφέρειά του διοικητικά ανήκαν στο νομό Θεσσαλονίκης και αποτελούσαν την υποδιοίκηση Κιλκίς και τα υπό αυτών υπαγόμενα διοικητικά τμήματα: Κάτω Θεοδωράκι και Αρχαγγέλων. Οι Έλληνες πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν το 1914 στο Κιλκίς και την περιφέρειά του προέρχονταν από την Τουρκία, τη Ρωσία (Καύκασο) και τη Βουλγαρία<sup>6</sup>, ενώ κατά τα έτη 1922-1924 από τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη και το 1925 από την Ανατολική Ρωμυλία. Όσον αφορά στις μεταναστεύσεις των προσφύγων της περιόδου 1913-1914 στο Κιλκίς και εν γένει στην ελεύθερη ελληνική Μακεδονία, όπου βρήκαν καταφύγιο οι Έλληνες, αυτές οφείλονται στους πολέμους εκείνης της περιόδου και στις αναταραχές που είχαν δημιουργήσει κλίμα

5. Ο καζάς Αβρέτ Χισάφ εκτεινόταν περίπου στα γεωγραφικά όρια που έχει ο σημερινός νομός Κιλκίς. Σύμφωνα με τον Δ. Φιλιππίδη το 1906 στην υποδιοίκηση Αβρέτ Χισάφ κατοικούσαν 19.779 μουσουλμάνοι, 15.892 σχισματικοί, 1.300 ουνίτες, 1.080 ορθόδοξοι και 100 σερβίζοντες. Στο Κιλκίς ή Κικυς ζούσαν 1.000 σχισματικές, ουνιτικές, σερβίζουσες, 250 μουσουλμανικές και 40 ελληνικές οικογένειες. Στην υποδιοίκηση Αβρέτ Χισάφ το 1909 ζούσαν 43.980 κάτοικοι. Από αυτούς οι 25.397 ήταν Τούρκοι, οι 17.766 σχισματικοί Βούλγαροι και οι 530 Έλληνες, ενώ οι υπόλοιποι ήταν Αβίγγανοι χριστιανοί, καθώς και κάποιοι διαμαρτυρούμενοι. Ο Ν. Ιγγλέσις, το 1910, αναφέρει ότι στον καζά Αβρέτ Χισάφ ζούσαν συνολικά 43.988 κάτοικοι. Κατά τον ίδιο ο πληθυσμός του Κιλκίς ανερχόταν σε 8.000 περίπου κατοίκους από τους οποίους οι 5.500 ήταν Βούλγαροι και οι 2.500 Τούρκοι· οι Έλληνες ήταν ολιγάριθμοι. Το ίδιο έτος στο Κιλκίς υπήρχαν δύο εκκλησίες. Η μία ανήκε στους Βούλγαρους σχισματικούς και η άλλη, της Παναγίας, στους ουνίτες. Οι ορθόδοξοι διατηρούσαν ένα παρεκκλήσι και οι Τούρκοι δύο τεμένη. Το ένα τέμενος έφερε την ονομασία Eski Cami που κτίστηκε από τον Cigala-zâde Ahmet Bey το 1835. Υπήρχε ακόμη η μονή του αγίου Γεωργίου. Στο Κιλκίς είχε την έδρα του ο επίσκοπος του επισκόπου Πολυανής, Βλ. Δ. Φιλιππίδης, *Η Μακεδονία Ιστορικάς, εθνολογικάς, γεωγραφικάς, στατιστικάς*, εν' Αθήναις 1906, σ. 69· Ν. Ιγγλέσις, *Όδηγός τής Ελλάδος*, 'Αθήναι 1910-1911, σσ. 9, 78 (στο εξής: *Όδηγός τής Ελλάδος*)· E. Hakki, Ayverdi, *Anvrupa'da Osmanlı mimârî eserleri* (Οθωμανικά αρχιτεκτονικά μνημεία στην Ευρώπη), τόμ. 4, βιβλίο 5, İstanbul 1982, σ. 284· *Στατιστική τοῦ βιλαετίου Θεσσαλονίκης*, εν' Αθήναις 1910· Χ. Πούλιος, «Εκκλησιαστική διαίρεσις», *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον* (Παμμακεδονικὸν Συλλόγου), ἔτος Δ' 1911, εν' Αθήναις 1911, σ. 167· Α. Χαλκίπουλος, *Η Μακεδονία, εθνολογική στατιστική τῶν βιλαετίων Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου*, εν' Αθήναις 1910, σσ. 39-41· Σ. Κοκκίνης, *Τὰ μοναστήρια τῆς Ελλάδος*, *Όδηγός-Ιστορία-θησαυροῦ-βιβλιογραφία*, 'Αθήναι 1976, σ. 55. Πρβλ. Ν. Σηρῆς, *Όδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας, Ἠπείρου, νέας ὀροθετικής γραμμῆς καὶ Θεσσαλίας*, τεῦχος β', εν' Αθήναις 1886, σ. 368· Α. Αρβανίτης, *Η Μακεδονία εἰκονογραφημένη*, εν' Αθήναις 1909, σ. 119.

6. Από υπόμνημα της Ύπατης Αρμοστείας Κωνσταντινουπόλεως πληροφορούμαστε ότι το 1914 ήλθαν στην Ελλάδα 230.000 πρόσφυγες από τους οποίους 130.000 περίπου εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία. Από αυτούς 36.000 προέρχονταν από τη Βουλγαρία, 70.000 από την Ανατολική Θράκη, 20.000 από τη Μικρά Ασία και 4.000 από τον Καύκασο. Στα νησιά του Αιγαίου εγκαταστάθηκαν 70.000 από τη Μικρά Ασία και στην Παλαιά Ελλάδα 30.000 περίπου που στην πλειοψηφία τους ήταν μικρασιάτες· υπήρχαν όμως και πρόσφυγες από τη Θράκη. *Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Γενική Διοίκηση Μακεδονίας* (στο εξής: *IAM, ΓΔΜ*), φακ. 65, υπόμνημα «ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς παλιννοστήσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι εὐρισκομένων προσφύγων», εν' Κωνσταντινουπόλει 3/16 Μαΐου 1919.

εφιαλτικό για τους Έλληνες. Στα τέλη του 1913 και στις αρχές του 1914 το μεγαλύτερο τμήμα της Ανατολικής Θράκης ήταν ερειπωμένο και οι κάτοικοί της ειδοποιούνταν να επιστρέψουν στα σπίτια τους, διότι θα καταλαμβάνονταν από τους μουτζήριδες (πρόσφυγες), δηλαδή από Τούρκους που εγκατέλειψαν τη Μακεδονία<sup>7</sup>. Τα ίδια προβλήματα αντιμετώπισαν και οι Έλληνες της Μικράς Ασίας, της Βουλγαρίας και του Καυκάσου.

Οι Έλληνες<sup>8</sup> εγκαταστάθηκαν στον Καύκασο το 1828, όταν ο Ρώσος στρατηγός Πάσκεβιτς<sup>9</sup> με το στρατό του επέστρεφε από τη Μικρά Ασία στη Ρωσία. Την περίοδο εκείνη τον ακολούθησαν πολλές ελληνικές οικογένειες από τον Πόντο λόγω των κακών συνθηκών που επικρατούσαν στην περιοχή και εγκαταστάθηκαν στη Ρωσία<sup>10</sup>, στις περιφέρειες του Κάρς και της Τσάλκας<sup>11</sup>. Έτσι λοιπόν ερημώθηκαν ολόκληρες πόλεις και χωριά του Πόντου. Αργότερα τους μεταστάτες ακολούθησαν οι λεγόμενοι «Σταυριώτες», δηλαδή οι Κρυπτοχριστιανοί<sup>12</sup>, ενώ παράλληλα στις αρχές του 20ού αιώνα πολλοί

7. Κ. Βακαλόπουλος, *Διωγμοί και γενοκτονία του Θρακικού Ελληνισμού. Ο πρώτος ξεριζωμός (1908-1917)*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 243.

8. Για τους Έλληνες του Καυκάσου βλ. τις μελέτες Π. Μιχαηλίδης, «Ἀνά τὸν Καύκασον, ἡ ἐγκατάστασις τῶν Ἑλλήνων τοῦ Μεσογαλδίου εἰς Κάρς καὶ ἡ εἰς τὴν θηροσκείαν καὶ τὰ γράμματα κλίσις αὐτῶν», *Ξενοφάνης* 5 (1907-1908) 496-498· Ι. Κάλφουλογ, *Οἱ Ἕλληνες ἐν Καυκάσῳ*, Ἀθήναι 1908· Γ. Τηλυκίδης, «Ὁ ἐν Καυκάσῳ Ἑλληνισμός», *Ποντιακά φύλλα* 2 (1937) 274-275, 306-312, 358-361, 438-442· Σ. Μαυρογένης, *Τὸ κυβερνεῖον τοῦ Κάρς τοῦ Ἀντικαυκάσου (Κάρο-καγια Ὀμπλάτς) καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἑλληνικὸν στοιχεῖον κατὰ τὴν περίοδον 1878-1920*, Θεσσαλονίκη 1963· Γ. Γρηγοριάδης, *Οἱ Πόντιοι τοῦ Καυκάσου περιφέρειαι Κάρς-Ἀρταχάν*, Θεσσαλονίκη 1957· τῶν ἰδίων, *Ὁ Πόντος καὶ τὸ Κάρς*, Ἀθήναι 1973· Ι. Λαυρεντίδης, «Ἡ κατὰ τὸ 1895-1907 μετοικεσία Ἑλλήνων Ποντίων τοῦ Καυκάσου εἰς Ἑλλάδα», *Ἀρχεῖον Πόντου* 31 (1971-1972) 395-515 (στο ἐξῆς): *Ἡ κατὰ τὸ 1895-1907 μετοικεσία*· Κ. Παπουλίδης, «Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς τοῦ Καυκάσου τὸ 1914», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 3 (1989) 129-171 (στο ἐξῆς: Ὁ Ἑλ. Βενιζέλος).

9. Βλ. Ο. Αμψιδής, «Ὁ Πόντος κατὰ τὸν ρωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1828-1829», *Ἀρχεῖον Πόντου* 19 (1954) 228-230. Πρβλ. Ρ. Τυβλι, *Osmanlı Şehirleri* (Ὄθωμανικὲς πόλεις), İstanbul 1985, σ. 200.

10. Βλ. Γ. Κλεάνθης-Σκαλιέρης, *Λαοὶ καὶ φυλαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήναι 1922, σσ. 411-416.

11. Το Κάρς σήμερα ἀνήκει στὴν Τουρκία, ἐνὼ ἡ Τσάλκα ἀποτελεῖ τμήμα τῆς Γεωργίας. Για τὸ Κάρς βλ. Α. Ἰωακειμίδης, *Ὁ ἑλληνισμὸς τοῦ Κάρς*, Ἀθήναι 1949· Χ. Σαμουηλίδης, *Το χρονικὸ τοῦ Κάρς*, (χωρὶς τόπο καὶ χρόνον ἐκδόσεως)· Β. Φραγκίδης, *Ἀπὸ τοῦ Κάρς τοῦ Καυκάσου (Τσατίκ, Κιασσόφ, Παντζαρότ κτλ. 1878-1920) στο Μελλισουργεῖο Κιλίκις (1920-1988). Ἱστορικὴ, λαογραφικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐπισκόπηση τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων*, Θεσσαλονίκη 1988 (στο ἐξῆς: *Ἀπὸ τοῦ Κάρς τοῦ Καυκάσου*). Για τὴν Τσάλκα βλ. Σ. Αγγελίδης, *Ἡ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν σχολείων τῆς νότιας καὶ δυτικῆς Γεωργίας καὶ τῆς Ἀτζαρίας*, Θεσσαλονίκη 1999 (στο ἐξῆς: *Ἡ ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν*).

12. Σταυριώτες γὰ κάποιους ονομάζονταν οἱ Κρυπτοχριστιανοὶ ποὺ ἀναγνώριζαν τὸ σημεῖο τοῦ Σταυροῦ, ἐνὼ γὰ κάποιους ἄλλους αὐτοὶ ποὺ κατάγονταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Σταυρί(ν) τοῦ βιλαετίου Τραπεζούντας. Ἐκτενέστερα γὰ τους Σταυριώτες βλ. τις μελέτες τοῦ Γεωργίου Σουμειλίδη, ἐπισκόπου Σεβαστίας, *Οἱ Σταυριῶται, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1919*· Δ. Παπαδόπουλος, *Ἀρχεῖον Σταυρί*, Ἀθήναι 1985. Για τους Κρυπτοχριστιανούς βλ. τὴ μελέτη τοῦ Κ. Φωτιάδη,

Έλληνες είχαν καταφύγει ως πρόσφυγες στη Ρωσία για να μην υπηρετήσουν τη στρατιωτική τους θητεία στον τουρκικό στρατό. Κατά το έτος 1913 ο αριθμός των Ελλήνων προσφύγων του Καυκάσου ξεπερνούσε τις 150.000. Δυστυχώς όμως με τα συστηματικά μέτρα που εφάρμοξε η Ρωσική Κυβέρνηση μέσω των σχολείων και της Εκκλησίας και λόγω της κοινής θρησκείας ο ελληνισμός κινδύνευε να αφομοιωθεί. Η βασική εκπαίδευση των ελλήνων μαθητών γινόταν υποχρεωτικά στη ρωσική γλώσσα. Την περίοδο αυτή η ελληνική κυβέρνηση δεν είχε τη δυνατότητα να ασχοληθεί με ζητήματα εξωτερικής φύσεως και να υποστηρίξει τα δικαιώματα των προσφύγων της Ρωσίας. Γι' αυτό θεώρησε πιο εφικτό να μεταναστεύσουν οι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Έτσι λοιπόν οι Καυκάσιοι Έλληνες για να μη χάσουν την ταυτότητά τους πήραν το δρόμο της προσφυγιάς. Η ελληνική κυβέρνηση θεώρησε την ενέργεια αυτή ως ρηθότερη, διότι θα χρησιμοποιούσε τους 150.000 πρόσφυγες για την πλητοπαραγωγική ανάπτυξη της χώρας, δηλαδή η Ελλάδα θα αποκτούσε νέο εργατικό προσωπικό, εμπόρους, τεχνίτες, βιομηχάνους, γεωργούς κ.ά.<sup>13</sup> Την περίοδο αυτή στο Κιλίκις και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν αρκετές οικογένειες από τον Καύκασο, στις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια της μελέτης μας αναλυτικά, μαζί με τους άλλους πρόσφυγες που ήλθαν στις περιοχές αυτές.

Σύμφωνα με μία συγκεντρωτική αριθμητική εκτίμηση των προσφύγων, κατά περιοχές προέλευσης, έως τη 12η Ιουλίου του 1914 κατέφυγαν στην Ελλάδα από τη Θράκη 14.552 οικογένειες (54.292 άτομα), τη Μικρά Ασία 6.817 οικογένειες (24.771 άτομα), τη Βουλγαρία-Σερβία 6.127 οικογένειες (24.954 άτομα), τη Βόρειο Ήπειρο 180 οικογένειες (827 άτομα) και από τον Καύκασο 853 οικογένειες (3.757 άτομα). Εγκαταστάθηκαν συνολικά 28.529 οικογένειες (108.601 άτομα)<sup>14</sup>. Από αυτές στο Κιλίκις και την περιφέρειά του βρήκαν φιλοξενία και καταφύγιο 7.778 άτομα<sup>15</sup>. Σύμφωνα με το δελτίο της 19ης Αυγούστου του 1914 στο Κιλίκις και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν μόνο 10 πρόσφυγες και ο αριθμός τους αυξήθηκε από 7.778 σε 7.788<sup>16</sup>. Το γεγονός

Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κριπτοχριστιανοί του Πόντου, Θεσσαλονίκη 1988.

13. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 70, επιστολή του Διομήδη Βασιλειάδη προς την Εσωτερική Διοίκηση, Θεσσαλονίκη, 25 Σεπτεμβρίου 1913.

14. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 64, Έπιτροπή Έγκαταστάσεως Προσφύγων, δελτίο της 12ης Ίουλίου 1914. Για τους μετατοπισθέντες πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης, της Μικράς Ασίας και του Καυκάσου της Ρωσίας βλ. περισσότερα Πατριαρχική Κεντρική Έπιτροπή, *Η περίθαλψις και εγκατάστασις τών εν Τουρκία προσφύγων τού Εύρωπαϊκού πολέμου*, έν Κωνσταντινουπόλει 1921 (στο εξής: Πατριαρχική Κεντρική Έπιτροπή).

15. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 64, Έπιτροπή Έγκαταστάσεως Προσφύγων, δελτίο της 12ης Ίουλίου 1914.

16. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 64, Έπιτροπή Έγκαταστάσεως Προσφύγων, δελτίο της 19ης Αύγουστου 1914.

αυτό δικαιολογείται ότι στο μικρό και σχετικά φτωχό Κιλκίς είχε ήδη εγκατασταθεί μεγάλος αριθμός των προσφύγων.

Σε ένα συγκεντρωτικό πίνακα που υπέβαλε η Επιτροπή Εγκαταστάσεων Προσφύγων στο Γενικό Διοικητή Μακεδονίας για τους πρόσφυγες παρατίθενται οι περιοχές<sup>17</sup> όπου εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες από τη Θράκη, τη Μικρά Ασία, τη Βουλγαρία και τον Καύκασο. Από τον πίνακα πληροφορούμαστε ότι έως την 8η Ιουνίου του 1914 στην Κεντρική Μακεδονία, από την Κατερίνη έως τη Δράμα, είχαν εγκατασταθεί συνολικά 13.775 οικογένειες (56.716 άτομα). Πιο συγκεκριμένα οι πρόσφυγες του Κιλκίς και της περιφέρειάς του προέρχονταν από τη Θράκη, τη Μικρά Ασία, τη Βουλγαρία και τον Καύκασο. Οι προερχόμενοι από τη Θράκη εγκαταστάθηκαν στις παρακάτω κοινότητες: *Αρμουτζή* (Μεγάλη Βρύση) 74 οικογένειες (316 άτομα) που προέρχονταν από το Μπαμπά Εσκή<sup>18</sup> και τη Βιζύη<sup>19</sup>, *Γενί-Μαχλέ* (Λειψύδρι) 26 οικογένειες (101 άτομα) που ήλθαν από τη Βιζύη, *Αποστολάρ* (Απόστολοι) 72 οικογένειες (291 άτομα) που κατάγονταν από τη Ραιδεστό και το Μπαμπά Εσκή, *Δοϊρανλή* 38 οικογένειες (160 άτομα) από την Αδριανούπολη<sup>20</sup>, *Χασάν*

17. Στη μελέτη μας διατηρούμε την ορθογραφία και τις ονομασίες των κοινοτήτων όπως καταγράφονται στις στατιστικές και στα διάφορα έγγραφα. Σήμερα ορισμένες κοινότητες δεν υπάρχουν, διότι έχουν διαλυθεί και οι κάτοικοί τους εγκαταστάθηκαν σε πλησιέστερες κοινότητες· όταν μας είναι γνωστή, δίνουμε και τη σημερινή ονομασία της κοινότητας. Για τις μετονομασίες των κοινοτήτων βλ. *Πίναξ μετονομασιών προσφυγικών συνοικισμών Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1926· Πίναξ μετονομασθεισών κοινοτήτων και συνοικισμών του κράτους*, Αθήναι 1929· *Στοιχεία συστάσεως και εξέλιξεως τών δήμων και κοινοτήτων*, 25, νομός Κιλκίς ('Εκδοσις τής Κεντρικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων τής Ελλάδος), Αθήναι 1962.

18. Για το Μπαμπά Εσκή βλ. «Ειδήσεις ἐξ ἐπαρχιών», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 31 (1907) 374-375 (στο εἶξῃ: *ΕΑ*)· Ι. Σταθάκης, «Ἡ Ἀνατολικὴ Θράκη κατὰ τὸν Ἐβλιά Τσελεμπίν, Τούρκον περιηγητὴν τοῦ XVII αἰῶνος», *Θρακικά* 9 (1938) 26-30.

19. Ἡ Βιζύη εἶναι ἀρχαία πόλη τῆς Θράκης. Βρίσκεται νοτιοδυτικὰ τῶν Σαράντα Ἐκκλησιῶν, δυτικὰ τῆς παραθαλάσσιας Μηδείας καὶ βορειοδυτικὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπέχει 100 περίπου χιλιόμετρα. Ἡ Βιζύη εἶναι ἡ πατρίδα τοῦ γνωστοῦ Ἑλληνα λογιῶν καὶ ποιητῆ Γεωργίου Βιζυηνοῦ (1848-1894). Οἱ κάτοικοι τῆς Βιζύης ἀναγκάστηκαν τὴν ἀνοίξη τοῦ 1914 νὰ ἀναχωρήσουν γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη· ἐπέστρεψαν στὴν πατρίδα τοὺς μετὰ τὴν υπογραφή τῆς συνθήκης τῶν Σεβρών (10 Αὐγούστου 1920). Ἀναχώρησαν ὀριστικὰ γιὰ τὴν Ελλάδα μετὰ τὴν κατάρρευση τοῦ μικρασιατικοῦ μετώπου στα τέλη Σεπτεμβρίου τοῦ 1922. Για τὴ Βιζύη βλ. περισσότερο Μ. Μαροβελάνης - Α. Βακαλόπουλος, *Οἱ προσφυγικὲς ἐγκαταστάσεις στὴν περιοχή τῆς Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη <sup>2</sup>1993, σσ. 167-168 (στο εἶξῃ: *Οἱ προσφυγικὲς ἐγκαταστάσεις*)· Σ. Ἰωαννίδης, «Ἡ βυζαντινὴ Βιζύη καὶ τὰ μνημεῖα τῆς», *Ἀρχεῖον τοῦ Ἰστορικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ἰνστιτούτου* 22 (1957) 281-296 (στο εἶξῃ: *ΑΘΙΓΘ*)· F. Dirimtekin, *Trakya tektikleri, Vize (Byzei), Pnarhisar, Catalca (Metrai), Midye (Mydeia)* (Μελέτες γιὰ τὴ Θράκη: Βιζύη, Πινάχισα, Τσατάλτζα (Μέτρες) καὶ Μηδεία) (Ayasofya mülzesi yilligi) (Λεύκωμα τοῦ μουσείου τῆς Ἁγίας Σοφίας), τ. 5, Istanbul 1964, σσ. 15-36· Β. Σταυρίδης, *Ἐπισκοπικὴ ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 383 (στο εἶξῃ: *Ἐπισκοπικὴ ἱστορία*).

20. Ἡ Αδριανούπολη εἶναι κτισμένη στὴ συμβολὴ τῶν ποταμῶν Ἐβρου, Τόνσου καὶ Ἄρδα. Τὸ ὄνομά τῆς κατὰ τὴν παράδοση ἔδωσε ὁ Ρωμαῖος αυτοκράτορας Ἀδριανός (117-138 μ.Χ.). Τὸ 1361 ἡ Αδριανούπολη καταλήφθηκε ἀπὸ τὸν σουλτάνο Μουράτ Α' (1369-1389). Οἱ Τούρκοι

*Όμπασι* (Πεδινό) 92 οικογένειες (354 άτομα) χωρίς να σημειώνεται ο τόπος προέλευσής τους, *Καραμπουρνού* (Μαυρονέρι) 55 οικογένειες (241 άτομα) που εγκατέλειψαν την Αδριανούπολη, *Σερσεμλή* (Ξηρόβρυση) 63 οικογένειες (351 άτομα) από τη Βιζύη, *Ασκιλάρ* (Ευρωπός) 28 οικογένειες (99 άτομα) που ξεκίνησαν από το Μπαμπά Εσκι, *Αλή Χοτζαλάρ* (Μικρόκαμπος) 15 οικογένειες (67 άτομα) που ήλθαν από το Κάστρο, *Μυλάτσα* (Ηλιόλουστο)<sup>21</sup> 16 οικογένειες (42 άτομα) για τις οποίες η επιτροπή δεν διευκρινίζει την περιοχή προέλευσής τους, *Κουρκούτ* (Τέρτυλλος) 78 οικογένειες (313 άτομα) που ξεριζώθηκαν από το Λουλέ Μπουργάζ<sup>22</sup>, *Σαρή-Γκιόλ* (Κρηστώνη) 339 οικογένειες (1.446 άτομα) που ξεκίνησαν από τη Βιζύη και 47 οικογένειες (175) που εγκατέλειψαν τη Ραιδεστό<sup>23</sup> και έμειναν σε αντίσκηνα. Από τη Μικρά Ασία εγκα-

ονόμαζαν (και ονομάζουν) την Αδριανούπολη Edirne, ενώ οι Βούλγαροι Odrin. Η Αδριανούπολη από τον 4ο αιώνα ήταν έδρα επισκοπής, η οποία ανέπτυξε αξιόλογη εκκλησιαστική, κοινωνική και εθνική δράση έως τον Οκτώβριο του 1922, όταν ο ελληνικός πληθυσμός εγκατέλειψε την πόλη και εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα. Περισσότερα για την Αδριανούπολη βλ. Τ. Γκριτσόπουλος, «Αδριανούπολις», *Θρησκευτική και Ήθική Έγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 1, σσ. 453-460· του ίδιου, «Η Μητρόπολις Ἀδριανουπόλεως», *ΑΘΛΓΘ* 22 (1957) 321-331· Κ. Κουρτίδης, «Τὰ γράμματα εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1365-1912)», *ΑΘΛΓΘ* 6 (1938-1939) 113-131· του ίδιου, «Ἡ Ἀδριανούπολις», *Θρακικά* 25 (1956) 165-173· Γ. Κωνσταντινίδης, «Ἡ ἐν Ἀδριανούπολιν Ἑλληνική κοινότης», *Θρακικά* 18 (1943) 50-84, 19 (1944) 39-71· Γ. Λαμπουσιάδης, «Ἡ Ἑλληνική κοινότης Ἀδριανουπόλεως ἐπὶ Τουρκοκρατίας», *Θρακικά* 1 (1928) 298-311· Ι. Σαράφουλου, «Περίγραφή τῆς Ἀδριανουπόλεως», *Θρακικά* 2 (1929) 66-86· Ν. Βαφειδής, «Ἐκκλησιαστικαὶ ἐπαρχίαι τῆς Θράκης καὶ ὁ φράκελος 434 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς περὶ Θράκης», *ΑΘΛΓΘ* 20 (1955) 81-120· Σ. Σακελλαριάδης, *Πόλεις καὶ θέσμοι Θράκης καὶ Ἰωνίας, Θράκη, τ. Α΄*, Ἀθήνα 1929, σσ. 78-80· Α. Yerolympos, «A Contribution to the Topography of 17th Century Adrianople» *Balkan Studies* 31/1 (1993) 49-72· Α. Σαμποθράκης, *Λεξικὸν γεωγραφικὸν καὶ ἱστορικὸν τῆς Θράκης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1453*, Ἀθήνα 1963, σσ. 23-25· Π. Ἀξιώτης, *Ἡ Ἀδριανούπολις (Θράκη - Ανατολικὴ Ρωμυλία) ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1922*, Θεσσαλονίκη 1949· Topsyavizade R. Osman, *Edirne Rehñitması (Edirne zehir klanvuzu)* (Οδηγὸς τῆς Αἰδριανούπολης), (επιμ. Ratir Kazancigil) Edirne 1994· Ο. Ν. Peremeci, *Edirne tarihi* (ἱστορία τῆς Αἰδριανούπολης), Istanbul 1940· Ο. Yalçın, *Edirne* (Ἡ Αἰδριανούπολη), Istanbul 1959· Η. Inalcık, «Edirne'nin fethi (1361)» [Ἡ ἀλωση τῆς Αἰδριανούπολης (1361)], *Edirne. Edirne'nin 600 fethi yıldönümü armağan kitabı* (Αἰδριανούπολις. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὴν ἐπέτειο των 600 χρόνων ἀπὸ τὴν ἀλωση τῆς Αἰδριανούπολης), Ankara 1993, σσ. 137-159· R. Kazancigil, *Edirne zehir tarihi kronolojisi (1300-1994)* [Χρονολογικὸς κατάλογος των ἱστορικῶν γεγονότων τῆς Αἰδριανούπολης (1300-1994)], Edirne 1995· *Edirne serhattaki paytaht* (Ἡ Αἰδριανούπολη το ἰσόρογο τῆς πρωτεύουσας), Istanbul 1998.

21. Για τὴν κοινότητα αὐτὴ βλ. Α. Ἰγνατιάδης, *Τὸ Ἡλιόλουστο τοῦ Κιλίκης*, (χωρὶς τόπο ἔκδοσης) 1967.

22. Για τὸ Λουλέ Μπουργάζ βλ. Γ. Λαμπουσιάδης, Ἀπὸ Ἀδριανουπόλεως εἰς Λουλέ Βουργάζιον· μελέτη ἱστορικὴ καὶ γεωγραφικὴ μετὰ πλείστον στατιστικῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς παιδείας τῆς ἐμπορίας κτλ. (Θρακικῶν Μελετῶν, τόμος Α΄), ἐν Ἀδριανουπόλει 1911· «Εἰδήσεις ἐξ ἐπαρχιῶν», *ΕΑ* 31 (1907) 373-374· Κανονισμὸς τῆς ἐφοροεπιτροπῆς ἐν Λουλέ-Βουργάζ ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου κοινότητος, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1912.

23. Για τὴν Ραιδεστό βλ. Α. Αλεξοῦδης, «Εἰδήσεις περὶ τῆς ἐν Ραιδεστῷ Μητροπόλεως καὶ τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ αὐτῆς ἀρχαίων γεωγραφικῶν βιβλίων», *Θρακικὴ Προσωπογραφία*, Αθήνα 2<sup>η</sup> 1991, σσ. 27-31· Μανουὴλ Γεδεών, «Εἰδήσεις ἐκ κωδικῶν θρακικῶν», *ΕΑ* 31 (1907) 553-556,

τατάθηκαν στις εξής κοινότητες: *Κιλίκις* 4 οικογένειες (4 άτομα) από την Τραπεζούντα<sup>24</sup>, *Γραμματίνα* (Ευκαρπία) 42 οικογένειες (126 άτομα) από την Κολωνία<sup>25</sup>, *Μυλάφτσα* 16 οικογένειες (42 άτομα) από την Τρωάδα και στο *Κουρκούτ* 24 οικογένειες (97 άτομα) από το Ερζερούμ. Στο Κιλίκις<sup>26</sup> εγκαταστάθηκε τμήμα των προσφύγων της Βουλγαρίας που ανέρχονταν σε 371 οικογένειες (1.285 άτομα) και προέρχονταν από τη Στρώμνιτσα<sup>27</sup>. Οι υπόλοιποι

625-628, 638-640, 668-669· Φ. Μανουηλίδης, «Ραιδεστός Ἀνατ. Θράκης», *Θρακικά* 24 (1955) 7-307· Τ. Γριτσόπουλος, «Συμβολή εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Ραιδεστοῦ», *ΑΘΛΓΘ* 18 (1953) 179-192· Κ. Μαμώνης, «Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν καὶ δράσαν τῶν συλλόγων Ραιδεστοῦ Θρακίας (1871-1922)», *Μνημοσύνη* 2 (1968-1969) 278-302· *Cumhuriyetin 50 yilinda Tekirdağ, 1973, il yilligi* (Λεύκωμα τοῦ νομοῦ Ραιδεστοῦ γιὰ τὰ 50 χρόνια τῆς δημοκρατίας, 1973), İstanbul 1973.

24. Για τὴν Τραπεζούντα βλ. κυρίως Τ. Ἐδαγγελίδης, *Ἱστορία τῆς Ποντιακῆς Τραπεζούντης ἀπὸ τῶν ἀρχαιότατων χρόνων τῶν καθ' ἡμᾶς*, Ὀδησός 1898· Σ. Ἰωαννίδης, *Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζούντης καὶ περὶ αὐτὴν χώρας*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870· Ε. Κυριακίδης, *Βιογραφία τῶν ἐκ Τραπεζούντης καὶ περὶ αὐτὴν χώρας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῶν ἡμῶν ἀκμασάντων λογίων*, ἐν Ἀθήναις 1897· Χ. Φιλιππίδης, *Ἡ ἐκκλήσια Τραπεζούντης*, Ἀρχεῖον Πόντου τόμ. 4-5, ἐν Ἀθήναις 1933· Ο. Akbulut, *Trabzon* (Ἡ Τραπεζούντα), İstanbul 1955.

25. Για τὴν Κολωνία καὶ γιὰ τὴν μητρόπολη Κολωνίας βλ. Γ. Πρεμετίδης (Μητροπολίτης Κολωνίας), *Ἡ Ἱερά Μητρόπολις Κολωνίας*, Θεσσαλονίκη 1987· Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν (Καβάλας), *Ἱστορία καὶ λαογραφία ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας Κολωνίας καὶ Νικοπόλεως Πόντου (Σεμπὶν Καραχισάρ)*, Καβάλα 1964· Ι. Αποστολίδης, «Ἡ ἐκπαίδευσις ἐν τῆς ἐπαρχία Κολωνίας», *Ξενοφάνης* 4 (1906) 282-286· Σ. Ζουμπουλίδης, «Ἡ Ἐπαρχία Κολωνίας», *Ξενοφάνης* 7 (1910) 273-282.

26. Ἡ ἐλληνικὴ κυβέρνησις ἀρχικὰ εἶχε κάνει τὴ σκέψη νὰ μετονομασθεῖ τὸ Κιλίκις ἐν Νέα Στρώμνιτσα καὶ νὰ εγκατασταθοῦν ὅλοι οἱ προσερχόμενοι ἀπὸ τὴ Στρώμνιτσα. Ἀργότερα ἀποφάσισε νὰ διατηρήσει τὸ ὄνομα Κιλίκις, ποὺ εἶχε συνδεθεῖ με τὴν ἱστορικὴ μὴχη ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε κριθεῖ ὅλη ἡ τύχη τοῦ ἐλληνοβουλγαρικοῦ πολέμου. Ἡ ἀπόφασις αὐτὴ ἔδωσε τὴν ἀφορμὴ νὰ εγκατασταθοῦν καὶ Στρωμνιτιστῶτες στὴ Θεσσαλονίκη, οἱ ὁποῖοι, γιὰ νὰ μὴ χάσουν τὴν ἐνότητά τους, ἰδρυσαν τὸ σύλλογο Στρωμνιτιστῶν «Ἡ Τίβεριουπόλις» με ἔδρα τὴ Θεσσαλονίκη καὶ με παρῶρτημα στὸ Κιλίκις. Α. Ἀγγελόπουλος, *Βόρειος Μακεδονία. Ὁ ἐλληνισμὸς τῆς Στρωμνιτιστοῦ, τοπογραφία-ἱστορία-ἐκκλησία-παιδεία-ἔθνη καὶ κοινοτικὴ ζωὴ*, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 150-151.

27. Γιὰ τὴ Στρώμνιτσα βλ. Δ. Ρίζος, «Ὀλίγα τινὰ περὶ Στρωμνίτισης», *Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς* 2 (1883) 270-273· Κ. Μπόνης, *Ἡ Στρώμνιτσα*, Θεσσαλονίκη 1961· Π. Τριβεριοπολίτης, «Ἡ Στρώμνιτσα», *Μακεδονικόν Ἡμερολόγιον* (Μακεδονικὸν Συλλόγου ἴδιον Ἔτος Ἰαννουαρίου 1908), ἔτος Α' 1908, ἐν Ἀθήναις 1908, σσ. 248-253· Ε. Χαραράμπος-Χατζηδημητρίου, «Τὸ ὄλοκαύτωμα τῆς Στρωμνίτισης», *Μακεδονικὴ Ζωὴ* 15 (1967) 34-37· Α. Λευκίδης, «Τὸ ὄλοκαύτωμα τῆς Στρωμνίτισης», *Κιλικιακὸ Ἡμερολόγιον* 1 (1984) 59-61· Α. Φάσος, *Ἡ Στρώμνιτσα ἀπὸ τὴν ἐποποιίαν, στὸ δρόμο*, Κιλίκις 1990· Α. Istirkoff, *Stumiško* (Ἡ ἐπαρχία Στρωμνίτισης), Sofija 1924· V. Karičon, «Putovane po dolinice na Struma, Mesta i Bregalnica» (Περιοδεία στὴς κοιλάδες τῆς Στρωμνίτισης, Νέστον καὶ Βregalnica), *Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina* 4 (1891) 19-45· B. Panov, «Crkveno-prosvetnite borbi vo Strumiško vo XIX vek» (Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ ἐκπαιδευτικοὶ ἀγῶνες στὴν περιοχή τῆς Στρωμνίτισης κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα), *Glasnik na Institutot za Nacionalna Istorija* 3 (1959) 83-118 (μετάφρασις στὰ ἐλληνικά βλ. *Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας* 21 (1969) 46-70)· M. Pandevski-Gtoev Trnkata, *Strmica i Strumiško nio Istorijata* (Ἡ Στρώμνιτσα καὶ ἡ ἐπαρχία Στρωμνίτισης δια τῆς ἱστορίας), Strumica 1969 (βλ. βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα ὑπὸ Ἀθανασίου Ἀγγελόπουλου, στὸ *Δελτίον Γιουγκοσλαβικῆς Βιβλιογραφίας* 2 (1972) 26-33.

πρόσφυγες από τη Βουλγαρία εγκαταστάθηκαν στα παρακάτω χωριά: *Δραγομίρ* (Βαφιοχώρι)<sup>28</sup> 75 οικογένειες (329 άτομα) από τη Στρώμνιτσα, *Αμάργ-Κιόϊ* (Μάνδρες) 53 οικογένειες (199 άτομα) από το Ορτάκιοϊ<sup>29</sup>, *Σνεύτσε* (Κεντρικό) 95 οικογένειες (439 άτομα) από τη Στρώμνιτσα και στη *Μυλάφτσα* μία οικογένεια (1 άτομο) από τη Στρώμνιτσα. Τέλος, οι πρόσφυγες του Καυκάσου τοποθετήθηκαν στις εξής κοινότητες: *Κιλκίς* 60 οικογένειες (284 άτομα) από το Κάρς, *Γκιόλ-Όμπασι* (Πικρολίμνη) 39 οικογένειες (169 άτομα) από το Κάρς, *Δοϊρανλή* 8 οικογένειες (42 άτομα), για τις οποίες ο πίνακας δεν διευκρινίζει την περιοχή προέλευσής τους, *Σαρή-Κιόϊ* (Ποταμιά) 60 οικογένειες (306 άτομα) από το Κάρς και την Τιφλίδα, *Μουτούλοβο* (Μεταξοχώρι) 10 οικογένειες (47 άτομα) από το Κάρς, *Μυλάφτσα* 6 οικογένειες (29 άτομα) από το Κάρς και στο *Κουρκούτ* 77 οικογένειες (317 άτομα) από το Κάρς. Στο Κιλκίς και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν συνολικά 943 οικογένειες (3.956 άτομα) από τη Θράκη, 86 οικογένειες (269 άτομα) από τη Μικρά Ασία, 595 οικογένειες (2.253 άτομα) από τη Βουλγαρία και 260 οικογένειες (1.194 άτομα) από τον Καύκασο. Οι προσφυγικές οικογένειες ανέρχονταν συνολικά σε 1.868 (7.630 άτομα) (πίν. 2). Στην περιφέρεια Κάτω Θεοδωράκι εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες που ήλθαν από τη Θράκη και συγκεκριμένα από την επαρχία Βιζύης και Μηδείας<sup>30</sup>. Από τη Μηδεία εγκαταστάθηκαν στο χωριό *Μουζαλή* (Κλιστό) 73 οικογένειες (301 άτομα), ενώ οι υπόλοιποι πρόσφυγες που προέρχονταν από τη Βιζύη εγκαταστάθηκαν στα εξής χωριά: *Κούσσοβο* (Κοκκινιά) 25 οικογένειες (87 άτομα), *Μπας-Μαχλέ* (Κεφαλοχώρι) 100 οικογένειες (433 άτομα), *Δξιφλίκ-Μαχλέ* (Λαγκαδοχώρι) 21 οικο-

28. Για την κοινότητα Δραγομίρ βλ. *Ἐθνικός Σύλλογος Διδασκάλων και Νηπιαγωγῶν Παιονίας, Ἡ ἐκπαιδευτικὴ περιφέρεια Παιονίας: γεωγραφικὴ, ἱστορικὴ, οἰκονομικὴ, λαογραφικὴ καὶ δημοσιογραφικὴ μελέτη*, Ἀθήνα 1965, σσ. 94-95 (στο εξής: *Ἐθνικός Σύλλογος Διδασκάλων*).

29. Για το Ορτάκιοϊ (Λιτίτσης) βλ. Ν. Ροδοῦνου, «Ὀλίγα περὶ τῆς μητροπόλεως Λιτίτσης», *Θρακικά* 12 (1939) 94-102· «Θράκη - Ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τῆς ἐπαρχίας Λιτίτσης — σχολεῖα, διδάσκαλοι καὶ μαθηταί — εἰς τινα ὀφείλεται ἡ τελευτήν τιν ἡμετέραν», ἐφ. Ἄγων 19 Ἀπριλίου 1907, ἀριθ. φ. 417· πρβλ. «Εἰδήσεις ἐξ ἐπαρχιῶν», *ΕΑ* 31 (1907) 195-197· G. Chassiotis, *L'instruction publique chez les Grecs*, Paris 1881, σ. 502.

30. Η Βιζύη αρχικά αναφέρεται ὡς ἐπισκοπὴ στὴν Α΄ Οἰκουμένη συνόδο (325) καὶ σε μεταγενέστερες Οἰκουμενικὲς Συνόδους, Γ΄ (431) καὶ Δ΄ (451). Αργότερα προήχθη σε ἀρχιεπισκοπὴ καὶ στα μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα σε μητρόπολη. Πρὶν τοῦ 1682 ἐνόηθη με τὴν ἐρμηνοθεσία τότε μητρόπολη Μηδείας καὶ ἀπετέλεσε τὴν μητρόπολη Βιζύης καὶ Μηδείας. Στὴν ἀρχὴ τοῦ 18ου αἰῶνα οἱ δύο μητροπόλεις κατέστησαν καὶ πάλι ἀντόνομες, ἐνὸς ἐπὶ πατριάρχου Ἱερεμίου Γ΄ (α΄ 1716-1726) ἐνόηθη καὶ πάλι. Η μητρόπολη Βιζύης καὶ Μηδείας διαλύθηκε τοῦ 1922, διότι τὸ ποίμνιό τῆς μετανάστευσε στὴν Ελλάδα. Βλ. Σ. Λακίδης, *Ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Βιζύης καὶ Μηδείας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899· τοῦ ἴδιου, «Ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Βιζύης καὶ Μηδείας», *Θρακικά* 4 (1982-1984) 33-40· Ἀνθίμου μητρ. Βιζύης, «Βιαιοπραγία καὶ ἐπιβουλή. Β΄ Ἐκθεσις μητροπολίτου Βιζύης», *ΕΑ* 32 (1908) 382-383· Ν. Βαφεΐδης, «Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία Βιζύης», *ΑΘΛΓΘ* 19 (1954) 193-212· J. Darrouzès, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981, σσ. 126, 132, 205· Β. Σταυρίδης, *Ἐπισκοπικὴ ἱστορία*, σσ. 381-392.

γένειες (88 άτομα), *Μουστερέκ* (Μελισσουργείο)<sup>31</sup> 29 οικογένειες (120 άτομα), *Μύλοβο* (Ελληνικό) 40 οικογένειες (155 άτομα), *Παντίτσα* (Φύσκα)<sup>32</sup> 59 οικογένειες (300 άτομα), *Μπέϊκοβα* (Άγιος Μάρκος) 29 οικογένειες (150 άτομα) και *Ραγιάν* (Βάθη) 136 οικογένειες (579 άτομα). Το σύνολο των προσφύγων που εγκαταστάθηκαν στην ευρύτερη περιφέρεια του Κάτω Θεοδωρακίου ανέρχονταν σε 512 προσφυγικές οικογένειες (2.168 άτομα) (πίν. 3). Στην περιφέρεια Αρχαγγέλων ήλθαν πρόσφυγες από τη Θράκη και τη Βουλγαρία. Οι προερχόμενοι από τη Θράκη εγκαταστάθηκαν στις εξής κοινότητες: *Βλαδίρι* (Ακρίτας) 11 οικογένειες (40 άτομα) από τη Ραιδεστό και τις Σαράντα Εκκλησιές<sup>33</sup>, *Τσικούντσα* (Μεγάλη Στέρνα) 13 οικογένειες (68 άτομα), για τις οποίες δεν σημειώνεται ο τόπος προέλευσής τους, *Καλίνοβο* (Σουλταγιανναίικα)<sup>34</sup> 13 οικογένειες (49 άτομα) από το Γιουβαλή, *Σούρλοβο* (Αμάραντα) 87 οικογένειες (365 άτομα) που δεν σημειώνεται ο τόπος προέλευσής τους, *Τσιγδεμλί* (Μεταμόρφωση) 24 οικογένειες (97 άτομα) από το Σαράϊ, *Ακίντζαλη* 2 οικογένειες (17 άτομα), για τις οποίες δεν αναφέρεται ο τόπος προέλευσής τους, *Κάτω Πορόια* 16 οικογένειες (66 άτομα) από τις Μέτρες<sup>35</sup>, *Άνω Πορόια* 84 οικογένειες (347 άτομα), για τις οποίες δεν γνωρίζουμε τον τόπο προέλευσής τους, *Κράσταλι* (Κορώνα) 95 οικογένειες (337 άτομα) από το Καβάκι, Σαράϊ και Τσακηλί, *Μπουγιουκλή* (Ακρίτας) 11 οικογένειες (32 άτομα) από το Ορτάκιοϊ και τις Σαράντα Εκκλησιές και στο *Έρτσελι* (Αλεξάνδρα) μία οικογένεια (4 άτομα) από τη Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνή). Στη *Σφεταπέκτα* (Αγία Παρασκευή) ήλθαν 7 οικογένειες (36 άτομα) από την Κολωνία

31. Για το Μελισσουργείο βλ. Β. Φραγκίδης, *Από το Καρς του Καυκάσου*.

32. Για την Πλανίτσα (Φύσκα) βλ. Α. Κοντοειδής, *Κιλικισιώτικα πατριδογραφικά θέματα Α'*, Αθήνα 1982, σ. 30 (στο εξής: *Κιλικισιώτικα πατριδογραφικά θέματα*). Πρβλ. Δ. Κανατσούλης, *Ιστορία της Μακεδονίας μέχρι του Μεγάλου Κωνσταντίνου*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 12.

33. Για τις Σαράντα Εκκλησιές βλ. Μ. Χριστόδουλος, *Περιγραφή Ιστοριογεωγραφική της επαρχίας Σαράντα Έκκλησιών*, εν Αθήναις 1881· του ίδιου, *‘Η Θράκη και αϊ Σαράντα Έκκλησία μετά τινων διοικητικών και εκκλησιαστικών ζητημάτων*, εν Κωνσταντινουπόλει 1897· Κ. Χατζόπουλος, «Η επαρχία 40 Έκκλησιών» *Θρακική Προσωπογραφία*, σσ. 181-203· *Κανονισμός διέπων τὰ Κοινοτικά της Έπαρχίας Σαράντα Έκκλησιών*, εν Κωνσταντινουπόλει 1908· Σ. Ψάλτης, *Θρακικά ή μελέτη περί του γλωσσικού ιδιώματος των Σαράντα Έκκλησιών*, (χωρίς τόπο έκδοσης) 1905· Ι. Γιαννακόπουλος, *Εν Σαράντα Εκκλησίαις της Ανατολικής Θράκης*, Θεσσαλονίκη 1994· Ν. Karacam, *Efsaneden gerçeğe Kırklareli*, (Οι Σαράντα Εκκλησιές από το μύθο στην πραγματικότητα), Kırklareli 1995.

34. Για την κοινότητα Καλίνοβο (Σουλταγιανναίικα) βλ. *Έθνικός Σύλλογος Διδασκάλων*, σσ. 99-100.

35. Για τις Μέτρες βλ. Π. Βαλσαμίδης, *Η Ιερά Μητρόπολις Μετρών και Αθύρων. Εκκλησιαστική εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα επί τη βάσει ανεκδότων κωδίκων (μέσα 18ου αιώνα-1927)* (ανεκδότος διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), Θεσσαλονίκη 1998· του ίδιου, «Σφραγίδες της επαρχίας Μετρών και Αθύρων», *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής. Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας* 5 (1998) 295-305· Ε. Παπαθεωδώρα, *Μέτρες, Σωξοίπολη, Γέφυρα*, Γέφυρα 1981.

της Μικράς Ασίας. Οι πρόσφυγες της Βουλγαρίας εγκαταστάθηκαν στα χωριά: *Μπρες* (Ακρολιμνη Μουριών) 7 οικογένειες (23 άτομα) από τη Δοϊράνη, *Σούγκοβο* (Αμάραντα) 24 οικογένειες (134 άτομα), για τις οποίες δεν αναφέρεται ο τόπος προέλευσής τους, *Ακίντσαλη* (Μουριές) 11 οικογένειες (37 άτομα) από τη Δοϊράνη, *Κάτω Πορδία* 24 οικογένειες (113 άτομα) από το Ορτάκιού, *Ποταρός* (Δροσάτο) μία οικογένεια (5 άτομα) από τη Δοϊράνη και στο *Πόποβο* (Μυριόφυτο) μία οικογένεια (5 άτομα) από τη Στρώμνιτσα. Σε δεκαέξι χωριά της περιφέρειας Αρχαγγέλων εγκαταστάθηκαν συνολικά 441 οικογένειες (1.816 άτομα). 357 οικογένειες (1.422 άτομα) προέρχονταν από τη Θράκη, 77 οικογένειες (358 άτομα) από τη Βουλγαρία και 7 οικογένειες (36 άτομα) από τη Μικρά Ασία (πίν. 4)<sup>36</sup>.

Από τα τέλη του 1914 έως το 1915 εγκαταστάθηκαν στο Κιλίκις περίπου 35 οικογένειες από το Άκαλαν<sup>37</sup> της Βουλγαρίας. Το 1970 στο Κιλίκις κατοικούσαν 76 οικογένειες (208 άτομα)<sup>38</sup>, ενώ σήμερα ζουν περισσότερες από 90 οικογένειες απόγονοι των Ακαλανιωτών<sup>39</sup>.

Από επιστολή του αντιπροσώπου του διοικητικού τμήματος Αρχαγγέλων προς τον υποδιοικητή Κιλίκις, με ημερομηνία 11 Δεκεμβρίου του 1914, πληροφορούμαστε την πολιτική, οικονομική, εθνολογική και κοινωνική κατάσταση του τμήματος. Ο αντιπρόσωπος στην επιστολή του για τους πρόσφυγες, τους Τούρκους και τους βουλγαρόφωνους σημειώνει τα εξής: *είναι ανάγκη απόλυτος, να προέλθῃ άρωγός πρωτίτως ἡ πολιτεία καί να συστήσῃ διά τῶν ὀργάνων αὐτῆς τὸν τρόπον καί τὰ μέσα, δι' ὧν θὰ δυναθῶσι καί οἱ εἰς τὰ διάφορα χωρία ἐγκατασταθέντες πρόσφυγες καί οἱ Ὅθωμοι καί οἱ Χριστιανοὶ Βουλγαρόφωνοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς διάφορα βιοποριστικὰ ἐπαγγέλματα καί δὴ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀπείρων ἐγκαταλελειμμένων γαιῶν ... εἶναι ἀνάγκη ἀπόλυτος, ὅπως ἡ ὑπηρεσία μεριμνήσῃ καί χορηγηθῶσι ... ἐν πρώτοις τ' ἀπαραίτητα γεωργικὰ ἐργαλεῖα καί ἐκ δευτέρου νὰ ἐξαποστείλῃ ὡς ἄλλους ἀποστόλους διαφόρους γεωπόνους, ὅπως διδάξωσιν αὐτοὺς τὸν τρόπον τῆς καλλιέργειας τῆς τόσῃ προσοδοφόρου γωνίας ταύτης τῆς Μακεδονίας.* Ο αντιπρόσωπος στην επιστολή του ακόμη τονίζει *δύναται τις, νὰ ἐννοήσῃ καί τὴν κοινωνικὴν θέσιν τῶν κατοίκων, οἵτινες ζῶντες ἐν ἀρχηγόνῳ καταστάσει ἀγνοοῦσι τελείως τὰς ἐν γένει κοινω-*

36. IAM, ΓΑΜ, φακ. 64, 'Επιτροπή Ἐγκαταστάσεως Προσφύγων, πρὸς τὸν Γενικὸν Διοικητὴν Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 21 Αὐγούστου 1914.

37. Το Ακαλάν εκκλησιαστικὰ ἀνῆκε στη μητρόπολη Λιτίσης. Βλ. Σ. Φάλης, *Ἡ Θράκη καί ἡ δύναμις τοῦ ἐν αὐτῇ ἐλληνικοῦ στοιχείου*, ἐν Ἀθήναις 1919, σσ. 155,156. *Πίναξ γενιῶν τῶν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ ἐλληνικῶν σχολείων*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1902, σσ. 42-43.

38. Χ. Ζαφειριάδης, *Οἱ Ἀκαλανῶται καί τὸ χωριὸ τους. Σημειώματα καί ἀναμνήσεις*, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 51-53.

39. Γ. Εχέδωρος, *Ἱστορία του Κιλίκις (Ἡ μεταξὺ Πάϊκου καί Κρονσίων χώρα)*, Κιλίκις 21996, σσ. 368-369 (στο ἐξῆς: *Ἱστορία του Κιλίκις*).

νικάς και ἀνθρωπιστικάς αὐτῶν ὑποχρεώσεις, ἡ ὁποία ἐλλίξω σὺν τῷ χρόνῳ νὰ βελτιωθῆ ἔλαισθητῶς μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν μάλιστα τῶν Ἑλλήνων διδασκάλων<sup>40</sup>.

Την περίοδο 1913-1914 με την εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία αρχίζει παράλληλα και η μαζική φυγή των μουσουλμανικών πληθυσμών της Μακεδονίας προς την Τουρκία, οι οποίοι θα εγκατασταθούν στην Ανατολική Θράκη και τη Μικρά Ασία<sup>41</sup>. Στις μεταναστεύσεις των Τούρκων από τη Μακεδονία αναφέρεται με δημοσιεύματά της<sup>42</sup> η τουρκική εφημερίδα *Yeni Asır*<sup>43</sup> (Νέος Αιώνας) όπου μεταξύ άλλων διαμαρτύρεται για αυθαιρεσίες των Ελλήνων σε βάρος των Τούρκων στη Μακεδονία. Οι ίδιες αυθαιρεσίες των Ελλήνων καταγγέλλονται επίσης τη 10η Αυγούστου του 1914 και από το Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης με διακοίνωσή του στο Γενικό Διοικητή Μακεδονίας. Η διακοίνωση είναι γραμμένη στα γαλλικά και μεταφρασμένη στα ελληνικά και κάνει λόγο για βίαιες ενέργειες σε χωριά της Μακεδονίας που υποκινήθηκαν, στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, από Έλληνες πρόσφυγες. Όσον αφορά στην περιοχή *Αβρέτ Χισάρ* (Κιλίς), η διακοίνωση αναφέρει ότι οι Έλληνες πρόσφυγες κατέλαβαν τους καλλιεργημένους αγρούς των μουσουλμάνων και συμπεριφέρονταν σαν να ήταν νόμιμοι ιδιοκτήτες. Οι Αζίφ Αβδουλάχ Τσαούς, Μουσά Αγά και Χασάν Αγά είδαν τα 405 καλλιεργημένα στρέμμάτα τους να σεφεριζόνται από τους Έλληνες πρόσφυγες<sup>44</sup>. Σε άλλη περι-

40. *IAM, ΓΔΜ*, φακ. 14, επιστολή του αντιπροσώπου του διοικητικού τμήματος Αρχαγγέλου προς τὸν υποδιοικητὴ Κιλίς, Αρχάγγελοι, 11 Δεκεμβρίου 1914.

41. Για τις μεταναστεύσεις των Τούρκων βλ. Σ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930). Ο πόνος και η δόξα*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 113-130 (στο εξής: *Προσφυγική Ελλάδα*): του ίδιου, «Μετακινήσεις πληθυσμών μετά τους βαλκανικούς πολέμους. Η περίπτωση των Μουσουλμάνων της Μακεδονίας (1913-1914)», *Ελληνική Ιστορική Εταιρεία. Πρακτικά ΙΖ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (31 Μαΐου - 2 Ιουνίου 1996)*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 317-332. Πρβλ. R. Karplanoğlu, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan göçmenleri)* (Η ανταλλαγή στην Προύσα). (Οι πρόσφυγες από την Ελλάδα 1923-1930), İstanbul 1999, σσ. 67, 120-122.

42. Βλ. Για τα σχετικά δημοσιεύματα της εφημερίδας *Yeni Asır* βλ. τη μελέτη του Σ. Πελαγίδη, *Προσφυγική Ελλάδα*, σσ. 114-117.

43. Η εφημερίδα ιδρύθηκε το 1895 στη Θεσσαλονίκη από τους Abdurrahman Arif Bilgin και Fazlı Necir και συνεχίζει να εκδίδεται από το 1924 στη Σμύρνη. Βλ. T. Parlak, *Yeni Asır'ın Selânik yılları — "Evlâd'ı Fatihan diyâr-ıan" 1895-1924* (Τα χρονικά της Γενί Ασır στη Θεσσαλονίκη «Τα εδάφη των παιδιών του Φατίχ Σουλτάν Μεχμέτ»), İzmir 1986· M. Κανδυλάκης, *Εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης: συμβολή στην ιστορία του τύπου, Α' Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 299-315· M. Orhan Bayrak, *Türkiye' de gazeteler ve dergiler sözlüğü (1831-1993)* (Λεξικό των εφημερίδων και των περιοδικών της Τουρκίας (1831-1993)), İstanbul 1994, σσ. 156-157· H. Dumpan, *Osmanlı-Türk süreli yayınlari ve gazeteleri (1828-1928)* (Οθωμανικές-τουρκικές εκδόσεις και εφημερίδες (1828-1928), Ankara 2000, σσ. 927-928.

44. *IAM, ΓΔΜ*, φακ. 76, διακοίνωση του Γενικού Προξενείου Θεσσαλονίκης προς τὸν Γενικό Διοικητὴ Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 10 Αὐγούστου 1914. Οι Τούρκοι κάτοικοι της υποδιοίκησης Κιλίς άρχισαν να αναχωρούν συστηματικά από τον Μάρτιο του 1914 για την Τουρκία. *IAM, ΓΔΜ*, φακ. 14, επιστολή του υποδιοικητὴ Κιλίς προς τον νομάρχη Θεσσαλονίκης,

πτωση Τούρκου, και συγκεκριμένα οι κάτοικοι των χωριών *Αρμουτλή* (Μεγάλη Βρύση) και *Ορέβιστα* (Πευκόδασο), όταν έφυγαν γκρέμισαν τις οικίες τους, επειδή δεν βρήκαν ενοικιαστές να τις νοικιάσουν<sup>45</sup>. Δεν ήθελαν να εγκατασταθούν σε αυτές Έλληνες πρόσφυγες. Από έγγραφο του διοικητικού αντιπροσώπου του τμήματος Κάτω Θεοδωρακίου, με ημερομηνία 14 Δεκεμβρίου 1914, προς τον υποδιοικητή Κιλκίς διαβάζουμε *Ήρεμία και ήσυχία απόλυτος υπό την έποψιν ταύτην κρατεί καθ' όλον τό τμήμα μου. Και τό ελάχιστον κίνημα πολιτικής φύσεως δέν έγένητο μέχρι τούδε έν αντώ καιίπερ κατοικουμένην υπό διαφόρων στοιχείων, ήτοι υπό Χριστιανών-πρός τής Έλληνικής κατοχής φανατικών-Βουλγάρων-Όθωμανών και προσφύτων όμογενών. Οί Βουλγαρόφωνοι<sup>46</sup> κάτοικοι, επίσης και οί Τούρκοι όντες εύχαριστημένοι έκ του τρόπου τής διοικήσεως τών Άρχών, διάγουν φιλησύχως, άσχολούμενοι προθύμως εις τά ειρηνικά των έργα. Τοσαύτη δέ είναι ή εύχαριστήσις των, ώστε δέν παύουσι νά περιγράψωσι τήν καλήν των κατάστασιν εις τούς έν Βουλγαρία και Τουρκία συγγενείς των προτρέποντες αυτούς νά παλινοστήσασι. Μόνον τά εις βάρος των συχνάκις διαπραττόμενα υπό τών συνουκούντων προσφύγων άδικήματα, ένοχλοΰσιν αυτούς προκαλούντα τήν δυσφορία*

Κιλκίς, 24 Δεκεμβρίου 1914.

45. ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 76, σημείωμα, με τίτλο: «Μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων», έκθεσις χωρίς ημερομηνία (στο εξής: «Μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων»).

46. Ο αντιπρόσωπος του διοικητικού τμήματος Κάτω Θεοδωρακίου στο ίδιο έγγραφο αναφέρει σχετικά: *Οί Βουλγαρόφωνοι πρό 25ετίας ήσαν όρθόδοξοι υπό τό Πατριαρχείον, έδιόσκοντο τά Έλληνικά γράμματα χωρίς νά κατορθώνωσι νά εκμάθωσι τήν Έλληνικήν ποτέ, ένεκα τής πλημμελεστάτης και τά μάλιστα άμεθόδου διδασκαλίας και τής καθόλου πεζότητος τών διδασκάλων τότε, περιοριζόμενων εις μόνην τήν άνάγνωσιν τών εκκλησιαστικών και τήν δι' ελληνικών χαρακτήρων γραφήν τής επιτοπίου γλώσσης. Κατά τό διαρρεδσαν είκοσιπενταετής διάστημα, άπεχωρήσθησαν τής Άνατολικής Όρθοδόξου εκκλησίας προσηλυτισθέντες υπό τής Βουλγαρικής προπαγάνδας: τινές δ' έξ αυτών υπό τής Σερβικής τριαυτής, διατηρηθέντες Πατριαρχικοί. Βραδύτερον οί πλείστοι έγέγοντο Βούλγαροι καθολικοί ... Ή γλώσσα τήν όποιαν όμιλοΰσιν, είναι μικτή συνισταμένη από λέξεις Έλληνικάς, Τουρκικάς, Λατινικάς και πρό πάντων Σλαβικάς. Οί γέροντες και άνω τών 40 ετών ηλικίας γράφωσι και αναγινώσκουσι Έλληνιστί, πλην έν τή γραφή μεταχειρίζονται βουλγαρικάς λέξεις, φελίζοντες όλίγας μόνον Έλληνικάς, τάς όποίας παταγιαστί έδιδάχθησαν και ένθυμούνται ακόμη από τόν καιρόν τής φοιτησέως των εις τό Έλλ. σχολείον. Οί νέοι πάντες έδιδάχθησαν τήν Βουλγαρικήν έν τώ σχολείω. Ήδη δέ ίδρυθήσως νυκτερινής σχολής, μανθάνουσι τήν Έλληνικήν και μετ' ου πολύ θά ώσιν εις θέσιν νά συνδιαλέγονται όπωσδήποτε και γράφωσιν Έλληνιστί. Μεγάλην πρόδον άπετέλεσαν οί κάτω τών 15 ετών ηλικίας, ήτοι οί φοιτώντες νύν εις τό σχολείον' έμαθον και γράφουν τήν Έλληνικήν άρεκτά καλά. Ίδια τά παιδία και τά κορσάκια μέχρις επτά ετών θανμίσως προώδεσαν και έχουν προσφοράν άρίστην μη διακρινόμενα ότι είναι Βουλγαρόφωνα. Έλληνες βουλγαρόφωνοι υπάρχουν έν Μυρόβω μόνον, διατηρήσαντες τήν εθνικότητά των και τά σχολεία των και έν καιρώ τής βουλγαρικής τρομοκρατίας κατά τόν Μακεδονικόν άγώνα, ύπαγόμενοι εκκλησιαστικώς εις τήν Έλληνικήν Έπισκοπήν Πολυανής (Δοϊράνης). Διατηρήθηκε η ορθογραφία και η στίξη του κειμένου. ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 14, έγγραφο του διοικητικού αντιπροσώπου του Κάτω Θεοδωρακίου προς τον υποδιοικητή Κιλκίς, Κάτω Θεοδωράκι, 14 Δεκεμβρίου 1914.*

των και τὸ μῖσος μεταξύ των, καθισταμένου τοῦ βίου των δυσκόλου ἢ νὰ μὴ εἶπω ἀβιώτου, μάλιστα ἠνάγκασαν τὰ τοιαῦτα οἰκογενεῖας τινὰς βουλγαροφώνους εἰς μετανάστευσιν. Ἀπὸ τὸ ἴδιο ἔγγραφο πληροφοροῦμαστε ὅτι στο δι-οικητικὸ τμήμα Κάτω Θεοδωρακίου κατοικοῦσαν 9.458 μουσουλμάνοι, 2.605 πρόσφυγες και 2.498 βουλγαρόφωνοι. Το ἔγγραφο μας πληροφοροεἶ ακόμη ὅτι εκτός ἀπὸ τους ελληνόφωνους πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν και ξενόγλωσσοι, ὅπως ἀπὸ την περιφέρεια της Στρώμνιτσας που μιλοῦσαν τη βουλγαρική και ἀπὸ τη Μικρὰ Ἀσία τη λαζική<sup>47</sup>.

Την ἴδια περίοδο, μαζί με τους Ἕλληνες πρόσφυγες που ἦλθαν ἀπὸ τη Στρώμνιτσα και εγκαταστάθηκαν στο Κιλίκις και την περιφέρειά του ἦλθαν και ἀπὸ οκτὼ χωριά της περίπου 4.000 Τούρκοι, οἱ οἱποῖοι ἔμειναν περίπου ἓνα μήνα στο χωριὸ *Γιουντζίδες* (Κύμνα). Το Γραφεῖο Ἐργασίας ἀνέλαβε την περίθαλψη και την τροφοδοσία τους, με προοπτική να τους προωθήσει στα-δικὰ στην περιφέρεια του Κιλίκις. Οἱ Τούρκοι ὁμῶς προτίμησαν να πουλή-σουν τις περιουσίες τους και να φύγουν στη Μικρὰ Ἀσία με ἔξοδα της Ἑλλη-νικής Κυβέρνησης<sup>48</sup>.

Ἀπὸ ἄλλα ἐπίσημα ἔγγραφα και αιτήσεις των προσφύγων προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας πληροφοροῦμαστε ὅτι στις αρχές Μαρτίου του 1916 το Γενικὸ Συμμαχικὸ Στρατηγεῖο αποφάσισε να εκποτίσει τους πρόσφυγες των κοινοτήτων *Γραμμάτινα*, *Σεῖδελη* (Ευζώνων), *Δαουτλή* (Επιτάλοφος) και *Ερε-σλή* (Καλολίβαδο) της υποδιοίκησης Κιλίκις και να κατεδαφίσει ὅλες τις οἰ-κίες τους<sup>49</sup>. Τα Ἰταλικά και Γαλλικά στρατεύματα που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή μετέτρεψαν, κάνοντας τις αναγκαῖες ἐργασίες, τις οἰκίες των προ-σφύγων σε καταυλισμούς και οχυρωματικά ἔργα. Οἱ πρόσφυγες μαζί με τις οἰκίες τους εγκατέλειψαν τα ἐπιπλα και τα σκεῦη τους, καθὼς και τα χωρά-φια που εἶχαν σπείρει. Ἐδῶ να σημειώσουμε ὅτι εκτός ἀπὸ τις παραπάνω κοινότητες, ζημιές υπέστησαν και ἄλλες κοινότητες της υποδιοίκησης Κιλίκις (πίν. 1). Μετὰ τη λήξη του Ἀ΄ Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918) οἱ κάτοικοι των παραπάνω κοινοτήτων ζήτησαν ἀποζημιώσεις ἀπὸ την Ἑλληνική Κυ-βέρνηση, υποβάλλοντας προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας καταλόγους, οἱ οἱποῖοι θεωρήθηκαν μάλιστα βάσιμοι και ἀληθεῖς<sup>50</sup>. Συγκεκριμένα η κοινότη-

47. Ο.π.

48. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, «Μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων». Πρβλ. Σ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ἑλ-λάδα*, σσ. 125, 453.

49. Οἱ οἰκίες της κοινότητας Γραμμάτινα κατεδαφίστηκαν ἀπὸ τα Ἰταλικά στρατεύματα, εκτός ἀπὸ το ναὸ της, ἐνὸ των κοινοτήτων Σεῖδελη, Δαουτλή και Ερέσλη ἀπὸ τα Γαλλικά. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94, ἐπιστολή της Διεύθυνσης Εποικισμοῦ Μακεδονίας προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2 Μαΐου 1919· *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94, κατάλογος ἐμφαίνων τὰς προ-ξενειθείας ζημίας εἰς τὸ χωριὸν Γραμμάτινα ὑπὸ τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων, Κουρκοῦτ, 14 Μαρτίου 1919 (στο ἐξῆς: Κατάλογος ἐμφαίνων τὰς προξενειθειίας ζημίας).

50. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 94, ἐπιστολή της Διεύθυνσης Εποικισμοῦ Μακεδονίας προς τη Γενική

τα *Γραμμάτινα* που κατοικούνταν από 48 πρόσφυγικές οικογένειες δήλωσε ότι καταστράφηκαν 327 στρέμματα σίτου που αντιστοιχούσαν σε 32.700 δραχμές, 242 στρέμματα κριθής σε 19.520 δραχμές, 309 στρέμματα αραβόσιτου σε 22.370 δραχμές, 29 στρέμματα πατάτες σε 2.780 δραχμές, 10 στρέμματα φασόλια σε 1.000 δραχμές, 20 στρέμματα κουνιά σε 1.950 δραχμές, 124 στρέμματα καπνού σε 62.000 δραχμές, 4 στρέμματα σίκαλης σε 360 δραχμές, 68 στρέμματα λαχανόκηπων σε 20.500 δραχμές, 14 στάβλοι σε 7.300 δραχμές, 11 οικίες σε 7.050 δραχμές, 1 καφενείο σε 2.000 δραχμές και 1 όνος σε 500 δραχμές. Οι ζημιές ανέρχονταν συνολικά στο ποσό των 180.030 δραχμών (πίν. 6). Οι πρόσφυγες της κοινότητας *Σειδέλη* παρουσίασαν κατάλογο<sup>51</sup> με 22 οικογένειες (96 άτομα)· καταστράφηκαν 110 στρέμματα σίτου που ανέρχονταν σε 11.000 δραχμές, 101 στρέμματα κριθής σε 8.100 δραχμές και 5 στρέμματα βρώμης σε 600 δραχμές· οι ζημιές ανέρχονταν συνολικά στο ποσό των 21.110 δραχμών (πίν. 7)<sup>52</sup>. Στον κατάλογο της κοινότητας *Δαουτλή*<sup>53</sup> καταγράφονται 17 οικογένειες (72 άτομα), οι οποίες υπέστησαν ζημιές σε 127 στρέμματα σίτου και 115 στρέμματα κριθής με συνολική αξία εσοδείας που ανερχόταν στο ποσό των 21.100 δραχμών (πίν. 8). Και η κοινότητα *Ερεσελή* σε κατάλογο ζημιών της<sup>54</sup> αναφέρει 10 οικογένειες (53 άτομα), των οποίων καταστράφηκαν 67 στρέμματα σίτου και 45 στρέμματα κριθής με συνολική αξία εσοδείας που ανερχόταν στο ποσό των 10.300 δραχμών (πίν. 9). Από τις παραπάνω κοινότητες τις μεγαλύτερες ζημιές υπέστη η κοινότητα *Γραμμάτινα*<sup>55</sup>. Οι κάτοικοι της σε αίτησή τους προς το Υπουργείο Γεωργίας, στο τμήμα της Διεύθυνσης Δημοσίων Κτημάτων, με ημερομηνία 15 Μαρτίου 1919 τόνιζαν τα εξής: *Τυχάνοντες άπαντες πρόσφυγες εκ Μ. Ασίας εν δλω τεσσαράκοντι και οκτώ οικογένειαι, εγκατεστάθημεν εις το χωρίον Γραμμάτινα της περιφέρειας Κιλκίς, ένθα και διαμένοντες επί διετίαν κατορθώσαμεν ίνα διά της φιλοπονίας μας, ανακουφισθώμεν επί όλίγον, λησμονούντες τή πικρία του προσφυγικού ήμων παρελθόντος. Δυστυχώς όμως Έξοχώτατε λόγοι στρατιωτικοί άφ' ένός άφ' έτέρον δέ άλλοι λόγοι μάς ήνάγκασαν ίνα εγκαταλείψωμεν άπαντα τά σπαρτά μας και σχεδόν τήν άκίνητον περιουσίαν μας άπάσαν εις τήν διάθεσιν τών Συμμαχικών στρατευμάτων ... και νά εγκατασταθώμεν εις το χωρίον Δαουτλή της ίδιας περιφέρειας ... ίνα άποζημιωθώ-*

Διοίκηση Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2 Μαΐου 1919.

51. Ο κατάλογος υπογράφεται από τους Στρατή Μαθιέλη και Σταυρή Παναγιωτάκη.

52. *IAM, ΓΑΜ*, φακ. 94, επιστολή της Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, Κιλκίς, 2 Απριλίου 1919.

53. Τον κατάλογο υπογράφουν οι Αθανάσιος Λουλουδής και Γεώργιος Κωνσταντής.

54. Υπογράφεται από τους Θεοδόση Σκουλή και Περικλή Τριανταφύλλου.

55. Οι ζημιές στους αγρούς της κοινότητας έγιναν αρχικά από τα Ιταλικά στρατεύματα και στη συνέχεια από τα Γαλλικά. *IAM, ΓΑΜ*, κατάλογος εμφαινών τας προξενειθείσας ζημίας.

μεν διὰ τὴν ἐγκαταληφθεῖσαν περιουσίαν μας<sup>56</sup>.

Το ρεύμα μετανάστευσης προς την περιοχή του Κιλίκις δεν σταμάτησε. Καικασίοι πρόσφυγες συνέχισαν να εγκαθίστανται στην περιοχή μετά την κατάρρευση του τσαρικού καθεστώτος της Ρωσίας, το 1918<sup>57</sup>. Συγκεκριμένα στο Κιλίκις εγκαταστάθηκαν το 1918<sup>58</sup> 5 οικογένειες από το χωριό Καρά-κίλισε<sup>59</sup>. Το Μάιο του 1920 στο *Καραμπουνάρ* ήλθαν 15 οικογένειες από το Σουμπατάν<sup>60</sup>, ενώ στο *Κράσταλη* 15 οικογένειες<sup>61</sup>. Το ίδιο έτος στην περιφέρεια του Κιλίκις εγκαταστάθηκαν στο *Χίρσοβο* (Χέρσο) οι κάτοικοι του χωριού Αρτός<sup>62</sup>, ενώ στα χωριά *Σαρί-Γκιόλ*, *Καραμπουνάρ* και στην πόλη του Κιλίκις

56. *ΙΑΜ, ΓΑΜ*, φακ. 94, αίτηση κατοίκων του χωριού Γραμμάτινα προς το Υπουργείο Γεωργίας, Κιλίκις, 15 Μαρτίου 1919. Την αίτηση υπογράφουν ο πάρεδρος Χαρίτος Σπανούδης, οι επίτροποι: Νικόλαος Σερταρίδης, Αναστάσιος Παπαδόπουλος και Παναγιώτης Αναστασιάδης και 17 κάτοικοι της κοινότητας: Παύλος Μιχαηλίδης, Πρόδρομος, Ιορδάνης, ένας αγράμματος, Παναγιώτης Δημητρίου, Ιορδάνης Μαυρίδης, Μ. Παπαδόπουλος, Χρίστος Καριτιδής, Ηλίας Αδαμίδης, Ιωάννης Καριτιδής, Δημήτριος Μαχαϊράς, Ιωάννης Ορφανίδης, Παντελής Μιχαηλίδης, Θεόδωρος Παπαδόπουλος, Συμεών Παπαδόπουλος, Αναστάσιος Ισαάκ και Θεόδωρος Λιντζεσελίδης. Πρβλ. *ΙΑΜ, ΓΑΜ*, φακ. 94, αίτηση προσφύγων Αγιαννητών προς τη Διεύθυνση Εποικισμού Μακεδονίας, Κιλίκις, 18 Μαρτίου 1919.

57. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918) πολλοί Έλληνες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τον Πόντο και τον Καύκασο. Το Μάρτιο του 1918 από το Κάρες έφυγαν 6.000 Έλληνες για τη Γεωργία, το βόρειο Καύκασο και το Κουμπάν. Από τη 15η Ιανουαρίου έως την 1η Μαρτίου του ίδιου έτους κατέφυγαν στη Ρωσία από τις εκκλησιαστικές επαρχίες Χαλδίας 45.000, Ροδοπόλεως 4.862 και Τραπεζούντας 26.000 Έλληνες. Κ. Παπουλίδης, *‘Ο Έλ. Βενιζέλος*, σ. 135. Βλ. Π. Τοπαλίδης, *‘Ο Πόντος ανά τους αιώνες*, Δράμα 1939.

58. Μ. Μαραβελάνης - Α. Βακαλόπουλος, *Οί προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σ. 34.

59. Χωριό της επαρχίας Καρς. Το Καρά-κίλισε ήταν παλιό χωριό. Οι κάτοικοι του ήταν άποικοι της περιοχής Αργυροπόλεως και Καρά-ισάφ (Γιαρασαρέτ) που είχαν εγκατασταθεί μετά το Ρωσοτουρκικό πόλεμο το 1877-1878. Το 1913 υπήρχαν 1.102 κάτοικοι. Διατηρούσαν εκκλησία και πεντατάξιο δημοτικό σχολείο. Βλ. Μ. Μαραβελάνης - Α. Βακαλόπουλος, *Οί προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σσ. 32-38. Ι. Λαυρεντιδής, *Η κατά τό 1895-1905 μετοικεσία*, σ. 421. Θ. Μωυσιδής, *Τό Καρα-κίλισε*, Θεσσαλονίκη 1959. Πρβλ. Α. Καραθανάσης, *‘Ο κόλπος τῶν ‘Ορφα-νοῦ καί ἡ περιοχή του*. ‘Ορφάνι, ‘Ορφάνιο, Γαληψός, Κάργιανη, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 126-127, 135.

60. Οι πρόγονοι του Σουμπατάν κατάγονταν από την περιοχή Μπαϊμπρούστ του Ερζερούμ. Κατά τη διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1877-1878) μετάνασταν στο Κιουμλέτ της περιοχής Τσάλκας. Μετά την κατάληψη του Καρς από τους Ρώσους, μετακινήθηκαν και εγκαταστάθηκαν στο Σουμπατάν, καθώς και σε άλλα χωριά του Καρς. Οι κάτοικοι του Σουμπατάν ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και υπάγονταν στη ρωσική μητρόπολη του Καρς. Είχαν μία εκκλησία αφιερωμένη στον άγιο Γεώργιο και τρία παρεκκλήσια: του αγίου Γεωργίου, του αγίου Παύλου και της Αναλήψεως. Διατηρούσαν ακόμη και ένα τετρατάξιο μικτό δημοτικό σχολείο. Μ. Μαραβελάνης - Α. Βακαλόπουλος, *Οί προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σσ. 162-163. Για το Μπαϊμπρούστ βλ. Σ. Αγγελίδης, *Η ιστορία των ελληνικών εκκλησιών*, σ. 161.

61. Μ. Μαραβελάνης - Α. Βακαλόπουλος, *Οί προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σ. 162.

62. Κοινότητα της επαρχίας Καρς. Οι κάτοικοι του κατάγονταν από τη Χερσάνων του Πόντου. Κατά την απογραφή του 1913 είχε 1.034 κατοίκους. Διακρίνονταν για την εργατικότητα και τη φιλομάθειά τους. Ι. Λαυρεντιδής, *Η κατά τό 1895-1905 μετοικεσία*, σ. 414. Περισσότερα για την κοινότητα βλ. Ε. Παυλίδης, *Τό ‘Αρτός τῶν Κάρες*, Θεσσαλονίκη 1960.

οι κάτοικοι του χωριού Χαλίφ Ογλού<sup>63</sup>. Στο Κιλίκις βρισκόμαστε ακόμη ορισμένες οικογένειες από το Βεζίνκιού<sup>64</sup>. Προσφυγικές οικογένειες εγκαταστάθηκαν στο Κιλίκις και το 1921 από το χωριό Τσιπλαχλί<sup>65</sup>.

Όσον αφορά στον τομέα της υγείας στο Κιλίκις και την περιφέρειά του τα πρώτα χρόνια της προσφυγιάς δεν υπήρχε οργανωμένη νοσηλευτική περίθαλψη, αλλά ούτε και νοσοκομείο με αποτέλεσμα οι πρόσφυγες να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα υγείας. Οι ασθένειες ήταν ο εφιάλτης που τους ακολουθούσε μετά τον ξεριζωμό. Η ελονοσία, κυρίως, θέρριζε τους πρόσφυγες, υπήρχαν όμως και άλλες αρρώστιες, όπως η φυματίωση και ο τύφος. Από έκθεση της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας πληροφορούμαστε ότι κατά το τελευταίο δεκαπενθήμερο του Μαΐου του 1921 διαπιστώθηκαν 56 κρούσματα εξανθηματικού τύφου από τα οποία τα 51 σημειώθηκαν σε συνεικισμούς των Κανκασίων προσφύγων και 5 στις περιφέρειες του Κιλίκις και Σιδηροκάστρου<sup>66</sup>. Παρά τα μέτρα που έλαβε η πολιτεία, η ελονοσία εξακολουθούσε να θερρίζει και η αντιμετώπισή της γινόταν πιο δύσκολη από τους ιατρούς. Οι πρόσφυγες στερούσαν φάρμακα και βασικά είδη διατροφής για να επιβιώσουν. Για το σκοπό αυτό η Διεύθυνση της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας έστειλε συνεχώς στους πρόσφυγες κρέατα, αλεύρι, ρύζι και γάλα<sup>67</sup>. Για την καλύτερη αντιμετώπιση των ασθενειών των Κανκασίων προσφύγων της περιφέρειας του Κιλίκις η Διεύθυνση της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας αποφάσισε την 27η Σεπτεμβρίου του 1921 να διαιρέσει την περιφέρεια σε εννέα τομείς τοποθετώντας σε κάθε τομέα από ένα βοηθό ιατρό ως εξής<sup>68</sup>:

α. *Τομέας Ποτορού* (Δροσάτο). Ο τομέας περιελάμβανε τα χωριά: Πο-

63. Χωριό της επαρχίας Καρς. Οι κάτοικοι του μετανάστευσαν το 1856 από την Τσάλκα. Το 1908 είχε 207 κατοίκους και το 1913, 507. Είχαν δική τους εκκλησία και δημοτικό σχολείο. Ι. Λαυρεντίδης, *Η κατά τό 1895-1905 μετοικεσία*, σ. 448· Δ. Λαζαρίδης, *Στατιστικοί πίνακες τής εκπαίδευσης των Ελλήνων στον Πόντο 1821-1922*, Αθήνα 1988, σ. 472.

64. Κοινότητα της επαρχίας Καρς. Οι κάτοικοι της μετανάστευσαν πριν το 1878 από διάφορες περιοχές του Πόντου. Σύμφωνα με την απογραφή του 1913 υπήρχαν 1.025 άτομα. Διατηρούσαν εκκλησία και τετρατάξιο δημοτικό σχολείο. Ι. Λαυρεντίδης, *Η κατά τό 1895-1905 μετοικεσία*, σ. 415· Μ. Μαραβελάκης-Α. Βακαλόπουλος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σ. 279 σημ. 4-6. Περισσότερα βλ. Σ. Σαμουηλίδης, *Το χωριό Βεζίνκιού*, Θεσσαλονίκη 1960.

65. Χωριό της επαρχίας Σαρή Καμής του νομού Καρς. Οι κάτοικοι του ήταν χριστιανοί Ορθόδοξοι και υπάγονταν στη μητρόπολη του Καρς. Η εκκλησία του χωριού ήταν αφιερωμένη στον άγιο Δημήτριο. Για τη μόρφωση των νέων λειτουργούσε μία εξατάξια δημοτική σχολή. Μ. Μαραβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις*, σσ. 38-40.

66. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 110, έκθεση περί τής υγιεινής καταστάσεως τής πόλεως και τών Κανκασίων προσφύγων προς τήν Γενικήν Διοίκησην Θεσσαλονίκης, Μάιος 1921, αριθ. εγγράφου 23.

67. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 110, έκθεση περί τής υγιεινής καταστάσεως τής πόλεως και τών προσφύγων Κανκασίων προς τήν Γενικήν Διοίκησην Θεσσαλονίκης, Ιούνιος 1921, αριθ. εγγράφου 38.

68. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 110, απόφαση του υπουργού υγείας προς την Διεύθυνση Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας, Υπηρεσία Περιθάλψεως Προσφύγων, Θεσσαλονίκη, 27 Σεπτεμβρίου 1921.

τορό, Σούροβο (Αμάραντα), Γκόλα (Κορυφή), Αατλή (Καβαλλάρης) και Ντουρμπαλί (Σύνορο Μουριών). Ως έδρα του τομέα είχε οριστεί το Ποτορό και βοηθός ιατρού τοποθετήθηκε ο Βολδεμάρ Βολοσιακοβίτς.

β. *Τομέας Γραμμάτινας* (Ευκαρπία). Ο τομέας αυτός με έδρα τη *Γραμμάτινα* περιελάμβανε τα χωριά: *Γραμμάτινα*, *Ηράκλειο*, *Σερσεμί* (Ξυρόβουση), *Αλέξιο* (Μυλοχώρι, Αντιγονειάς), *Μοράβτσα* (Αντιγόχεια) και *Σνάφτσα* (Κεντρικό). Βοηθός ιατρού τοποθετήθηκε ο Θεόδωρος Θεοδοωρίδης.

γ. *Τομέας Κουσόβου* (Κοκκινιά). Ο τομέας Κουσόβου περιελάμβανε τα εξής χωριά: *Κούσοβο*, *Κιρκούτ* (Τέρπυλλος), *Μοτούλεβο* (Μεταξοχώρι)<sup>69</sup>, *Πλάντσα* (Φύσκα), *Ραγίαν* (Βάθη) και *Μουζδέγκιοϊ* (Μελισουργείο). Ως έδρα του τομέα είχε οριστεί το *Κουσόβο*, ενώ καθήκοντα βοηθού ιατρού εκτελούσε ο Βόλδεμαρ Ζούμπαρεβ.

δ. *Τομέας Μουρσαλί* (Αμπελόφυτο). Περιελάμβανε τις κοινότητες: *Μουρσαλί*, *Παπράτ* (Ποντοκερσσιά), *Ιοκονολί*, *Όντζα*, *Μαχαλά* (Παρόχθιο), *Μίροβο* (Ελληνικό) και *Δαουτλί* (Αμπελωχώρι) με έδρα το *Μουρσαλί*. Το αξίωμα βοηθού ιατρού ασκούσε ο Σάββας Καρέλλης.

ε. *Τομέας Σαρίκιοϊ* (Ποταμιά). Ο τομέας αυτός περιελάμβανε τα χωριά: *Σαρίκιοϊ*, *Σέσλοβο* (Σεβαστό), *Τσομεζλί* (Διπόταμος) και *Γενή Μαχαλά* (Λειψύδρι). Έδρα του τομέα ήταν το *Σαρίκιοϊ*, ενώ βοηθός ιατρού διορίστηκε ο Αλέξανδρος Περεσεβέτ-Σόλταν.

στ. *Τομέας Καραμπουνάρ* (Μαυρονέρι). Ο τομέας Καραμπουνάρ περιελάμβανε τα χωριά: *Καραμπουνάρ*, *Αποστολάρ* (Απόστολοι), *Γιόλ Όμπασι* (Πικρολίμνη), *Καρατζά-Καντί* (Καμπάνης), *Χασάν Όμπασι* (Πεδινό) και *Αμπάρκιοϊ* (Μάνδρες). Έδρα του ορίστηκε η κοινότητα *Καραμπουνάρ* και βοηθός ιατρού τοποθετήθηκε ο Βόλδεμαρ Πόσσε.

ζ. *Τομέας Αρμουντζί* (Μεγάλη Βρύση). Ο τομέας Αρμουντζί περιελάμβανε τις κοινότητες: *Αρμουτζί*, *Κιρέτα* (Χωρύγιο), *Αβρέτ-Χισάρ* (Γυναικόκαστρο)<sup>70</sup>, *Νιουρσαλί*, *Αουκλί* (Λεβεντοχώρι), *Μυλάφτσα* (Ηλιόλουστο) και *Χίρσοβο* (Χέρσο). Η έδρα του τομέα ήταν το *Αρμουτζί*, ενώ βοηθός ιατρού διορίστηκε ο Ελευθέριος Λαζαρίδης.

η. *Τομέας Τσιτεμί* (Μεταμόρφωση). Ο τομέας αυτός περιελάμβανε τα χωριά: *Τσιτεμί*, *Κράσταλι* (Κορώνα), *Βλάνταγια* (Ακρίτας), *Τσιγουντσι* (Μεγάλη Στέρνα) και *Ερεσλί* (Κορομηλιές, Πλαγίων). Ως έδρα του τομέα είχε οριστεί το *Τσιτεμί*. Καθήκοντα βοηθού ιατρού ανέλαβε ο Κωνσταντίνος Σιδηρόπουλος.

θ. *Τομέας Σμόλ* (Μικρό Λάσος). Ο τομέας Σμόλ περιελάμβανε τις κοινό-

69. Για την κοινότητα βλ. Α. Κοντοειδής, *Κιλικισιώτικα πατριδογραφικά θέματα*, σ. 30.

70. Βλ. Π. Τσαμαντουρίδης, *Το βυζαντινό κάστρο, (Αβρέτ Χισάρ). Παλιό Γυναικόκαστρο*, Θεσσαλονίκη 1993.

τητες: *Σμόλ*, *Ματσίκοβο* (Εύζωνοι) και *Οριβίτσα* (Πευκόδασο). Έδρα είχε την κοινότητα *Σμόλ*. Βοηθός ιατρού τοποθετήθηκε ο Ξενοφάν Πιαστόπουλος.

Στις αρχές Οκτωβρίου του 1921 η Διεύθυνση της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας αγόρασε για λογαριασμό της νοσοκομειακής μονάδας του Κιλκίς για την περιθάλψη των προσφύγων από τον φαρμακέμπορο Κ. Κολοτούρο 6.000 δισκία κινίνης των 0,30 gr., 200 δισκία καμφορούχου ελαίου των 0,20 gr. και 200 gr. ιωδίου. Το κόστος των φαρμάκων ανήλθε συνολικά στο ποσό των 4.336 δραχμών<sup>71</sup>.

Κατά τα έτη 1923-1926 οι πρόσφυγες εξυπηρετούνταν από μία μικρή νοσοκομειακή μονάδα της Επιτροπής Αμερικανικής Περιθάλψεως που στεγαζόταν στο Κιλκίς. Η μονάδα αυτή δεν ήταν σε θέση να καλύψει όλες τις ανάγκες των προσφύγων της περιοχής, αλλά η συμβολή της ήταν εξαιρετικά μεγάλη. Το 1926 η Επιτροπή Αμερικανικής Περιθάλψεως αποφάσισε να παραδώσει το μικρό αυτό νοσοκομείο στο ελληνικό κράτος, το οποίο ανέλαβε και τη συντήρησή του. Η νοσοκομειακή μονάδα τότε μετονομάστηκε σε Προσφυγικό Παράπηγμα Κιλκίς και βρισκόταν στο χώρο όπου σήμερα βρίσκεται η Λέσχη Αξιωματικών Φρουράς Κιλκίς. Στη συνέχεια ο εξοπλισμός του μεταφέρθηκε στο κτήριο που είχαν εγκαταλείψει το 1924 οι γαλλίδες καλογριές της Καθολικής μονής των Λαζαριστών<sup>72</sup>. Με την πάροδο του χρόνου και τη μεγάλη αύξηση του πληθυσμού στην περιοχή το μικρό νοσοκομείο δεν επαρκούσε για να καλύψει τη νοσηλεία των κατοίκων. Για το σκοπό αυτό αποφασίστηκε από τους τοπικούς φορείς να κτιστεί νοσοκομείο, που άρχισε να λειτουργεί το 1938<sup>73</sup>.

Τη 14/27 Νοεμβρίου του 1919 στην πόλη του Νεϊγύ υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας η ομώνυμη συνθήκη από τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον πρωθυπουργό της Βουλγαρίας Σταμπολίνσκι. Σκοπός της σύμβασης ήταν η μετανάστευση ελληνικών και βουλγαρικών πληθυσμών που ζούσαν στην Βουλγαρία και την Ελλάδα. Η πραγματική εφαρμογή της άρχισε από το

71. *IAM, ΓΔΜ*, φακ. 110, απόφαση του υπουργού υγείας προς την Διεύθυνση Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας, Υπηρεσία Περιθάλψεως Προσφύγων, Θεσσαλονίκη, 16 Οκτωβρίου 1921.

72. Το κτήριο κατασκευάστηκε το 1853 σύμφωνα με εντοχισμένη γαλλική επιγραφή που υπήρχε στην πρόσοψη της μονής. Το 1894 αγοράστηκε από το Ίδρυμα των Αδελφών του Ελέους του Αγίου Βικεντίου του Παύλου της καθολικής εκκλησίας και ήταν γραμμένο εικονικά στην αδελφή Μαρία Πορταλές, διότι η Οθωμανική αυτοκρατορία δεν αναγνώριζε σε νομικά πρόσωπα να έχουν στην κυριότητά τους κινητή και ακίνητη περιουσία. Το 1915 στη μονή εγκαταστάθηκαν τα συμμαχικά στρατεύματα. Περισσότερα για τη μονή βλ. Θ. Βαφειάδης, «Η Καθολική μονή καλογριών», *Πρώτα*, Μάιος 1999, τόμ. 9, σσ. 10-13· του ίδιου, *Κιλκίς ομιτομοική εξέλιξη. Αξιόλογα κτίρια*. (Αναπτυξιακή Κιλκίς), Κιλκίς 1995, σσ. 115-119· Ι. Σκούρτης, «Γαλλικά σχολεία της Θεσσαλονίκης και της περιφέρειάς της μετά το 1912», *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912. Πρακτικά συμποσίου (Θεσσαλονίκη 1-3 Νοεμβρίου 1985)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 350-351.

73. Βλ. Γ. Εγξέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, σσ. 409-413· Κ. Γαβριηλίδης, «Πώς χτίστηκε το νοσοκομείο Κιλκίς», εφ. *Μαχητής του Κιλκίς*, 24 Φεβρουαρίου 1984 κ.ε.

Δεκέμβριο του 1922. Έτσι λοιπόν οι βουλγαρίζοντες που είχαν απομείνει στις επαρχίες Κιλίκις και Παιονίας μετανάστευσαν στη Βουλγαρία, ενώ από τη Βουλγαρία ήλθαν Έλληνες<sup>74</sup>.

Τη 10η Αυγούστου του 1920 υπογράφηκε η συνθήκη των Σεβρών<sup>75</sup>, η οποία παραχωρούσε στην Ελλάδα τη Δυτική και Ανατολική Θράκη με την Καλλιπόλη<sup>76</sup> ως την Τσατάλτζα. Οι περισσότεροι πρόσφυγες της Ανατολικής Θράκης, που εγκαταστάθηκαν στο Κιλίκις και την περιφέρειά του αλλά και σε ολόκληρη τη Μακεδονία, επέστρεψαν στις εστίες τους. Αρωγός των προσφύγων υπήρξε η Πατριαρχική Κεντρική Επιτροπή, η οποία ιδρύθηκε την 24η Οκτωβρίου του 1918 με σκοπό την περίθαλψη, εγκατάσταση και απόδοση των περιουσιών των παλινοστούτων προσφύγων του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918)<sup>77</sup>. Η κατάσταση αυτή διατηρήθηκε έως τη Μικρασιατική καταστροφή. Υπεγράφη τότε το πρωτόκολλο των Μουδανιών (27 Σεπτεμβρίου /11 Οκτωβρίου 1922), σύμφωνα με το οποίο ο ελληνικός στρατός διατάχθηκε μέσα σε 15 ημέρες να εκκενώσει την Ανατολική Θράκη και να αποσυρθεί δυτικά του ποταμού Έβρου<sup>78</sup>. Μόλις άρχισαν να ριζώνουν οι πρόσφυγες, αναγκάστηκαν και πάλι να εγκαταλείψουν τις πόλεις και τα χωριά τους και να ξαναπάρουν, οριστικά πλέον, το δρόμο της προσφυγιάς στην Ελλάδα. Την περίοδο αυτή, εκτός από την Ανατολική Θράκη, κατέφυγαν στο Κιλίκις και στα γύρω χωριά του και Έλληνες από τον Πόντο<sup>79</sup>.

Οι σχέσεις και τα εδαφικά προβλήματα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας

74. Για τη σύμβαση του Νεΐγυ βλ. Π. Μηλιώτης, *Ἡ ἐν Νεΐγυ σύμβασις τῆς ἐλληνοβουλγαρικῆς μεταναστεύσεως τῆς 14/27 Νοεμβρίου 1919 καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς*, Θεσσαλονίκη 1962. Πρβλ. Γ. Εχέδωρος, *Ἱστορία του Κιλίκις*, σσ. 386- Τ. Χατζηναστασίου, «Οι Ελληνικές κοινότητες της Βουλγαρίας. Σύνομη ιστορική εισαγωγή», *Οι Έλληνες της Βουλγαρίας. Ἐνα ἱστορικὸ τμήμα του περιφερειακοῦ ἐλληνισμοῦ*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 71-74.

75. Βλ. Μ. Α.-F. Frangulis, *Mémoire sur le Traité de Sévres*, London 1921· Μ. Paillarès, *Le Kemalisme devant les alliés*, Constantinople 1922, σσ. 107-133, 170, 198.

76. Για την Καλλιπόλη βλ. Ε. Δράκος, *Τὰ Θρακικὰ ἦτοι διαλέξεις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν Σηλυβρίας, Γάνου καὶ Χώρας, Μετρῶν καὶ Ἀθῶρων, Μυριοφάντου καὶ Περιστάσεως, Καλλιπόλεως καὶ Μαδύτου*, τεῦχος Α΄, Ἀθήνησι 1892, σσ. 93-136· Κ. Κωνσταντινίδης, *Καλλιπόλις. Ἡ πόλις τῆς Θρακικῆς χερσονήσου, ἦτοι ἱστορικὴ καὶ τοπογραφικὴ αὐτῆς περιγραφή· πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις· ἀρχιερεῖς, διδάσκαλοι, μεγάλοι εἰσεγγεῖται, σχολεῖα, πόροι, ἐμπόριον, βιομηχανία*, Ἀθήνη 1907· Κ. Λοῦζος, «Ἱστορία Καλλιπόλεως Ἀνατολικῆς Θράκης», *Θρακικά* 25 (1956) 7-148· Α. Βουδούρης, «Ἱερός μητροπόλεως Καλλιπόλεως πῶς ἀρχιερατευσάντων», *Ὁρθοδοξία* 24 (1949) 169-171· Κ. Βαφεΐδης, «Ἀνάλεκτα Καλλιπόλεως», *Θρακικά* 44 (1970) 39-135, 45 (1971) 25-67.

77. *Πατριαρχικὴ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ*, σ. 13, βλ. τις υπ' αριθμῶν 1, 2, 7 καὶ 10 στατιστικῆς.

78. Κ. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία του Βόρειου Ἑλληνισμοῦ. Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 314 (στο εξής: *Ἱστορία του Βόρειου Ἑλληνισμοῦ*).

79. Βλ. Μ. Μαχαβελάκης - Α. Βακαλόπουλος, *Οἱ προσφυγικὲς ἐγκαταστάσεις*, σσ. 92, 212, 300, 372, 379, 432. Για τους Έλληνες Πόντιους της Σοβιετικῆς Ἐνώσεως βλ. Ι. Λαυρεντίδης, *Οἱ ἐκ Σοβιετικῆς Ἐνώσεως Ἑλληνες Ποντιακῆς καταγωγῆς καὶ τὰ ἐκ τῆς συνθήκης τῆς Λαζάνης δικαιώματά των*, Ἀθήνη 1986.

μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, λύθηκαν οριστικά με την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης<sup>80</sup>, που υπογράφηκε την 30ή Ιανουαρίου του 1923 και αποφασίστηκε να τεθεί σε ισχύ την 31η Μαρτίου του 1924<sup>81</sup>. Βασικό γνώρισμα της συνθήκης ήταν το υποχρεωτικό της ανταλλαγής των πληθυσμών. Σύμφωνα με τη συνθήκη καθιερωνόταν η απαγόρευση επανόδου στα εδάφη από τα οποία θα έφευγαν οι Έλληνες και οι Τούρκοι πρόσφυγες<sup>82</sup>. Εξαιρέση αποτέλεσαν<sup>83</sup> οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως, των νήσων Ίμβρου και Τενέδου<sup>84</sup> και οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.

Σύμφωνα με την ελληνοτουρκική σύμβαση οι μετανάστες, με βάση το άρθρο 8, είχαν το δικαίωμα να μεταφέρουν ολόκληρη την κινητή περιουσία τους. Αρμόδια αρχή για την εκκαθάριση της αξίας κινητών και ακινήτων ήταν η Μικτή Επιτροπή<sup>85</sup>, η οποία επικύρωσε την αξία της. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι πρόσφυγες μετέφεραν μαζί τους εικόνες, ιερά σκεύη, βιβλία κ. ά. Σήμερα όλα αυτά τα αντικείμενα κοσμούν ναούς του Κιλκίς και της περιφέρειάς του.

Οι πρόσφυγες και πάλι αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα επιβίωσης. Από επιστολή της υποδιοίκησης Κιλκίς, με ημερομηνία 11 Σεπτεμβρίου του 1924, προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, πληροφορούμαστε ότι ο υποδιοικητής Κιλκίς έστειλε τον ιατρό Σ. Ζαφειριάδη να αντιμετωπίσει την ελονοσία, που είχε γίνει αιτία να χάσουν πολλοί πρόσφυγες τη ζωή τους. Οι κάτοι-

80. Για τη συνθήκη της Λωζάννης βλ. *Πράξεις υπογραφείσας εν Λωζάννη τη 30 Ιανουαρίου και τη 24 Ιουλίου 1923*, (εκ του Έθνικου τυπογραφείου) εν Αθήναις 1923. *Σύμβαισις περί της ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών Έλληνιστί και Τουρκιστί (υπογραφείσα εν Λωζάννη τη 30 Ιανουαρίου 1923) και αί δηλώσεις του άρχηγού των έλευθεροφρόνων κ. Ιωάννου Μεταξά*, εν Αθήναις 1924 (στο εξής: *Πράξεις υπογραφείσας εν Λωζάννη*): Κ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική έξωτερική πολιτική μετά τήν συνθήκην της Λωζάννης. Η κρίσιμος καμπή (Ιούλιος-Δεκέμβριος 1928)*, Θεσσαλονίκη 1977· Τ. Aghnide, *The Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the Light of the Treaty of Lausanne*, New York 1964· Κ. Απ, *Bilyik mübadele. Türkiye'ye zorunlu göç (1923-1925)* (Η μεγάλη ανταλλαγή. Η υποχρεωτική μετανάστευση προς την Τουρκία (1923-1925)), İstanbul 1995.

81. Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, σ. 503.

82. Α. Τσουλούφης, *Η ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών και ή έκτιμησις των εκατέρωθεν εγκαταλειφθεισών περιουσιών*, Αθήνα 1989, σ. 47 (στο εξής: *Η ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών*).

83. Βλ. το άρθρο 2 της συνθήκης της Λωζάννης. *Πράξεις υπογραφείσας εν Λωζάννη*, σ. 65. Ως εγκατεστημένοι χαρακτηρίζονταν, σύμφωνα με τη σύμβαση, οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως πριν από την 30ή Οκτωβρίου του 1918 και οι μουσουλμάνοι που διέμεναν ανατολικά της ελληνοβουλγαρικής συνοριακής γραμμής του 1913, δηλαδή τη Δυτική Θράκη. Α. Τσουλούφης, *Η ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών*, σσ. 50, 172-173.

84. Για τους ελληνορθόδοξους Τούρκους υπηκόους βλ. Α. Σπαθάρης, *Ο ιδιαίτερος προσωπικός θεσμός του Ελληνορθόδοξου Τούρκου υπηκόου (άρθρον 42 συνθήκης Λωζάννης)*. Η νομική κατάστασις του Οικουμενικού Πατριαρχείου, Αθήνα 1947.

85. *Πράξεις υπογραφείσας εν Λωζάννη*, σ. 67· Α. Τσουλούφης, *Η ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών*, σ. 94.

και του Κιλκίς, τώρα με τα νέα μέτρα, ήταν εφοδιασμένοι με δισκία κινίνης. Συγκεκριμένα κάθε οικογένεια είχε 50-100 δισκία κινίνης. Το πρόβλημα δεν ήταν μόνο στην πόλη του Κιλκίς αλλά και στη γύρω περιοχή. Η κοινότητα Κάτω Θεοδωρακίου είχε εφοδιαστεί από την υποδιοίκηση Κιλκίς με 20.000 δισκία κινίνης και 750 ενέσεις. Ακόμη είχε μεταφερθεί από την κοινότητα Παπράτ ένα αντιελονοσιακό συνεργείο να χορηγεί καθημερινά στους κατοίκους κινίνη και να παρέχει βοήθεια στους ασθενείς πρόσφυγες. Από το έγγραφο του υποδιοικητή μαθαίνουμε ότι οι κάτοικοι της κοινότητας Άνω Θεοδωρακίου αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα. Στο έγγραφο τονίζονταν τα εξής: *Δυστυχώς όμως η κατάσταση των τελευταίων έποικισθεισών εις Άνω Θεοδωράκι οικογενειών εκ Πόντου είναι άθλιεστάτη καθόσον οὔτοι πλην τῶν ὀσάκων ἄτινα φέρουσι ὡς ἐνδύματα στεροῦνται παντός ἄλλου ἐνδύματος καὶ κλινοστρώμνης. Ἄπαντες οὔτοι πυρέσσοντες κατάκεινται ἐντὸς τῶν οἰκιῶν τῶν ἐπὶ τοῦ χώματος ἄνευ στρωμνῆς, ἄνευ κλινοσκεπασμάτων ὀρίγωντες ἐκ τοῦ ψύχους καὶ στεροῦμενοι ἐντελῶς τροφῆς.* Η υποδιοίκηση Κιλκίς μοίρασε στους πρόσφυγες μερικά κουτιά γάλα για τα παιδιά, 100 οκάδες ρύζι, λάδι και 150 δράμμα σαπουνί σε κάθε οικογένεια να πλύνουν τα ενδύματά τους. Ο υποδιοικητής πρότεινε ακόμη να συνέλθει το κοινοτικό συμβούλιο του Κάτω Θεοδωρακίου, το οποίο τελικώς ψήφισε να δοθούν 2.000 δραχμές για την άμεση περιθάλψη των τελείως απόρων ασθενών, ενώ παράλληλα ζητούσε από τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης να στείλει ενδύματα και κλινοσκεπάσματα σε 200 περίπου άτομα<sup>86</sup>. Σε άλλη επιστολή της υποδιοίκησης Κιλκίς, με ημερομηνία 13 Οκτωβρίου του 1924, προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, ο υποδιοικητής ζητούσε από τη Διεύθυνση Περιθάλψεως *ἵνα μᾶς ἀποστείλῃ διὰ τοὺς κατοίκους τοῦ Ἄνω-Θεοδωράκι κλινοσκεπάσματα, καθόσον ἀρξαμένη ἤδη τῆς περιόδου τῶν φθινοπωρινῶν βροχῶν, ὁ καιρὸς εἰς τὰ ὄρεινά ἐκεῖνα μέρη κατέστη ψυχρότερος ἀσθενεῖς δὲ καὶ ἐξηντλημένοι ἐκ τῆς ἐλονοσίας ὄργανισμοὶ δὲν θὰ κατορθώσωσιν νὰ ἀντέξωσιν εἰς τὸ ἐπερχόμενον ψῦχος*<sup>87</sup>. Η Διεύθυνση Περιθάλψεως έλαβε στα σοβαρά την κατάσταση που επικρατούσε στις κοινότητες Άνω Θεοδωρακίου και Κάτω Θεοδωρακίου και έστειλε φάρμακα, καθώς και ένα βοηθό ιατρού. Χάρη στις συντονισμένες προσπάθειες του υποδιοικητή και των άλλων αρχών της περιοχής το πρόβλημα της περιθάλψης λύθηκε σταδιακά. Από έγγραφο της Διεύθυνσης Περιθάλψεως πληροφορούμαστε ότι έως τα τέλη Οκτωβρίου του 1924, στην περιφέρεια Κιλκίς, η ιατρική περίθαλψη στους πρόσφυγες διεξάγονταν κανονικά

86. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 67, έγγραφο του υποδιοικητή Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, 11 Σεπτεμβρίου 1924.

87. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 67, έγγραφο του υποδιοικητή Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, 13 Οκτωβρίου 1924.

και δεν υπήρχαν κρούσματα επιδημιών<sup>88</sup>.

Την Άνοιξη του 1925 από την Ανατολική Ρωμυλία έλαβαν το δρόμο της προσφυγιάς και άλλοι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στην Μακεδονία. Στο Κιλκίς και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν 304 οικογένειες (1.233 άτομα) από τη Στενήμαχο<sup>89</sup>. Αυτές εγκαταστάθηκαν στο Κιλκίς την άνοιξη του 1926 μετά από εξάμηνη διαμονή τους στο *Χαρμάνκιοι* (Κορδελιό, Ελευθέριο) Θεσσαλονίκης<sup>90</sup>. Οι Στενημαχιώτες, όπως και οι άλλοι πρόσφυγες, τα πρώτα χρόνια αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα, αλλά κατόρθωσαν να επιβιώσουν. Έκτισαν οι ίδιοι τις οικίες τους με μεράκι και τέχνη. Οι πρόσφυγες για να θυμούνται τις πατρίδες τους έδωσαν ονομασίες σε οδούς του Κιλκίς, όπως «Στρωμνίτσης», «Πόντου», «Φιλιππουπόλεως», «Στηνημάχου», «Ανατολικής Ρωμυλίας» κ.ά. Στο Κιλκίς ακόμη εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες από τη Μεσημβρία<sup>91</sup>, τον Πύργο και τη Βάρνα.

Όσον αφορά στην παιδεία σε ολόκληρο τον καζά *Αβρέτ Χισάρ* στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσαν τρία μόνο ελληνικά σχολεία και αυτά σε χωριά του νότιου τμήματός του. Συγκεκριμένα ελληνικά σχολεία λειτουργούσαν στα χωριά *Αμπάρκιοι*, *Αμάτοβο* (Ασπρος)<sup>92</sup> και *Βαρδαρόφτσα* (Αξιοχωρι)<sup>93</sup>. Αντίθετα οι Βούλγαροι, εκτός από την πόλη του Κιλκίς, όπου λειτουργούσαν εκπαιδευτήρια με 519 μαθητές, διατηρούσαν σχολεία και σε δεκαέξι άλλα χωριά του καζά<sup>94</sup>. Στον καζά λειτουργούσαν ακόμη και τουρκικά σχολεία. Κατά το σχολικό έτος 1910-1911 στην πόλη του Κιλκίς λειτουργούσαν τρία τουρκικά

88. *ΙΑΜ*, *ΓΔΜ*, φακ. 67, έγγραφο της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας προς τον Γενικό Διοικητή Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 31 Οκτωβρίου 1924.

89. Για τη Στενήμαχο βλ. Κ. Μυρτίλος Αποστολίδης, *‘Ο Στενήμαχος ήτοι συνοπτική τής πόλεως Στενήμαχου ιστορία από των παλαιών μέχρι των καθ’ ήμάς χρόνων*, Άθήνα 1929, σ. 81· Π. Παπαχριστόδουλος, «‘Ο δεύτερος κώδικας των σχολείων Στενήμαχου Άν. Ρωμυλίας», *ΑΘΛΘ* 9 (1942-1943) 5-27· Δ. Κ. Βοαζλής, «Έλληνικά μοναστήρια και θέρετρα τής βορεινής Ροδόπης (περιφέρειας Φιλιππουπόλεως και Στενήμαχου)», *ΑΘΛΘ* 14 (1947-1948) 99-156· Γ. Λεμονίδης, «Η Στενήμαχος μέσα στον έλληνισμό τής Ανατολικής Ρωμυλίας», *Άρχαιον Θράκης* 39 (1976) 77-118· του ίδιου, «Όταν ή ιστορία γράφεται Βουλγαριστί», *Θρακικά* 3 (1980-1981) 65-80· Α. Γεωμάδης, «Χαμένες έλληνικές έστιες τής Ανατολικής Ρωμυλίας», *Θρακικά* 5 (1985-1987) 112-180· Α. Δοξιάδης, «Οί Μοραλήδες τής Στενήμαχου», *Θρακικά*, παράρτημα 3 (1931) 253· Κ. Δαφνής, *‘Ο Άπόστολος Δοξιάδης ό άγωνιστής και ό άνθρωπος*, Άθήνα 1974.

90. Γ. Εχέδιωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, 387.

91. Για τη Μεσημβρία βλ. «Διωγμός Όρθοδόξων. Έκθεσις τού πανιερ. μητροπολίτου Μεσημβρίας», *ΕΑ* 32 (1908) 73· «Η έν Βουλγαρία και Ανατολική Ρωμυλία κατάστασις», *ΕΑ* 31 (1907) 121· «Χάριν τής ιστορίας», *ΕΑ* 30 (1906) 435-437· Κ. Μαργαρίτης, *‘Η Μεσημβρία τού Εϋξείνου. τ. Α’*, Άθήνα 1945· του ίδιου, «Η Μεσημβρία ως έπισκοπή, άρχιεπισκοπή και μητρόπολις», *ΑΘΛΘ* 6 (1939-1940) 21-24· του ίδιου, «Η Μεσημβρία παρ’ Εϋξείνου», *ΑΘΛΘ* 21 (1956) 5-24

92. Για την κοινότητα Αμάτοβου βλ. *Έθνικός Σύλλογος Διδασκάλων*, σσ. 90-91.

93. Για την κοινότητα Βαρδαρόφτσα βλ. *ό.π.*, σσ. 92-94.

94. Σ. Παπαδόπουλος, *Έκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα τού Έλληνισμού τής Μακεδονίας κατά τόν τελευταίο αιώνα τής τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 77.

σχολεία και στα χωριά: *Ραγιάν, Ιφνίτσα, Παπράτ, Σαρή Κιόλ, Κασημλή* (Χειμαδιό), *Κιζλή* (Παρθένιο) και στο *Κιουρκοιούτ*<sup>95</sup>. Στην περιοχή του Κιλκίς, έως την απελευθέρωσή του το 1913 από τους Βούλγαρους<sup>96</sup>, ζούσαν ολιγάριθμοι Έλληνες<sup>97</sup> και ήταν επόμενο να μην υπάρχουν ελληνικά σχολεία. Μετά την απελευθέρωση του Κιλκίς από τον ελληνικό στρατό έχουμε την εγκατάσταση των προσφύγων οι οποίοι ίδρυσαν ελληνικά σχολεία για τη μόρφωση των νέων. Σύμφωνα με έγγραφο του υποδιοικητή Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, με ημερομηνία 16 Νοεμβρίου 1914 πληροφορούμαστε μεταξύ άλλων και την εκπαιδευτική κατάσταση της υποδιοίκησης, καθώς και των διοικητικών τμημάτων της. Συγκεκριμένα στην υποδιοίκηση Κιλκίς καταγράφονται εξήντα έξι κοινότητες. Ελληνικά σχολεία λειτουργούσαν στις κοινότητες: *Αρμουτσι, Ασικλάρ, Αμπάρ-Κιοϊ, Αλέξια, Γραμματίνα, Γενή Μαχαλέ, Γκιόλ-Ομπαση, Δραγομίρ, Δουρασαλή* (Μεσιανό), *Κιουρκοιούτ, Καράμπουρνού, Κιλκίς, Μοντούλοβο, Σαρί-Γκιόλ, Σαρή-Κιοϊ, Σερσεμλή* και *Χασάν-Ομπαση*. Ο υποδιοικητής, στο διοικητικό τμήμα Κάτω Θεοδωρακίου, σημειώνει εβδομήντα εννέα κοινότητες. Ελληνικά σχολεία υπήρχαν στις κοινότητες: *Ραγιάν, Πλανίτσα, Κούσοβο, Μουζδερέκ, Σνέφτσα, Μοράφτσα, Ποπράτ* και *Μύροβο*. Και στο διοικητικό τμήμα Αρχαγγέλων αναφέρει τριάντα τέσσερις κοινότητες, από τις οποίες μόνο σε δύο κοινότητες λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία: *Ποταρός* και *Σούρλοβο*. Ο υποδιοικητής αναφέρει ακόμη ότι υπό ίδρυση βρίσκονταν ελληνικά σχολεία στις κοινότητες: *Πέικοβο, Μπασμαχλέ, Κολιμπαλάρ* (Πλαγιοχώρι), *Μουζγαλή, Κιουλελή* (Πυργωτός) και *Κράσταλη*, ενώ στις κοινότητες *Αμάτοβο, Δογάντζα* (Γερακάριο)<sup>98</sup>, *Καλλίνοβο, Μουρσαλή, Βλαδία, Γενσεκλή* (Ρευματιά) και *Μπουγιουκλή* δεν υπήρχαν ελληνικά σχολεία. Τέλος, ο υποδιοικητής μας πληροφορεί και για τα τουρκικά σχολεία που λειτουργούσαν στην υποδιοίκησή του (πίν. 5)<sup>99</sup>. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η εφορεία των ελληνικών εκπαιδευτηρίων του Κάτω Θεο-

95. Π. Βαλασιμίδης, «Τα τουρκικά σχολεία στο σαντζάκι Θεσσαλονίκης κατά το σχολικό έτος 1910-1911», *Μακεδονικά* 31 (1997-1998) 365-366.

96. Για τα γεγονότα που συνέβησαν από τους Βούλγαρους κατά τα έτη 1912-1913 βλ. *Αί βουλγαρικά ώμότητες εν τῇ Ἀνατολικῇ Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ 1912-1913· γεγονότα, ἐκθέσεις, ἔγγραφα, ἐπίσημοι μαρτυρία*, ἐν Ἀθήναις 1914, σσ. 66-68.

97. Ν. Ἰγγλέσης, *Ὀδηγὸς τῆς Ἑλλάδος*, σ. 78· Χ. Πούλιος, «Διοικητικὴ διαίρεσις τῆς Μακεδονίας», *Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον* (Παμμακεδονικὸ Ὑλλόγιον), ἔτος Δ' 1911, ἐν Ἀθήναις 1911, σ. 163.

98. Για την κοινότητα Δογάντζα βλ. Α. Κοντοειδής, *Κιλικισιώτικα πατριδογραφικά θέματα*, σσ. 18-41· του ίδιου, «Παραλειπόμενα στίς παραστάσεις τοῦ «Λαζάραγα», *Ἀρχεῖον Πόντου* 36 (1979) 256-257 (στο ἐξῆς: *Παραλειπόμενα στίς παραστάσεις*).

99. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 14, πίναξ τὰς ἐν τῇ ὑποδιοίκησει Κιλκίς ὑπαγομένης πόλεις, κώμας καὶ χωριά μετὰ τὸν τυχόν ἐν αὐταῖς ἐγκατεστημένων Ἀρχόν, Κιλκίς, 16 Νοεμβρίου 1914. Πρβλ. *Γενικὴ Διοίκισις Μακεδονίας Συλλογὴ ὀργανικῶν διατάξεων, ἐγκυκλίων, διαταγῶν καὶ ὁδηγίων τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Μακεδονίας ἐκδοθεῖσαι κατὰ τὸ ἔτος 1914*, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1914.

δωρακίου, για να αντιμετωπίσει τα οικονομικά προβλήματα των σχολείων της, αγόρασε φωτοκάρτες<sup>100</sup>, τις οποίες πουλούσε προς όφελος των εκπαιδευτηρίων της· το ίδιο έκαναν, πιθανόν, και άλλες κοινότητες της περιφέρειας του Κιλκίς. Οι φωτοκάρτες κυκλοφορούσαν με αποτυπώματα της σφραγίδας των εκπαιδευτηρίων της κοινότητας Κάτω Θεοδωρακίου<sup>101</sup>. Χαρακτηριστική είναι η έκθεση του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων του Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, από την οποία πληροφορούμαστε ότι από το 1913 έως το 1925 η περιοχή του Κιλκίς αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα στον τομέα της παιδείας. Ο επιθεωρητής μεταξύ άλλων τόνιζε τα εξής: *ἀπό τοῦ 1913 μέχρι τῆς σήμερον, τολμῶμεν νά εἰπωμεν ὅτι ἡ περιφέρεια αὕτη μένευ ἀνεπιθεωρητοῦ, διότι καί οἱ ἐκάστοτε διορισθέντες πολὺ ὀλίγον διάστημα εἰργάσθησαν ἐνταῦθα, ἐπιζητήσαντες, ἄλλοι μὲν τὴν μετάθεσίν των, ἄλλοι δέ, παραιτηθέντες ἢ καί ἐπιδιώξαντες εἰς ἄλλα νά διορισθῶσι θέσει*<sup>102</sup>. Όπως αντιλαμβανόμαστε από την έκθεση του επιθεωρητή η περιοχή αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα, διότι αυτό το χρονικό διάστημα συμπίπτει με τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913), τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1914-1918) και τη Μικρασιατική καταστροφή. Την περίοδο αυτή οι κάτοικοι προσπαθούσαν να επιβιώσουν και δεν είχαν τις δυνατότητες να ασχοληθούν ιδιαίτερα με την παιδεία τους. Τα πράγματα άρχισαν να βελτιώνονται μετά τη συνθήκη της Λωζάννης (1923).

Από έγγραφο της υποδιοίκησης Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, με ημερομηνία 10 Δεκεμβρίου 1924, πληροφορούμαστε ότι στο Κιλκίς λειτουργούσαν ένα νηπιαγωγείο, ένα τριτάξιο δημοτικό σχολείο αρρένων, ένα παρθεναγωγείο και ένα τριτάξιο ημιγυμνάσιο. Ως δημοτική σχολή της πόλεως του Κιλκίς σύμφωνα με το έγγραφο του υποδιοικητή Κιλκίς χρησιμοποιούνταν μία παλιά οικία γνωστή με το όνομα Δανέφ που είχε επισκευαστεί με την υλική υποστήριξη των κατοίκων. Το ημιγυμνάσιο λειτουργούσε σε μία οικία με δύο δωμάτια, η οποία και αυτή πρόσφατα είχε επισκευαστεί, ενώ για το παρθεναγωγείο και το νηπιαγωγείο χρησιμοποιούνταν ένας παλαιός στρατώνας με τρία διαμερίσματα. Σε κάθε διαμέρισμα διδάσκονταν ταυτοχρόνως δύο τάξεις μαθητρίων. Ο υποδιοικητής στο έγγραφό του τόνιζε *Ἄλλ' ἢ ἰδιωτικὴ ὑποστήριξις δὲν δύναται νά φθάσῃ μέχρι τοῦ σημείου νά ἀνε-*

100. Κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας εντοπίσαμε μία φωτοκάρτα της κοινότητας Κάτω Θεοδωρακίου που φέρει αποτύπωμα της σφραγίδας της εφορείας των εκπαιδευτηρίων της, η οποία στάλθηκε από Γάλλο στρατιώτη, την 29η Ιουλίου του 1916, στη Γαλλία.

101. Η σφραγίδα έχει σχήμα κυκλικό και φέρει περιμετρικά την επιγραφή «Η ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ ΚΑΤΩ ΘΕΟΔΩΡΑΚΙΟΥ», ενώ στο κέντρο εν μέσω δύο κλάδων απεικονίζεται το σύμβολο της σοφίας που κρατάει ένα βιβλίο και από κάτω αναγράφεται το έτος 1913.

102. ΙΑΜ, ΓΑΜ, φακ. 60, έκθεση του επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων Κιλκίς προς τη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, 9 Ιανουαρίου 1925 (στο εξής: *έκθεσις του επιθεωρητοῦ δημοτικῶν σχολείων Κιλκίς*).

γείρη και σχολικά κτήρια πρὸς στέγασιν τῶν ὑπολοίπων μαθητῶν τοῦ ἡμιγυμνασίου, δημοτικῶν θηλέων καὶ νηπιαγωγείου στη συνέχεια ζητοῦσε ἀπὸ τὸ Υπουργεῖο Παιδείας τὴν ἀνέγερση στο Κιλίκις ἐνὸς σχολικοῦ κτηρίου γιὰ τὴ στέγασιν ἀμφοτέρων τῶν δημοτικῶν σχολείων, ἀρρένων καὶ θηλέων, καθὼς καὶ τοῦ νηπιαγωγείου<sup>103</sup>. Τὰ προσωρινὰ κτήρια ποὺ χρησιμοποιοῦνταν δὲν ἦταν κατὰλληλα γιὰ τοὺς μαθητὲς τῆς πόλεως.

Σύντομα ὁμως οἱ συνθήκες βελτιώθηκαν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν σχολείων ἀυξήθηκε. Στὸ Κιλίκις καὶ τὴν περιφέρειά του κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1924-1925 λειτουργοῦσαν, συνολικὰ ογδόντα δημοτικὰ σχολεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ δύο ἦταν πεντατάξια (ἀρρένων καὶ θηλέων ποὺ λειτουργοῦσαν στὸ Κιλίκις), δεκατρία διτάξια μικτά, εβδομήντα μονοτάξια μικτά καὶ πέντε νηπιαγωγεία, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα ἦταν διτάξιο (ποὺ λειτουργοῦσε στὸ Κιλίκις), ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἦταν προσαρτημένα σὲ δημοτικὰ σχολεῖα. Ἐδῶ νὰ σημειώσουμε ὅτι ἀπὸ τὰ ογδόντα δημοτικὰ σχολεῖα τὰ ἐξήντα πέντε ἦταν παλιὰ, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα δεκαπέντε λειτουργοῦσαν μετὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων. Τὰ 9/10 τῶν σχολείων στεγάζονταν μέσα σὲ μικρὲς οἰκίες, τὶς ὁποῖες ἔκτισε ἡ Ἐπιτροπὴ Ἐποικισμοῦ γιὰ τὰ παιδιὰ τῶν προσφύγων. Σὲ ὅλα τὰ σχολεῖα ὑπῆρχε τὸ ἀνάλογο διδακτικὸ προσωπικὸ, ἐκτὸς ἀπὸ οκτὼ θέσεις ποὺ ἦταν κενές. Σύμφωνα με τὴν ἐκθεση τοῦ επιθεωρητῆ Κιλίκις, ἐπρόκειτο νὰ ἰδρυθοῦν στὰ ἐπόμενα χρόνια ἀκόμη εἴκοσι περὶπου σχολεῖα. Στὰ σχολεῖα δίδασκαν συνολικὰ εβδομήντα ἕξι δημοδιδασκαλοὶ, εἴκοσι δημοδιδασκάλισσες καὶ ἕξι νηπιαγωγοί. Ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι στὰ σχολεῖα δίδασκαν καὶ δημοδιδασκαλοὶ πρόσφυγες ποὺ εἶχαν ἀποφοιτήσει ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ Πόντου. Συγκεκριμένα ἀπὸ τοὺς εβδομήντα ἕξι δημοδιδασκάλους, ἐπτά ἦταν ἀπόφοιτοι διδασκαλείων, ἓνας μὴ αὐτοτελοῦς διδασκαλείου, τρεῖς υποδιδασκαλείου, εἴκοσι τρεῖς γυμνασίου, εἴκοσι ἐπτά πεντατάξιων Ἑλληνικῶν γυμνασίων, ἓνας τῆς Δ' τάξης τοῦ Ἱεροδιδασκαλείου Πόντου, πέντε Ρωσικῶν διδασκαλείων, ἓνας Ρωσικοῦ γυμνασίου, πέντε Ρωσικῶν ἡμιγυμνασίων, δύο τῆς Ρωσικῆς Ἱερατικῆς Σχολῆς καὶ ἓνας πρῶν ἐπιθεωρητῆς τῶν Ρωσικῶν σχολείων. Ἀπὸ τὶς εἴκοσι δημοδιδασκάλισσες, ἕξι ἦταν ἀπόφοιτες διδασκαλείων, τέσσερις γυμνασίου, ἐννέα πεντατάξιων Ἑλληνικῶν γυμνασίων καὶ μία (προσωρινή) τῆς Α' γυμνασιακῆς τάξεως, ἐνῶ ἀπὸ τοὺς ἕξι νηπιαγωγούς οἱ πέντε ἦταν ἀπόφοιτες διδασκαλείων καὶ μία τῆς Γ' τάξεως πεντατάξιου γυμνασίου. Στὰ σχολεῖα τοῦ Κιλίκις καὶ τῆς περιφέρειάς του φοιτοῦσαν συνολικὰ 3.204 μαθητὲς καὶ 1.954 μαθήτριες, ἐνῶ κατὰ τὸ προηγούμενο σχολικὸ ἔτος (1923-1924) φοιτοῦσαν 2.437 μαθητὲς καὶ 1.477 μαθήτριες. Ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητῶν οφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος

103. *IAM, GAM*, φακ. 60, ἔγγραφο τῆς υποδιοίκησης Κιλίκις πρὸς τὴ Γενικὴ Διοίκηση Θεσσαλονίκης, Κιλίκις, 10 Δεκεμβρίου 1924.

1924-1925 είχαν λειτουργήσει περισσότερα σχολεία σε σχέση με το προηγούμενο σχολικό έτος. Σχεδόν όλοι οι μαθητές του Κιλκίς και της περιφέρειάς του ήταν πρόσφυγες<sup>104</sup>. Σύμφωνα με πίνακα που σώζεται στο αρχείο της Γενικής Διοικήσεως της Μακεδονίας και φυλάσσεται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, με χρονολογία Φεβρουαρίου 1930, στο Κιλκίς και την περιφέρειά του, κατά το σχολικό έτος 1929-1930 λειτουργούσαν δύο εξατάξια, ένα τριτάξιο, δεκαεπτά διτάξια και σαράντα πέντε μονοτάξια σχολεία. Συνολικά εξήντα πέντε σχολεία. Ο εν λόγω πίνακας δεν μας πληροφορεί για τον αριθμό των μαθητών και διδασκάλων (πίν. 10)<sup>105</sup>. Η ανοδική πορεία της εκπαίδευσης θα συνεχιστεί στα επόμενα χρόνια.

Όσον αφορά στον Πληθυσμό του Κιλκίς και της περιφέρειάς του μετά την απελευθέρωση της Μακεδονίας έχουμε το 1913 από τη Διεύθυνση Στατιστικής του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας την πρώτη απογραφή (πίν. 1)<sup>106</sup>. Τη 19η Δεκεμβρίου του 1920 η Ελληνική Κυβέρνηση απαρίθμησε τους κατοίκους των νέων επαρχιών. Σύμφωνα με την απογραφή στην υποδιοίκηση Κιλκίς ζούσαν 13.324 άνδρες και 12.403 γυναίκες· συνολικά 25.727 κάτοικοι<sup>107</sup>. Αργότερα το Ελληνικό Κράτος και συγκεκριμένα τη 15η και 16η του Μαΐου του 1928 πραγματοποίησε νέα απογραφή που δημοσιεύθηκε από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας το 1929 με τις νέες και παλαιές ονομασίες των κοινοτήτων. Στην επαρχία Κιλκίς καταγράφονται συνολικά 47.698 κάτοικοι, από τους οποίους οι 24.885 ήταν άνδρες και οι 22.813 γυναίκες<sup>108</sup>.

Από το 1913 έως και το 1926 στο Κιλκίς και την περιφέρειά του, όπως αναφέρουμε παραπάνω εγκαταστάθηκαν πολλοί πρόσφυγες. Αργότερα στην περιοχή ήλθαν και αρκετές οικογένειες Σαρακατσαναίων, καθώς και άλλοι πληθυσμοί από διάφορα μέρη. Τα πρώτα χρόνια οι πρόσφυγες στεγάστηκαν στις μισογκρεμισμένες οικίες των Τούρκων και των Βουλγάρων. Η Ελληνική Κυβέρνηση φρόντισε αμέσως να τις επισκευάσει, ενώ δεν άργησε να κτίσει προσφυγικές κατοικίες· παρείχε ξυλεία, κεραμίδια και διέθεσε χρηματικά ποσά για την κατασκευή νέων οικιών. Έως τα τέλη του 1927 οι αγρότες απέκτη-

104. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, έκθεσις του επιθεωρητού των δημοτικών σχολείων Κιλκίς.

105. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 61, στατιστικοί πίνακες των εκπαιδευτικών περιφερειών του νομού Θεσσαλονίκης, Φεβρουάριος 1930.

106. *ΙΑΜ, ΓΔΜ*, φακ. 95, πίναξ εμφανίων τόν πληθυσμόν ἐπὶ τῆς βάσει τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1913 τῶν κατὰ τὸν παρόντα πόλεμον τελείως κατεστραμμένων καὶ ἡμικατεστραμμένων χωρίων τῆς Μακεδονίας. Πρβλ. *Ἀπαρίθμησις τῶν κατοίκων τῶν νέων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος, τοῦ ἔτους 1913*, Ἀθήναι 1915.

107. Στην απογραφή οι οικισμοί καταχωροῦνται κατὰ κοινότητα καὶ καταγράφεται ὁ πληθυσμὸς τους. Βλ. *Πληθυσμὸς τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῆς 19ης Δεκεμβρίου 1920*, ἐν Ἀθήναις 1921, σσ. 117-121.

108. *Ἐπιθεωρητὸν Ἑθνικῆς Οἰκονομίας, Γενικὴ Στατιστικὴ Ἑπιθεωρησία τῆς Ἑλλάδος, Πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῆς 15-16 Μαΐου 1928*, ἐν Ἀθήναις 1929, σσ. 130-134.

σαν από το κράτος άροτρα, κάρα, είδη σαγής, γεωργικά εργαλεία και έως τον Οκτώβριο του 1928 βόδια, αγελάδες, άλογα, πρόβατα, κατσίκια κ.ά. Διέ-  
νειμε ακόμη σε κάθε αγρότη οικογενειάρχη 40 στρέμματα και σε κάθε αμπε-  
λουργό 11-12 στρέμματα. Τα μεγάλα έργα έγιναν μεταξύ των ετών 1925-  
1930. Συγκεκριμένα αποξηράνθηκαν οι λίμνες Αρτζάν και Αματόβου<sup>109</sup>, τα  
έλη της Αξιούπολης κ.ά. με σκοπό να χρησιμοποιηθούν από τους πρόσφυγες  
για καλλιέργεια και να λυθεί εν μέρει το πρόβλημα των ακτημόνων<sup>110</sup>. Τα τε-  
λευταία χρόνια στο Κιλκίς και την περιφέρειά του εγκαταστάθηκαν πρόσφυ-  
γες από την πρώην Σοβιετική Ένωση<sup>111</sup>.

Το 1927 αποφασίστηκε να στηθεί στο λόφο πυροβόλων, έξω από την πό-  
λη, στα αριστερά του δρόμου Κρηστώνης-Κιλκίς, ηρώο προς τιμή της ελληνι-  
κής νίκης στο Κιλκίς. Τα αποκαλυπτήριά του έγιναν από τον Ελευθέριο Βενι-  
ζέλο την 28η Ιουνίου του 1928<sup>112</sup>.

Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στο Κιλκίς και την ευρύτερη περιφε-  
ρειά του παρά τα προβλήματα και τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν τα πρώ-  
τα χρόνια δεν πτοήθηκαν. Εξέδιδαν τοπικές εφημερίδες, όπως «Η Αγροτική  
Ηχώ» του Χριστόφορου Μαυρίδη, η «Πρόδος» των αδελφών Αντώνη και  
Βασίλη Νικολόπουλους και αργότερα ο «Μαχητής του Κιλκίς» των Σταύρου  
Ορφανίδη και Πάνου Καϊσίδη, για την καλύτερη ενημέρωση των κατοίκων  
του Κιλκίς και της περιοχής του<sup>113</sup>. Ασχολήθηκαν επίσης με μεγάλη επιτυχία  
σε ποικίλους τομείς, κυρίως με το εμπόριο και την παιδεία, ενώ διατήρησαν  
όλα τα ήθη και έθιμα που έφεραν από τις πατρίδες τους.

109. Βλ. Κ. Παπαδόπουλος, «Υδρογεωλογικές συνθήκες και υπόγειο υδατικό δυναμικό του νομού Κιλκίς», *Κιλκισιακό Ημερολόγιο* 1 (1984) 202-203.

110. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, σσ. 394-395.

111. Βλ. Σ. Τσομίδης, *Σχέδιο νομού πλαισίον: «περί αποκαταστάσεως ομογενών προσφύ-  
γων από την τ. Ε.Σ.Σ.Α.»*, Θεσσαλονίκη 1996· του ίδιου, *Κείμενα εργασίες για την αποκατά-  
σταση των Ελλήνων προσφύγων από την τ. Ε.Σ.Σ.Α.*, Θεσσαλονίκη 2000.

112. Γ. Εχέδωρος, *Ιστορία του Κιλκίς*, σσ. 401. Πρβλ. Χ. Ίντος, *Τά οικεία κοσμείν*, σσ. 99-  
105.

113. Ο Αλέξανδρος Κοντοειδής στις μελέτες του αναφέρει ότι η πρώτη προσφυγική εφημε-  
ρίδα που εκδόθηκε ήταν «Η Αγροτική Ηχώ» μεταξύ των ετών 1933-1935, ενώ η εφημερίδα «Πρό-  
δος» πρωτοεκδόθηκε την 11η Μαΐου του 1935. Στο Κιλκίς εκδόθηκαν αργότερα οι εφημερίδες:  
«Νέος δρόμος», «Αναγνώστης», «Δημοκρατικό Κιλκίς», «Νέα Γενιά», «Αγροτική», «Κιλκισια-  
κός Παλμός», «Θαρραλέος», «Νέοι Καιροί», «Συναγεραμός» και η ημερήσια «Γνώμη». Περισώτε-  
ρα για τις εφημερίδες του Κιλκίς βλ. Α. Κοντοειδής, *Κιλκισιώτικα πατριδογραφικά θέματα*, σσ.  
7-10· του ίδιου, *Παραλεπόμενα στις παραστάσεις*, σσ. 256-257· Π. Καϊσίδη, «Ο τύπος στο  
Κιλκίς», *Κιλκισιακό Ημερολόγιο* 1 (1984) 117-119.



*ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ*

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ - ΕΓΓΡΑΦΑ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ



Πίνακας 1

Χοριά της υποδιοίκησης Κιλκίς που καταστράφηκαν τελείως ή εν μέρει κατά τη διάρκεια του Α Παγκοσμίου πολέμου (1914-1918)

Παλαιό όνομα	Νέο όνομα	Πληθυσμός (1913)	Καταστροφές
1. Αλέξια	Μυλοχώρι	488	Τελείως καταστραφμένο
2. Γραψιάτινα	Ενκαρπία	—	»
3. Δραγομύρι (τσιφλίκι)	Βαφιοχώρι	129	Εν μέρει καταστραφμένο
4. Καλλινόβο	Σουλτογιανναίικα	80	Τελείως καταστραφμένο
5. Κιλονόηρ (τσιφλίκι)	Καλινόδρα	296	»
6. Τσιγούντσα (τσιφλίκι)	Μεγάλη Στέρνα	—	»
7. Άνω Θεοδοφράκι	Κάτω Θεοδοφράκι	246	»
8. Πέικοβο	Άγιος Μάρκος	734	»
9. Μπασανλή	Διάσελο	308	»
10. Καμπερλή	Ψηλό Χωριό	179	»
11. Τσιφλιτζέκ	Αμπελοΐδια	100	Εν μέρει καταστραφμένο
12. Μπαϊολή	—	144	Τελείως καταστραφμένο
13. Καρά Μαιουτλή	Μαυροπλαγιά	185	»
14. Μπαγιασλή	Πανόρμα	118	»
15. Τσουραπλή	Αγγελόκαστρο	101	»
16. Γενή Μιχαλέ	Καπνοχώρι	169	»
17. Σαφή Δογανλή	Πετροάδες	115	»
18. Εντζεκλή	Κατανούσα	47	»
19. Κιολεμενλή	Ακροχώρι	45	»
20. Σιρασλή	Εξοχώρι	39	»

21. Σνέφτρα	Κεντρικό	199	»
22. Ιομαπλή	Γάββα	187	»
23. Ουλασλή	Λαγκαδάκι	113	»
24. Θεοδώροβο	-	176	»
25. Τσαουτσλή	Μιζοβουση	38	»
26. Καράτσαλη	-	176	»
27. Ουσεμλή	Πλαγιά	106	»
28. Τζιν Καγιαλή	-	87	»
29. Σαφασλή	-	76	»
30. Αλασλή	-	34	»
31. Ερεσελή	Ποντοηράκλεια	175	»
32. Άνω Μαχμουτλή	Μιζομηλιά	83	»
33. Παγκαρασλή	-	117	»
34. Τσοκόλοβο	Παραπόταμος	307	»
35. Ανατολού	-	375	»
36. Ράδλια	Οδηγήτρια	240	»
37. Δερελή	Πλαγιά	41	»
38. Εξεντζελή	-	47	»
39. Γιαχγιαλή	-	68	»
40. Χαμζαλή	Μυτιλιά	160	»
41. Ακιντζαλή	Μουριές	377	»
42. Αατλή	Καβαλλάρης	60	»
43. Άνω Γιακιματάς	Άνω Σούρμενα	545	»
44. Κάτω Γιακιματάς	Κάτω Σούρμενα	683	»

45. Βλαδόγια (τσιφλίκι)	Ακρίτας	-	»
46. Γκνεσεκλή	Ρενματιά	132	»
47. Γκιουτελή	Ακρίτας	69	»
48. Γκόλα	Κορυφή	84	»
49. Δεφβισιλή	Προμαχώνας	156	»
50. Δουγουτλή	Νίγδη	108	»
51. Ερτζελή	Αλεξάνδρα	94	»
52. Καραλή	Συκαμενιά	222	»
53. Καρά Παζααλή	Αγορά	121	»
54. Καρατζαλή	Καλλιρόη	176	»
55. Καρλόβαση	Κρητιτιά	196	»
56. Κιολεμενλή	Λιθιτό	274	»
57. Κράσταλη	Κορόνα	386	»
58. Μενετλή	Μουριές	-	»
59. Μπιγιουκλή	Μουριές	63	»
60. Μπολαμασλή	Ακακιά	146	»
61. Μπρξες (τσιφλίκι)	Ακρολίμνη	139	»
62. Πόσποβον	Μυιόφουτο	191	»
63. Ποταρός (τσιφλίκι)	Δροσάτο	403	»
64. Ρόμποβον	Ροδώ	249	»
65. Σαβτζεαλή	Πλατανιές	152	»
66. Σανασαλή	Κληματαριά	70	»
67. Σουλορβον	Αμάραντα	346	»
68. Τσαλή	Μικρόβουση	189	»

69. Χατζόγλου	Ψυχοβρίση	195	»
70. Δεβετζελή	-	338	»
71. Ματσοκοβό <sup>114</sup>	Εύζωνοι	511	»
72. Ερσελή	Βασιλίτσα	183	»
73. Μπεκερλή	Ευζώνων	246	»
74. Τοιδεμλή	Μεταμόρφωση	158	»
75. Σειδέλη	Ευζώνων	269	»
76. Δασουγλή	Ευζώνων	272	»
77. Αρτζάν	Ευζώνων	-	»
78. Ορέβιτσα	Πευκόδασο	502	»
79. Σπάντσοβον (τσιφλικι)	Λατομείο	21	»
Σύνολο		14.654	

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 95.

Πίνακας 2  
Πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην περιφέρεια Κιλίκις το 1914

Όνομασίες κοινοτήτων	Θράκη οικογ. άτομα	Μ. Ασία οικογ. άτομα	Βουλγαρία οικογ. άτομα	Καύκασος οικογ. άτομα	Σύνολο	
					οικογ.	άτομα
Παλαιά Νέα	-	-	75	329	75	329
Δραγομίκ Βαριογώφι	-	-	42	126	-	-
Γρομμιάτινα Εγκαρπία	-	-	74	316	-	-
Αχιουτζή Μεγάλη Βρύση	74	316	-	-	74	316
Γενί-Μαχλέ Λειψύδρι	26	101	-	-	26	101
						Προέλευση
						Στροφώνιτσα
						Κολωνία
						Μπαμπτά Εσκι, Βιζύη
						Βιζύη

<sup>114</sup>. Οι τελευταίες ενδέχεται να υπήρχαν στο διοικητικό τμήμα Μαριάνταγ.

Αμπάρ-Κιόϊ	Μάνδες	-	-	-	53	199	-	-	53	199	Ορτασιού
Γιόλ-Όμπασι	Πικρολίμνη	-	-	-	-	-	39	169	39	169	Καως
Αποστολάρ	Απόστολοι	72	291	-	-	-	-	-	72	291	Ραιδεστό, Μπαματά Εσκι
Δοϊρανλή	-	38	160	-	-	-	8	42	46	202	Αδριανούπολη
Χασάν Όμπασι	Πεδινό	92	354	-	-	-	-	-	92	354	-
Σαφί-Κιόϊ	Ποταμιά	-	-	-	-	-	60	306	60	306	Καως, Τυφλίδα
Σνεύστε	Κεντρικό	-	-	-	95	439	-	-	95	439	Στρώμνιτσα
Καραμπουρνού	Μαρονέρι	55	241	-	-	-	-	-	55	241	Αδριανούπολη
Σερεμιλή	Ξηρόβρυση	63	351	-	-	-	-	-	63	351	Βιζήη
Ασνιλάρ	Ενρωπός	28	99	-	-	-	-	-	28	99	Μπαματά Εσκι
Αλή Χοτζαλάρ	Μικροκαμπος	15	67	-	-	-	-	-	15	67	Κάστρο
Μουτουλόβο	Μεταξοχώρι	-	-	-	-	-	10	47	10	47	Καως
Μυλάφτσα	Ηλιόλουστο	16	42	16	42	1	6	29	23	72	Τρωάδα, Στρώμνι- τσα, Καως
Κουρκούτ	Τέφπυλλος	78	313	24	97	-	77	317	179	727	Λουλέ Μπουργιάς, Εξερεούμ, Καως
Κιλκίς	-	-	-	4	4	371	1.285	60	435	1.573	Τραπεζούντα, Στρώ- μνιτσα, Καως, Ειάνθη
Σαφί-Γκιόλ	Κρισητώνη	339	1.446	-	-	-	-	-	339	1.446	Βιζήη
Σαφί-Γκιόλ αντισσηνα	»	47	175	-	-	-	-	-	47	175	Ραιδεστός
Σύνολο		943	3.956	86	269	595	2.253	260	1.194	1.868	7.630

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΑΜ, φασ. 64.

Πίνακας 3  
 Πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην περιφέρεια Κάτω Θεοδοράκι το 1914

Παλαιά	Ονομασίες κοινοτήτων		Θράκη		Προέλευση
	Νέα	οικογένειες	άτομα		
1. Μουζαλή	Κλιστό	73	301		Μηδεία
2. Κούσφο	Κοκκινιά	25	87		Βιζύη
3. Μπας-Μαχλέ	Κεραλογόφι	100	433		»
4. Δξιαφιλι-Μαχλέ	Λαγκαδοχώφι	21	88		»
5. Μουστερέκ	Μελισσογυείο	29	120		»
6. Μύλοβο	Ελληνικό	40	155		»
7. Παντίτσα	Φίσκα	59	300		»
8. Μπέτικοβα	Άγιος Μάρκος	29	105		»
9. Ραγιάν	Βάβη	136	579		»
Σύνολο		512	2.168		

Πηγή: ΓΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 64.

Πίνακας 4  
Πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην περιφέρεια Αρκαδικών το 1914

Όνομασίες κοινοτήτων		Θράκη		Μ. Ασία		Βουλγαρία		Σύνολο		Προέλευση
Παλαιά	Νέα	οικ.	άτομα	οικ.	άτομα	οικ.	άτομα	οικ.	άτομα	
1. Βλαδίρι	Ακρίτας	11	40	-	-	-	-	11	40	Ραιδεστό, Σαράντα Εκκλησιές
2. Σφεταπέκα	Αγία Παρασκευή	-	-	7	36	-	-	7	36	Κολωνία
3. Μίρες	Ακρολιμνη	-	-	-	-	7	23	7	23	Δοϊράνη
4. Τσικούντσα	Μεγάλη Στέρνα	13	68	-	-	-	-	13	68	-
5. Καλινόβο	Σουλτογιανναίικα	13	49	-	-	-	-	13	49	Γιομβάλη
6. Σούγκροβο	Αμάραντα	-	-	-	-	24	134	24	134	-
7. Σούλοβο	Αμάραντα	87	365	-	-	-	-	87	365	-
8. Τσιγδεμλή	Μεταμόρφωση	24	97	-	-	-	-	24	97	Σαράϊ
9. Ακιντζαλή	Μουριές	2	17	-	-	11	37	13	54	Δοϊράνη
10. Κάτω Πορούα	-	16	66	-	-	24	113	40	179	Μέγρες, Ορτάκιοϊ
11. Άνω Πορούα	-	84	347	-	-	9	41	93	388	-
12. Κράσταλι	Κορώνα	95	337	-	-	-	-	95	337	Καβάνι, Σαράϊ, Τσακιολί
13. Μπουγιουκλή	Ακρίτας	11	32	-	-	-	-	11	32	Ορτάκιοϊ, Σαράντα Εκκλησιές
14. Ποταρός	Δροσάτο	-	-	-	-	1	5	1	5	Δοϊράνη
15. Πόποβο	Μπιρόφυτο	-	-	-	-	1	5	1	5	Στρούμνιτσα
16. Έρτελη	Αλεξάνδρα	1	4	-	-	-	-	1	4	Γκοιμουλτζίνα
Σύνολο		357	1.422	7	36	77	358	441	1.816	

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 64.

Πίνακας 5  
Πόλεις, κοινοτόμεις και χωριά της υποδιοίκησης Κιλκίς το 1914

α. Υποδιοίκηση Κιλκίς

Παλαιό όνομα	Νέο όνομα	Εγκατεστημένες αρχές	Παρατηρήσεις
1. Αρμουστή	Μεγάλη Βρύση	Ελλ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
2. Αλή Χοτζαλάκ	Μικροκάμπος	-	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι, τσιφλίκι
3. Αποστολάκ	Αποστολοι	-	Οι κάτοικοι Αθίγγανοι, τσιφλίκι
4. Αβρέτ Ισαάκ	Γυναικόκαστρο	-	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, ακατοίκητο
5. Ασινάλακ	Ευφωπός	Ελλ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
6. Αριτόκ	Κοφονούδα	Οθωμ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
7. Αχτσέ κλησέ	Κολχίς	-	Τσιφλίκι, καταστραμμένο
8. Αιμπάκ-Κιοϊ	Μάνδρες	Ελλ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, καταστράσαν με έξοδά τους οικίες
9. Αιμάτοβο	Ώστρος	-	Οι κάτοικοι πρόσφυγες και 2 οικογένειες βουλγαρόφωνοι
10. Αλέξια	Μυλόχοφι	Ελλ. δημοτική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Στρωμνίτης, ημικαταστραμμένο
11. Βεργιάτοκ	Σιώτηνούδα	Εγκαταλειμμένο	Τσιφλίκι, καταστραμμένο, ακατοίκητο
12. Βαρθαρόφτσα	Αξιόχοφι	-	Τσιφλίκι, ακατοίκητο
13. Βαϊσίλη	Βαριά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
14. Γραμμάτινα	Ευκαρπία	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Μικράς Ασίας, ημικαταστραμμένο
15. Γενή Μαχαλέ	Λειψίδρι	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης

16. Γιάννης	Μεταλλικό					Καταστραμμένο τοιφλίκι
17. Γιόλ-Ομπαση	Πικρολίμνη	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	-			Δημόσιο, οι κάτοικοι πρόσφυγες Καναδάσου
18. Γατζιλιάκ	Ξυλονερασιά		-			Καταστραμμένο τοιφλίκι, ακατοίχητο
19. Γκαβαλιάν	Βαλιτούδιο		-			»
20. Γκερμπάσες	Καστανιές		-			»
21. Γενή-Κιού	Ελευθεροχώρι		-			»
22. Δογάντζα	Γεραράκι		-			Τοιφλίκι και κεφαλοχώρι, οι κάτοικοι πρόσφυγες Στρωμνίτισης και Αθήρανη
23. Γιορδεμλή	Αμνυδαλιές	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης				Οι κάτοικοι Οθωμανοί
24. Δασυτλού	Δαρνοχώρι		-			Τοιφλίκι καταστραμμένο, ακατοίχητο
25. Δραγομίτ	Βαφιχώρι	Έδρα αστυνομ. σταθμού, Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης				Οι κάτοικοι πρόσφυγες Στρωμνίτισης, τοιφλίκι
26. Δουφρανσαλή	Μεσιανό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης				Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
27. Ελεολή	Καλολιβαδο	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης				Οι κάτοικοι Οθωμανοί
28. Εμιζλή	Κορομηλιά		-			Τοιφλίκι καταστραμμένο, ακατοίχητο
29. Κιοινοκούτ	Τέφτυλλος	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης				Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, Καναδάσου και Μικράς Ασίας
30. Καρατζό-Καδή	Καμπάνης		-			Τοιφλίκι, Καταστραμμένα τα οικήματά του, επισκευάστηκαν περίπου 10 οικήματα, οι κάτοικοι βουλγαροφάνοι

31. Κιλινδίδ	Καλίνδρια	Έδρα αστυνομικού σταθμού, εφημεριόκειο και σιδηροδρομικός σταθμός	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι, τσιφλίτι
32. Καλλινόβο	Σουλτογιανναίικα	-	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, τσιφλίτι ημικαταστραφμένο
33. Καρά-μπουνά	Μαυρονέφι	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και μία οικογένεια Οθωμανική
34. Καρά-Αμουτλή	Κουλάδι	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
35. Κάτω-μαχμουτλή	Μικρομηλιά, κολαδιού	-	»
36. Καρά-Ομερλή	Χερσότοπι	-	Τσιφλίτι ακατοίκητο
37. Καζάνοβο	Κοτύλη	-	»
38. Καβαζλή	Πέρινθος	-	»
39. Κιφέτς (Κιφέτσκιού ή Κιφέτσοβο)	Χωρύνιο	-	Τσιφλίτι ημικαταστραφμένο, οι κάτοικοι Αθίγγανοι
40. Κιλκίς	-	Έδρα υποδιοικητή, οικονομική εφορεία, ταμείο, αστυνομική υποδιεύθυνση, επιθεωρητής δημοτικών σχολείων περιφέρειας Κιλκίς, ταχυδρομείο, τηλεγραφείο, σχολαρχείο, έδρα δήμου και έδρα επισκόπου Πολυανής	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, Στρομνιτώνης και Καυκάσου. Υπάγχει και μονή καθολικών καλογραιών με οικτροφείο.
41. Κασεμιλή	Χειμαδιά	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
42. Μουτούλοβο	Μεταξοχώρι	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Καυκάσιοι και βουλγαρόφωνοι
43. Μπέλερλή	Ξυρόλλακος	-	Τσιφλίτι καταστραφμένο, ακατοίκητο

44. Μιχάλοβο	Μιχαλίτση	-	-	»
45. Μελάφτσα	Ηλιόλουστο	-	-	»
46. Ουσονόλου, Δερέσελο, (Χατζήφρα-μαχαλέ, Δουρακλή, Ουσεμλή και Κεαμελή) (συνουικισμοί)	Πλαγιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
47. Ποτερές	Πλαγιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
48. Πέρανοβαλη	Αγία Αικατερίνη	»	»	»
49. Σέλοβο	Σέβαστό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, οι κάτοικοι βουλγαροφρονι
50. Στρέξωβο	Αγρυρούπολη	»	»	»
51. Σαφι-Γκιόλ	Κρηστώνη	»	»	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, Οθωμανοί, ντόπιοι, σιδηροδρομικός σταθμός
52. Σαφι-Κιοϊ	Ποταμιά	»	»	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Κανιάσσοι
53. Σαφι-Παζάφ	Ανόφρυτο	-	-	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, 8 οικογένειες Αβίγγανοι
54. Σεκερλή	Ζαχαράτο	-	-	Τσιφλίκι κατεστραμμένο, ακατοίχιτο
55. Σερεμλή	Ξηρόβρυση	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
56. Σαλιμονλή	Γαλικίος	-	-	Τσιφλίκι κατεστραμμένο, οι κάτοικοι Αβίγγανοι, σιδηροδρομικός σταθμός
57. Σερεμετλή	Φανάρι	-	-	Τσιφλίκι ημικαταστραμμένο, ακατοίχιτο
58. Ραχμανλή (Τουρσοίν, Ισταχή μαχαλέ, Κελεμπεκλή) (συνουικισμοί)	Αντιγόνη	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί

59. Τσομλέκτση	Διπτόμαχος	-	Τσιφλίκι καταστραφμένο, ακατοίχτηρο
60. Τσιαλιολή, (Τζεβαπλή, Μοζαλή, Δοκουολή) (συνοικισμοί)	Αγία Κυριακή	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
61. Τσιγούντσα	Μεγάλη Στένα	-	Τσιφλίκι ημικαταστραφμένο
62. Χασάν-Ομπαση	Πεδινό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
63. Χατζή-Γιαννούς	Σταυροχώρι	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
64. Χίρσοβο	Χέροσο	-	Τσιφλίκι καταστραφμένο
65. Χαϊδαγλή	Μεγάλη Βρύση	-	»
66. Χατζή-Ογλού-Ομπαση	Ποντολειβάδο	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί

*β. Διοικητικό τμήμα Κάτω Θεοδοωρακίου*

<i>Παλαιό όνομα</i>	<i>Νέο όνομα</i>	<i>Εγκατεστημένες αρχές</i>	<i>Παρατηρήσεις</i>
1. Κάτω Θεοδοωράκι	-	Έδρα διοικητικού τμήματος, αστυνομικός σταθμός, Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης, έδρα εκτάκτου υπαλλήλου προσφύγων	Τα γραφεία του διοικητικού αντιπροσώπου και του εκτάκτου υπαλλήλου προσφύγων είναι εγκατεστημένα σε ένα ιδιωτικό κτήριο και το γραφείο του αστυνομικού σταθμάου σε ένα αδέσποτο κτήριο. Οι κάτοικοι Χριστιανοί βουλγαρόφωνοι. Στην κομμάτολη γίνεται κάθε εβδομάδα αγορά (λαϊκή).
2. Άνω Θεοδοωράκι	-	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι

3. Ρεγιάν	Βάθη	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι, πρόσφυγες Θράκης και Οθωμανοί Αβγγανοί. Επί τουλάχιστο 5 ήταν έδρα διοικητικού αντιπροσώπου (Μουδρίτη) με δικαιοτήτριο.
4. Πλανίτα	Φύσκα	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, Χριστιανοί βουλγαρόφωνοι και λίγοι Οθωμανοί
5. Κοϊσόβο	Κοκκινιά	»	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και βουλγαρόφωνοι
6. Μουζδερέχ	Μελλισουργείο	»	Μέρος του χωριού είναι τσιφλίκι
7. Λέλοβο	Άγιος Αντώνιος	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και Οθωμανοί
8. Πένκοβο	Άγιος Μάρκος	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευση	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και Οθωμανοί, προσεχώς ίδρυσαν Ελληνική σχολή
9. Μπασανλή	Διάσελο	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
10. Καμτεολή	Ψηλό Χωριό	»	»
11. Τουφλιτζέκ	Αμτελουδιά	»	»
12. Μπατόλη	-	»	»
13. Γκμετετζελή	Κυπαρίσσια	»	»
14. Ουτμανλή	Διβούν	»	»
15. Κιοσέ-Μουτζζελή	Τριτόταμος	»	»
16. Σιρτσελή	Σπουγίτης	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί και Αβγγανοί
17. Καραμιουτλή	Μπαροπλαγιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
18. Μπατάσλη	Πανόραμα	»	»

19. Τσουρατλή	Αγγελόναστρο		»	»
20. Γενή-μαγαλέ	Καπνοχώρι		»	»
21. Σαριδοβανλή	Πετροάδες		»	»
22. Εντζελλή	Καστανούσα	-		Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Κιολε-μενλή
23. Κιολεμενλή	Ακροχώρι	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης		Οι κάτοικοι Οθωμανοί
24. Σιραζλή	Εξωχώρι	-		Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Κιολε-μενλή
25. Σνέφρτα	Κεντρικό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκ-παίδευσης		Οι κάτοικοι πρόσφυγες Στοιμνίτης και Οθωμανοί, κάθε εβδομάδα γίνεται αγορά
26. Σαραυλή	Παλατιανό	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης		Οι κάτοικοι Οθωμανοί
27. Μαρσαλή	Πεύκη	-		Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Σαραυ-λή
28. Δουρμουσλή	Κούλωμα	-		Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Κιοσε - μουστζελλή
29. Πορτσαλή	Μαυροβούνι	-		Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Σαραυ-λή
30. Ονδοουλού	Ανηφοριά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης		Οι κάτοικοι Οθωμανοί
31. Ισμαύλη	Γάβρα	»		»

32. Ουλασλή	Λαγκαδάκι	»	»	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Ουλασλή
33. Γιασαπλή	Χαριουδιάκι	-	-	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και πρόσφυγες Καππάσιοι
34. Μορφάρτα	Αντιγόχεια	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης, αστυνομικός σταθμός	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και πρόσφυγες Καππάσιοι
35. Ράινα	Μονολίβι	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
36. Ασσή-Ογλαφή	Τριπόταμος	-	-	Εγκαταλειμμένο, ακατοίκητο
37. Φαναφλή, (Ατζελεζλή, Βελή-Ογλαφή, Γιοκαφλή-μαχαλέ, Καρά-Ομερλή) (συνουκισμοί)	Τριπόταμος	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
38. Θεοδόροφο	-	Αστυνομικός σταθμός Ελληνική και Οθωμανική σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Αστυνομικός σταθμός Ελληνική και Οθωμανική σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και Οθωμανοί
39. Τσαουσλή	Μικροβρύση	-	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Θεοδώροφο
40. Καρατζαλή	-	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
41. Ουσεμλή	Πλαγιά	»	»	»
42. Τζιν-Καϊαλή	-	»	»	»
43. Σαρασλή	-	-	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολουθούν τα μαθήματα στη σχολή Ουσεμλή

44. Άλασλή	-	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολούθουν τα μαθήματα στη σχολή Εφσεελλή
45. Εφσεελλή	Ποντοφράζαεια	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
46. Μάχμουτλή	Μικρομηλιά	»	»
47. Παγκαραζλή	-	»	»
48. Τσοκόλο	Παρασιτόταιμος	»	»
49. Αναδολλού, (Άνω-μπουτζαλίκ, Ακκουρού, Πουρδές-μαχαλέ, Καρά-Οσμάν, Τζαμί-μαχαλέ) (συνουκισμοί)	-	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
50. Ράδλια	Οδηγήτρια	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	»
51. Δερελή	Πλαγιά	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολούθουν τα μαθήματα στη σχολή Ράδλια
52. Εξεντζελή	-	-	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, οι μαθητές παρακολούθουν τα μαθήματα στη σχολή Ουσεμλή
53. Γιαχγιαλή, (Αρσανλή, Πουβλή, Μουφραβουτλή, Τζαμί-μαχαλέ, Χότζα-μαχαλέ) (συνουκισμοί)	-	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
54. Χότζα-μαχαλέ	Παρόχθιο	»	»
55. Κουץ-μαχαλέ	Ριζοβούνιο	»	»
56. Τουφλίε-μαχαλέ	Λαγκαδοχώρι	»	»

57. Τζαμί-μαχαλέ	Τετράσπιτο	-	Εγκαταλειμμένο, ακατοίκητο
58. Μπας-μαχαλέ	Κεφαλοχώρι	-	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή
59. Παπράτ	Ποντοκερασιά	Αστυνομικός σταθμός, Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης και Οθωμανική σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί και πρόσφυγες Θράκης. Υπάγει κτήριο όπου είναι εγκατεστημένο το γραφείο του αστυνομικού σταθμού.
60. Χαφιζαλή	Μυρτιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
61. Χατζή-Εοσελέφ	Ποντοκερασιά	Εγκαταλειμμένο	Ακατοίκητο
62. Καρά-Οιμέφ	-	»	»
63. Εμπιφλέφ	-	»	»
64. Μπαλή-Ογλαρή	Μελισσώνας	»	»
65. Ουτζού Μπασή	-	»	»
66. Κιόρτσαλιζάφ	-	»	»
67. Κοτσιού-ογλαρή	Κιθωνιά	»	»
68. Τσαμπαντζαλή	Λευκόχορμα	»	»
69. Ουζούν-μαχαλέ	Μακροχώρι	»	»
70. Δουκουσλή	Πλαγιά	»	»
71. Δαγ-χότζα-μαχαλέ	Αργυροχώρι	»	»
72. Βιφλάν, (Κολιμπαλάφ) (συνουκιανός)	Αναβρυτό	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή
73. Μονξιαλή	Κλίτο	-	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και Οθωμανοί, προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή

74. Κιουλελί	Πυργικός	-	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης. Προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης. Προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή
75. Μουρασλή	Αμπελόφυτο	-	Λίγοι πρόσφυγες και λίγοι Οθωμανοί	Λίγοι πρόσφυγες και λίγοι Οθωμανοί
76. Μύρφοβο	Ελληνικό	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και Μικράς Ασίας και εντόπιοι βουλγαρόφωνοι	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης και Μικράς Ασίας και εντόπιοι βουλγαρόφωνοι
77. Δασυτάλη, (Γιουσουφ-Ανλή, Κιουμουτζίη, Σι-βερή) (συνοικισμοί)	Επτάλοφος	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
78. Σεβινδιζλή	Επτάλοφος	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
79. Δουργυτλή	Κερασιά	»	»	»

γ. Διοικητικό τμήμα Αρχαγγέλων

Παλαιό όνομα	Νέο όνομα	Εγκατεστημένες αρχές	Παρατηρήσεις
1. Ακίντζαλη	Μουρές	Έδρα διοικητικού τμήματος, αστυνομικός σταθμός, έδρα δήμου, λόγος προκαλύψεως	Ως διοικητήριο χρησιμοποιείται ο αστυνομικός σταθμός
2. Αατλή	Καβαλλάρης	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
3. Άνω-Γκιριμιτάς	Άνω Σούρμενα	»	»
4. Βλαδία	Ακρίτας	-	Τσιφλίκι, οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
5. Γενοσελή	Ρευματιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες και Οθωμανοί
6. Γκιουκσελή	Ακρίτας	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης

7. Γόλα	Κορυφή	»	Τσιφλίκι, οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι
8. Δεφβισλή	Προμαχώνας	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
9. Δουργουντλού	Νίγδη	»	»
10. Εφιτζελη	Αλεξάνδρα	—	»
11. Κοραλή	Συγκαμινιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	»
12. Καραπατάζαρη	Αγορά	»	»
13. Καρατζαλή	Καλλιόπη	»	»
14. Κάρλοβασι	Κρητικά	»	»
15. Κάτω-Γκιρμπάς	Κάτω Σούρμενα	»	»
16. Κιολεμενλή	Λιθιτό	»	»
17. Κριάσταλη	Κορώνα	Μένει διμοιρία του Κιλιν-δίδ λόγω προκαλήψεως	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης, προσεχώς ιδρύεται Ελληνική σχολή
18. Μενετλή	—	—	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
19. Μπογουνκλή	Ακρίτας	—	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
20. Μπούλαμασλή	Ακακίες	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
21. Μιτρελ	Ακρολίμνη	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί και βουλγαρόφωνοι, τσιφλίκι
22. Πότοβο	Μυριόφυτο	Ελλ. και Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί, βουλγαρόφωνοι και πρόσφυγες
23. Ποταρός	Δροσάτο	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Τσιφλίκι, οι κάτοικοι βουλγαρόφωνοι και Αβίγγανοι

24. Ρόμποβο	Ροδιά	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
25. Σαβιτζαλή	Πλατανιές	»	»
26. Σανσαλή	Κληματαριά	-	»
27. Σούφλοβο	Αμάραντα	Ελλ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι πρόσφυγες Θράκης
28. Τσαλή	Μικρόβρυση	Οθωμ. σχολή στοιχειώδης εκπαίδευσης	Οι κάτοικοι Οθωμανοί
29. Χατζόγλου	Ψυχοβρύση	»	»
30. Ασάα-μαχαλέ	Ακρίτας	Εγγρατάλειμμένο	Ακατοίκιπο
31. Δεβετζελή	Ακρίτας	»	»
32. Διμόντσα	Άγιος Χαράλαμπος	»	Τσιφλίκι, ακατοίκιπο
33. Δουρμεταλή	Σύνορο Μουριών	-	Τσιφλίκι καταστραφίμενο, ακατοίκιπο
34. Τσετελή	Ακρίτας	Εγγρατάλειμμένο	Ακατοίκιπο

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΔΜ, φρακ. 14.

Πίνακας 6

Ζημιές που υπέστησαν οι αγροί των προσφύγων της κοινότητας Γραψιάτινα από τα συμμαχικά στρατεύματα το Μάρτιο του 1916.

Ονοματεπώνυμο	Σίτες		Καθή		Αραβόσιτος		Πατάτες		Φασόλια		Κοκκά		Κιανός		Σιτάδι		Λαχανόφυτα		Σπάρτα		Ουλιές		Καρνεά		Όνει		Συνολικά		
	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	στρομ.	δωχ.	
1. Νκ. Στρατιάδης	12	1.200	8	600	18	1.000	1	100	2	200	-	-	7	3.500	-	-	2	600	1	300	-	-	-	-	-	-	-	7.500	
2. Χρ. Χυσιούλης	10	1.000	5	400	5	300	2	200	1	100	-	-	5	2.500	-	-	2	600	1	400	-	-	-	-	-	1	500	6.000	
3. Αν. Παπαδόπουλος	6	600	4	320	4	300	1	100	-	-	-	-	2	1.000	-	-	1	300	1	500	-	-	-	-	-	-	-	3.120	
4. Θωμ. Παυλίδης	7	700	6	400	7	400	1	100	-	-	-	-	4	2.000	-	-	2	600	1	600	-	-	-	-	-	-	-	4.800	
5. Ιωσήφ Παυλίδης	30	3.000	20	1.800	15	900	2	200	-	-	2	150	6	3.000	-	-	2	600	1	500	-	-	1	2.000	-	-	-	12.150	
6. Κων. Παυλίδου	10	1.000	8	600	7	400	1	100	1	100	-	-	2	1.000	-	-	1	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3.500	
7. Ιω. Σπανάδης	-	-	6	400	6	350	1	100	-	-	-	-	4	2.000	-	-	2	600	-	-	-	-	1.650	-	-	-	-	5.100	
8. Ευστ. Ασιόης	15	1.500	12	1.000	15	900	1	100	2	200	-	-	4	2.000	-	-	2	700	1	600	-	-	400	-	-	-	-	7.400	
9. Ηλ. Γιαννακόπουλος	8	800	10	900	12	800	1	100	1	100	-	-	3	1.500	-	-	1	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4.500	
10. Στ. Παριανός	2	200	3	250	3	200	-	-	-	-	-	-	2	1.000	2	200	1	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.150	
11. Παπαδ Γεώργ. Αυξάντης	8	800	10	850	15	900	1	100	1	100	-	-	4	2.000	-	-	2	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.350	
12. Ιω. Κροσιτίδης	4	400	4	320	5	400	-	-	-	-	-	-	3	1.500	-	-	2	600	1	500	-	-	-	-	-	-	-	3.720	
13. Παν. Παυλίδης	10	1.000	5	400	-	-	7	580	-	-	-	-	3	1.500	-	-	2	600	1	200	-	-	-	-	-	-	-	5.280	
14. Πρω. Αλεξανδράδης	4	400	3	240	2	160	-	-	1	100	1	100	2	1.000	-	-	-	-	-	-	-	-	1	400	-	-	-	2.400	
15. Μ. Παπαδόπουλος	4	400	4	320	4	320	1	100	-	-	1	100	2	1.000	-	-	1	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.540	
16. Ιω. Στρατιανός	5	500	3	240	4	320	-	-	-	-	1	100	2	1.000	-	-	1	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.460	
17. Στυ. Παπαδόπουλος	5	500	2	160	4	320	-	-	-	-	1	100	2	1.000	-	-	2	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.680	
18. Ιωσηφ. Γεωργίου	4	400	4	320	2	160	-	-	-	-	-	-	2	1.000	-	-	1	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.180	
19. Ιωσήφ. Στρατιανός	6	600	4	320	6	240	-	-	1	100	-	-	2	1.000	-	-	1	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.560
20. Ελ. Γιαννακόπουλος	8	800	5	400	12	960	1	100	-	-	2	200	4	2.000	-	-	2	600	1	200	-	-	-	-	-	-	-	5.260	
21. Πρωτ. Μυριανίδης	4	400	4	320	6	480	-	-	-	-	-	-	2	1.000	-	-	2	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.800	
22. Κων. Αυξάντης	4	400	2	160	4	320	-	-	-	-	1	100	2	1.000	-	-	1	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2.280
23. Πρω. Αυξάντου	6	600	4	320	6	480	-	-	-	-	-	-	4	2.000	-	-	2	600	-	-	-	-	7	1.000	-	-	-	5.000	



Πίνακας 7

Ζημιές που υπέστησαν οι αγροί των προσφύγων της κοινότητας Σειδέλη από τα συμμαχικά στρατεύματα το Μάρτιο του 1916.

Ονοματεπώνυμο	Αριθ. βιβλ.	Άτομα	Σύνολο		Κρίθη		Σικάλη		Βρόμη	
			στοιμ.	δοχ.	στοιμ.	δοχ.	στοιμ.	δοχ.	στοιμ.	δοχ.
1. Πολυχρόνης Καλοϊδής	22138	3	4	400	4	300	2	160	-	-
2. Αργύρης Ανδριέλης	20128	4	10	1.000	12	1.000	-	-	5	300
3. Κωνσταντίνος Βαχαρέλης	20117	5	6	600	4	350	-	-	-	-
4. Σταμάτης Μαργαριτίδης	20089	7	8	800	10	800	-	-	-	-
5. Αθανάσιος Καλοϊδής	20122	5	4	400	3	250	-	-	-	-
6. Αριστοφάνης Διαμαντάκη	20272	4	8	800	-	-	-	-	-	-
7. Δημήτριος Τριανταφυλλίδης	20098	7	10	1.000	12	1.000	-	-	5	300
8. Κρυότσα Διαμαντή	20123	2	6	600	3	250	-	-	-	-
9. Ιωάννης Διαμαντής	20121	2	2	200	5	400	-	-	-	-
10. Χρίστος Καλογιαννίδης	20115	4	3	300	4	300	-	-	-	-
11. Αθανάσιος Δατέλιδης	20088	5	2	200	4	300	-	-	-	-
12. Κωνσταντίνος Γιαννάκη	20386	5	6	600	5	400	-	-	-	-
13. Κωνσταντίνος Λαμπρινού	20092	4	6	600	4	300	-	-	-	-
14. Φωμιάς Τσιφέλης	20093	5	4	400	3	250	-	-	-	-
15. Ιωάννης Γατζελίδης	20134	6	3	300	5	400	-	-	-	-
16. Τραπέζης Γιαννάκης	20112	4	6	600	4	300	-	-	-	-
17. Ζαχαρίας Σαράντη	20142	2	4	400	4	300	-	-	-	-
18. Βασίλειος Γεωργίου	20095	5	5	500	3	250	3	250	-	-
19. Αθανάσιος Τριανταφυλλίδης	20096	2	2	200	3	250	-	-	-	-

20. Γιαννάκης Πολυχρόνης	20155	4	2	200	2	150	-	-	-
21. Μορφάκης Στεφάνου	20149	4	5	500	4	300	-	-	-
22. Στρατής Μαθιελής	20084	7	4	400	3	250			
Σύνολο		96	110	11.000	101	8.100	5	410	10 600

Πηγή: ΛΑΜ, ΓΛΑΜ, φακ. 94.

### Πίνακας 8

Ζημιές που υπέστησαν οι αγροί των προσφύγων της κοινότητας Δαουτλή από τα συμμαχικά στρατεύματα το Μάρτιο του 1916.

Όνοματεπώνυμο	Αριθ. βιβλιαρίου	Άτομα	Στρέμματα		Κρίθη	Αξία εισοδείας δραχμές
			Σίτος	Άροισμα		
1. Παναγιώτης Πατρέλης	20031	9	15		4	1.500
2. Γεώργιος Τουβελίδης	20400	4	8		7	1.200
3. Νικόλαος Καμιενίδης	20017	3	9		9	1.400
4. Μαλαματή Σωφάνη	20033	2	7		5	1.200
5. Στεφάνιος Καλογιάννη	20037	4	10		5	1.600
6. Ανδρέας Οργιάνας	20189	4	12		10	2.000
7. Γεώργιος Μορχαζίδης	20412	5	4		8	1.000
8. Γεώργιος Αθανασίου	20015	4	5		10	1.100
9. Διαμαντής Δαλέταιδης	20247	4	4		4	700
10. Γεώργιος Πασαλιδής	20036	3	8		5	1.300
11. Γιαννάκος Τσιανταφυλλίδης	20090	3	10		12	2.000
12. Θεολόγος Ανδρέου	20393	5	4		2	600
13. Γεώργιος Θεοδοφίδης	20432	4	7		7	1.300
14. Αθανάσιος Λουλούδης	20040	5	9		12	1.800

15. Νικόλαος Πατρέλης	20001	4	5	5	800
16. Σταμάτης Μανολάκης	20064	6	5	5	800
17. Νικόλαος Ζαφειρίης	20029	3	5	5	800
Σύνολο		72	127	115	21.100

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 94.

**Πίνακας 9**  
*Ζημιές που υπέστησαν οι αγροί των προσφύγων της κοινότητας Ερεσείη το Μάρτιο του 1916 από τα συμμαχικά στρατεύματα.*

Όνοματεπώνυμο	Αριθμός βιβλιαρίων	Άτομα	Στέρματα		Κρύβη	Αξία εισοδείας δραχμές
			Σίτος	Άγρια		
1. Κωνσταντής Πατρέλης	20261	5	7		5	1.200
2. Σταύρος Τσιφλής	20263	4	10		8	1.600
3. Απόστολος Αθανασίου	20191	4	4		4	700
4. Τραπέζης Ματανιάδης	20264	5	10		8	1.600
5. Κωνσταντής Πασχαλίδης	20251	5	5		3	800
6. Ιωφάνης Βαζίδης	20199	5	5		3	800
7. Περικλής Τριανταφυλλίδης	20187	7	10		3	1.200
8. Κώνστας Οργανός	20182	4	5		2	700
9. Δημήτριος Νάκου	21549	7	6		6	1.000
10. Σταύρος Κυριάκου	20169	7	5		3	700
Σύνολο		53	67		45	10.300

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΔΜ, φακ. 94.

Πίνακας 10  
 Η κατάσταση των σχολείων του Κιλκίς και της περιφέρειάς του το σχολικό έτος 1929-1930

Νέο όνομα	Παλιό όνομα	Τάξεις	Κατάσταση	Παρατηρήσεις
1. Κιλκίς	-	εξατάξιο	περατώθηκε	λειτουργεί
2. »	-	»	τοιχ. θεμελίον	
3. Ευκραπία	Γραμματίνα	τριτάξιο	εσοτ. εργασίες	
4. Αμάραντα	Σουλόβο	διτάξιο	περατώθηκε	λειτουργεί
5. Μάνδρες	Αμπάρκιοϊ	»	εσοτ. εργασίες	
6. Κεντρικό	Σνέτσα	»	περατώθηκε	λειτουργεί
7. Τέφτυλλος	Κιορκιούτ	»	»	»
8. Πολύκαστρο	Καρασιούλι	»	»	»
9. Μουριές	Ακιντζάλι	»	»	»
10. Πεδινό	Χασάνοβα	»	»	»
11. Εύζωνοι	Ματαίκοβο	»	τοιχοποιία	
12. Κοκκιινιά	Κούσοβο	»	εσοτ. εργασίες	
13. Μικροκάμπος	Αλη Χοτζαλάκ	»	περατώθηκε	λειτουργεί
14. Αξιοχώρι	Βαθδαρόφτσα	»	»	»
15. Γαλλικό	Σαλκανλή	»	στεγάζεται	
16. Διπτάμιος	Τσομλετζισή	»	περατώθηκε	λειτουργεί
17. Μεγάλη Στένα	Τοιγοέντζα	»	»	»
18. Μικροβρύση	Ερτζελή	»	τοιχοποιία	
19. Μεταμόρφωση	-	»	περατώθηκε	λειτουργεί
20. Χέροο	Χέροσβο	»	τοιχοποιία	



45. Γερσακάριο	Δογάντζα	»	»	»	»
46. Ροδών	Ρόμπορο	»	»	»	»
47. Σέβραστό	Σέλοροβο	»	»	»	»
48. Αγ. Μάρκος	Πεϊκόροβο	»	»	»	»
49. Αγ. Κυριακή	Ποταρές	»	»	»	»
50. Αντιγόνηα	Μορέτζατα	»	»	»	»
51. Αζρολίμνιο	Μπρες	»	»	»	»
52. Βαφιοχώρι	Δραγοιμί	»	»	»	»
53. Ηλιόλουτο	Μελάτσα	»	»	»	»
54. Θεοδόροβο	-	»	»	»	»
55. Κάτω Σούρμενα	Κάτω Γκιμίτ	»	»	»	»
56. Κάτω Απτόλοιο	Κ. Αποστολά	»	»	»	»
57. Μπαρονέρι	Καρά-μπουρνά	»	»	»	»
58. Μεταλλικό	Γιάννες	»	»	»	»
59. Μελισσοπυγείο	Μουζντιρέκ	»	»	»	»
60. Μεταξοχώρι	Μονιούλορο	»	»	»	»
61. Παλατιανό	Σαρατίη	»	»	»	»
62. Π. Γυναϊκόκαστρο	Αρρέτ-Χιάσ	»	»	»	»
63. Πλαγιές	Ουζουτζού	»	»	»	»
64. Ποντοκερασιά	Παπράτ	»	»	»	»
65. Ποταμά	Σαρή-κιοϊ	»	»	»	»

Πηγή: ΙΑΜ, ΓΑΜ, φασ. 61.

## SUMMARY

Paschalis Valsamidis, *Refugee Settlements in Kilkis and the Surrounding Area*.

In political terms, during the period of Ottoman rule, Kilkis and its surrounding area constituted a *kaza* (administrative subdivision) called *Avret Hisar* (Gynaikokastro), which formed part of the *sanjak* of Thessaloniki, which in turn belonged to the *vilayet* of Thessaloniki. After the region was liberated it became an administrative division of the prefecture of Thessaloniki, consisting of the district of Kilkis and its two administrative subdivisions of Kato Theodoraki and Archangeloi.

This study deals with the Greeks who abandoned their native lands and settled in the region of Kilkis as refugees after it was liberated from the Bulgarians in 1913. It describes the problems faced by the refugees in the first few years after their arrival, as well as their social and educational situation. The refugees who settled in the Kilkis region in 1914 came from Turkey, Russia (the Caucasus) and Bulgaria. After the Treaty of Sèvres in 1920 almost all of the refugees returned to their homes. After the Asia Minor Disaster the signing of the protocol of Moudania in 1922 and the Treaty of Lausanne in 1923 forced the refugees to abandon their homelands for good and settle in Greece. At this time many refugees from Asia Minor and Eastern Thrace settled in the Kilkis region. These were followed, in 1925, by refugees from Eastern Rumelia. In recent times Greeks from the former Soviet Union have settled in Kilkis and the surrounding area.

Despite the problems and difficulties they faced in the first few years, the refugees who settled in the Kilkis region remained undaunted. They engaged in various spheres of activity, especially commerce and education, with great success and preserved all the manners and customs they had brought with them from their homelands.

At the end of the study there are a number of tables relating to the communities in which refugees settled in 1914, the damage suffered by the refugees' fields during the First World War (1914-1918) and the state of the schools during the school year 1929-1930. A number of documents and photographs relating to the Kilkis region are also presented.

COMANDO DEL PRESIDIO ITALIANO  
SALONICCO

Il Brigadiere Generale Bertoli  
Comandante il Presidio Italiano di  
Salonico

Al Governatore Generale di  
Salonico

N. 1509 di Prot.

Si risposta a vostra 18315 del 10/23  
maggio 1919 del 25/7 giugno, si ha l'onore  
di significar che non possono addebitar  
si i danni approntati nei Villaggi di  
Grammatia - Erseki - Spideli e Raou  
che a rappresentazione di quanto presunte che  
queste trovarono in Macedonia soltanto  
l'11 agosto del 1916, mentre i danni, risul-  
tando al numero 1916 sono fu notificato  
Salonico, 18 giugno 1919 -

Il Brigadiere Generale  
Comandante del Presidio



Bertoli

RECEIVED

22172  
2-6-19

Εικ. 1. Επιστολή του Ιταλικού Στρατηγείου προς τον Γενικό Διοικητή Θεσσαλονίκης με την οποία αρνείται τις ζημιές που έγιναν από τα ιταλικά στρατεύματα στις κοινότητες Γραμματινά, Ερσελή, Δαουτλή και Σεΐδερλή (IAM, ΓΔΜ, φακ. 94).



Ἐν Μεμνί τῆ 27 Μαρτίου 1921

Ἔλθ. πρωτ. 1154

Ἐξομολογῶ εἰς Ἐξουσίαν

ὁ  
Ἰωάννου Παναγιώτου

Πιστοποιεῖ ὅτι:

Ὁ Θεωρακὸς Θεμιστοφάνης Ταχίνου γράφεται ἐγγεγραμμένος εἰς τὸ μητρώον τῆς κοινότητος τοῦ χωρίου Μεγάλη Στέρνα ἐπὶ ἀξ. ἀρ. 1 καὶ εἰς γεννήσεως χίλια διακομῖα ἐνετησίοντα ἔτη 1899. —

Ἐπὶ αἰτίῳ του, χρησιμεῖται εἰς τὸν σκοπὸν τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ἀρρένων ἐκ τῆς κοινότητος.

Ὁ Ἰωάννου Παναγιώτου



Παναγιώτου

Εικ. 2. Πιστοποιητικό της υποδιοίκησης Κιλίκις, που πιστοποιεί ότι ο Θεωρακὸς Θεμιστοφάνης Ταχίνου είναι γραμμένος στα μητρώα ἀρρένων της κοινότητος Μεγάλη Στέρνα (Μεγάλη Στέρνα), του ἔτους 1921 (Προσωπικὸ ἀρχεῖο του συγγραφέα).



Εν Κιλίς τῆ 18 Μαΐου 1921

Αριθ. Πρωτ. 250

## ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Ὁ

Πρόεδρος τῆς Κοινότητος Κιλίς

ΠΙΣΤΟΠΟΙΕΙ ΟΤΙ:

Ὁ Μιχαὴλ Νικόλαος Μιλούσης κάτοικος  
 τοῦ συνοικισμοῦ Κιλίς τῆς  
 ἡς προϋπαρξούσης κοινότητος φέρεται ἐγγεγραμμένος εἰς τὰ μητρώα τῶν ἀρ-  
 ρέθων τοῦ συνοικισμοῦ Κιλίς  
 ὑπὸ ἐτος γενήσεως οὐχίγα δὲκαεὶς ἐνε-  
 νήκοντα = 1890 =  
 καὶ αὐτ. ἀριθ. δεκά = 10 =

τῆ αἰτήσεως τοῦ χορηγεῖται τὸ παρὶν ἵνα εἴη χρησιμεύουσα προσηκόντως.



*Επισημ.*



Ἐπισημὰ ἐγγράφου ἐκ γενέσεως ἐκ ἀνω ὕψους  
 ἀριθμὸς Πρωτοβουλίας ἐκ Κωνσταντίνου  
 Κιλίς.

Εν Κιλίς 18/5/1921  
 Ὁ Προδεδειγμένος Κιλίς  
 Πασχάλης Βαλοαμίδης



Εικ. 3. Πιστοποιητικό της κοινότητας Κιλίς, που βεβαιώνει ότι ο Μιχάλης Νικόλαος Μιλούσης είναι κάτοικος και γραμμένος στα μητρώα του συνοικισμού Κιλίς, του έτους 1921 (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

Έν Κιλίς τῆς 22 Ἀπριλίου 1924

Πρὸς

τὸν κ. Νικόλαον Σαχινίδην

Διμοδίσκου

Ἀξιόμ. 1545

Ἀνακοινούμεν ἵνα ἐν δὲ καίρασιν  
καὶ καίρασιν ἀσφαλείας ἡμῶν, δημοσι-  
ἐπιβαρύνει εἰς τὴν ἑσπερίαν τὴν Κυβερ-  
νήσει διαφύλαξε εἰς τὸ δημοτικὸν σφ-  
ραγιτὸν Κέντρου Θεοδοραίου ἐπὶ βαθμῶς δημοσιὰ  
βασίμου 5 ῥάβδων καὶ μὲν ἐν ἑσπε-  
ρίαν 260 μπηταίως, ἀρχαίως ἀπὸ τῆς  
ἡ Ἀπριλίου ἡμετέρας, ἀπὸ τῆς ἀρχαίας  
καθίσταται.

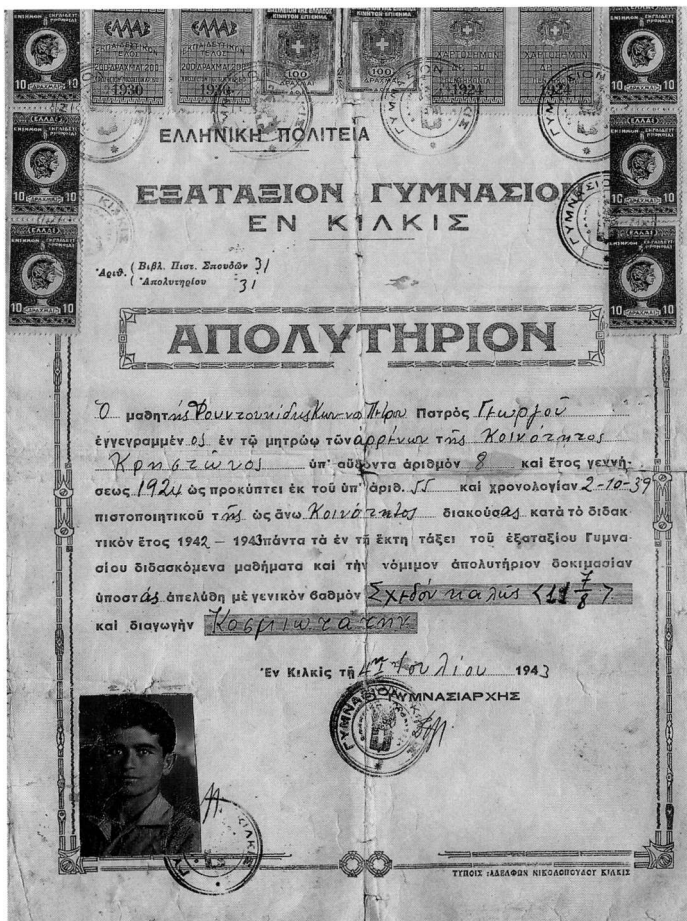


Νικόλαος Κιλίς

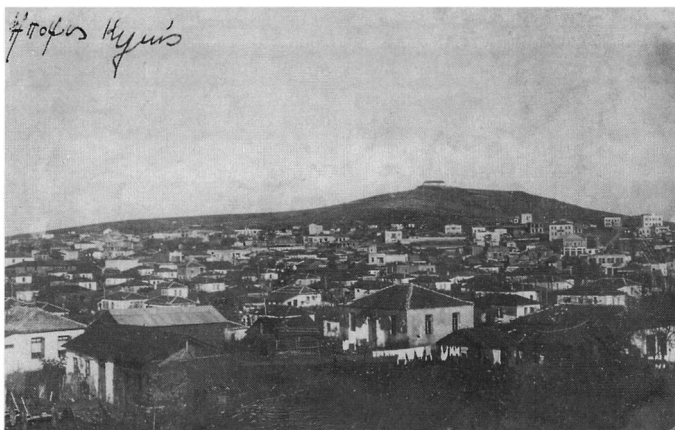
Ἐπιμοδίσκου

Εικ. 4. Διοριστήριο του δημοδιδασκάλου Νικολάου Σαχινίδη στο δημοτικό σχολείο Κάτω Θεοδοραίου (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).

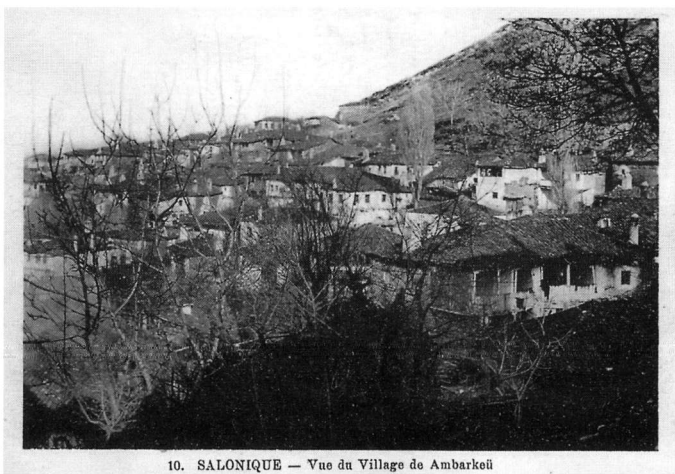




Εικ. 7. Απολυτήριο εξατάξιου γυμνασίου Κιλκίς, του μαθητή Κωνσταντίνου Φουντικίδη από την Κρησιτών, του σχολικού έτους 1942-1943 (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).



Εικ. 8. Άποψη του Κιλκίς (δεκαετία του 1930)  
(Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).



Εικ. 9. Το χωριό Αμπάρκειο (Μάνδρες) κατά το έτος 1916  
(Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).



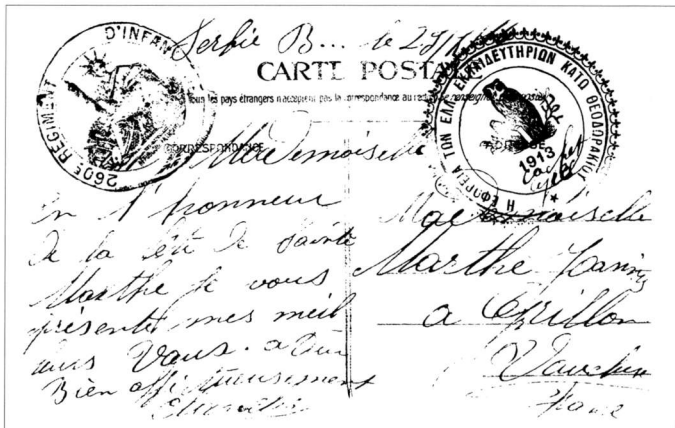
Εικ. 10. Μερική άποψη Ποταμιάς κατά το έτος 1917  
(Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).



Εικ. 11. Άγγλοι στρατιώτες στο Κιλίς κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου  
(Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).



Εικ. 12. Φωτοκάρτα της κοινότητας Κάτω Θεοδωρακίου που πουλήθηκε από την εφορεία Κάτω Θεοδωρακίου, το 1916, με σκοπό την οικονομική ενίσχυση των εκπαιδευτηρίων της κοινότητας. Στη φωτοκάρτα διακρίνεται αποτύπωμα της σφραγίδας των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Κάτω Θεοδωρακίου (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).



Εικ. 13. Η οπίσθια όψη της φωτοκάρτας, που στάλθηκε από Γάλλο στρατιώτη, που υπηρετούσε στο Κάτω Θεοδωράκι, στη Γαλλία.



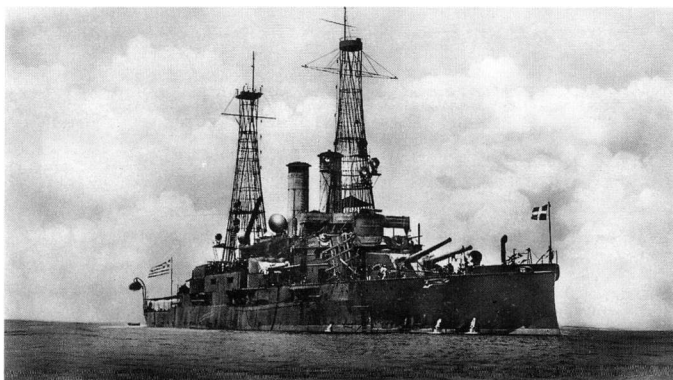
Εικ. 14. Σέρβοι πρόσφυγες κατά το έτος 1916 στο Κιλίς (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).



Εικ. 15. Το διοικητήριο του Κιλίς (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).



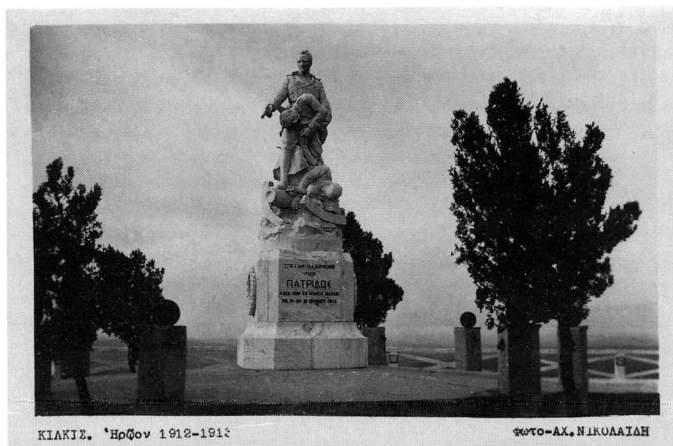
Εικ. 16. Το διοικητήριο του Κιλκίς, όπως είναι σήμερα. Στο κτίριο εγκαταστάθηκε υπηρεσία περιθάλψεως και αποκαταστάσεως των προσφύγων (φωτ. 2000).



ΚΙΛΚΙΣ

Kilkis

Εικ. 17. Το θωρηκτό Κιλκίς. Ήταν αμερικανικής κατασκευής τον 1906-1907. Αγοράστηκε από την ελληνική κυβέρνηση το 1914 και μετονομάστηκε «Κιλκίς» σε ανάμνηση της μάχης του Κιλκίς του 1913. Κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής εκστρατείας κατέπλευσε στην Κωνσταντινούπολη. Μετά την κατάρευση του μετώπου τον Αύγουστο του 1922 ανέλαβε την επανεβίβαση της μικρασιατικής στρατιάς από τη Σμύρνη και τον Τσεσμέ. Βυθίστηκε από γερμανικά αεροπλάνα το 1941 (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).



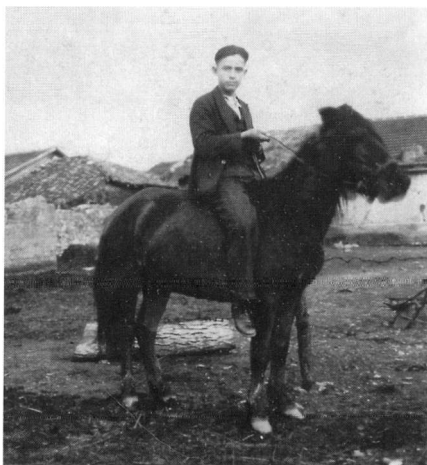
Εικ. 18. Το Ηρώο του Κιλίς (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).



Εικ. 19. Πρόσφυγες σε καφενείο του Κάτω Θεοδορακιού (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).



*Εικ. 20. Αναμνηστική φωτογραφία στρατιωτών σε στρατόπεδο του Κιλκίς (φωτ. 31 Μαΐου 1938) (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).*



*Εικ. 21. Ο πρόσφυγας Εμμανουήλ Λαγόπουλος με το άλογό του σε ηλικία 15 ετών. Νέο Γυναικόκαστρο (φωτ. 1936) (Προσωπικό αρχείο του συγγραφέα).*



Εικ. 22. Κιλκίς. Προσφυγικές οικίες Στενهماχιωτών (φωτ. 2000).



Εικ. 23. Οικία Στενهماχιώτη πρόσφυγα στο Κιλκίς του 1926 (φωτ. 2000).